

CAMPANULA

SBORNÍK REFERÁTŮ Z KONFERENCE K 45. VÝROČÍ
CHRÁNĚNÉ KRAJINNÉ OBLASTI JESENÍKY

REJVÍZ

4. a 5. 11. 2014

CAMPANULA
Sborník referátů z konference
k 45. výročí chráněné krajinné oblasti Jeseníky

Člověk v krajině Jeseníků – včera, dnes a zítra

Rejvíz
4. a 5. listopadu 2014

Vydala: Společnost přátel přírodě blízkého lesa
ve spolupráci s Agenturou ochrany přírody a krajiny České republiky
regionálním pracovištěm Správa CHKO Jeseníky

Editoři: Chlapek J., Slezák V.

Náklad 200 výtisků.

Fotografie na titulní straně: Hraniční kámen na Vysoké holi (foto V. Slezák)

Obsah příspěvků nemusí vyjadřovat stanoviska AOPK ČR.
Publikace neprošla jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-88076-00-1

Obsah příspěvků ve sborníku

Vývoj lesů a historie lesnictví na Jesenicku	3
Norbert Buchta	
Janovické lesy za posledních Harrachů	9
Petra Malá	
Vývoj lesů na Bruntálsku	13
Igor Hornišer	
Řád německých rytířů a jeho působení v oblasti Jeseníků	17
Radomír Hofman	
Co nám tu Kleini nechali	21
Jitka Štáblová	
Stavební vývoj a obnova kulturních památek na Rejvízu.	25
Eva Pulkrtová	
Antropicky podmíněné změny subalpínské vegetace Hrubého Jeseníku	31
Leo Bureš	
Monitoring návštěvnosti na vybraných lokalitách CHKO Jeseníky	41
David Zahradník	
Epigrafický výzkum a restaurátorské práce v NPP Na Špičáku	47
Evelyna Vozábalová	
Životní milníky jesenických kamzíků	55
Jaromír Latner	
Z dějin svahových sesuvů v Hrubém Jeseníku	59
Pavel Hopjan	
Význam míst paměti pro získávání vztahu lidí ke krajině - Cesta ke kořenům	67
Tomáš Hradil	
Z historie a současnosti Moravského sladkoplodého jeřábu v Jeseníkách	75
Bohumila Tinzová	
Ochrana přírody v CHKO Jeseníky – historie, současnost a zajímavá budoucnost	85
Jindřich Chlapek	
Vliv zemědělství na životní prostředí a možnosti využití finančních nástrojů politiky na příkladu dvou komplexních projektů v zemědělsky obhospodařované krajině.....	91
Klára Čámská	
Lesní hospodářství a ochrana přírody v CHKO Jeseníky	95
Jiří Stonawski	
Program konference	100
Anotace k příspěvkům konference	101

Vývoj lesů a historie lesnictví na Jesenicku

Norbert Buchta

Pro účely přednášky se pod pojmem „Jesenicko“ považuje Slezská část Rychlebských hor, Hrubého Jeseníku po Střední Opavu, Zlatohorské vrchoviny, Údolí Černé Opavy a západní část Hynčické vrchoviny (Heřmanovice), dále Žulovská pahorkatina a Nisská nížina. Dnešní okres Jeseník, obec Heřmanovice, osady Mnichov, Železná a Vidly. Plocha území činí cca 800 km².

Historický úvod

Jesenicko – historická část Dolního Slezska – jeho jihovýchodní cíp. Keltský kmen Silungů, pak Germáni, od 6. století polský kmen Slezanů sídlící v nížinách a pahorkatinách mezi střední Odrou, Sovími horami, Rychlebskými horami a Kladskou Nisou. Centrum kmene – hora Slenza u Sobotky („velký Říp“ 718 m n. m.). „Malé Slezsko“ kmene Slezanů odděloval od sousedních polských kmenů prales – PRESEKA, který zaujímal také celé dnešní Jesenicko. Na východ od Preseky sídlily další slovanské kmeny Opolanů a Holasiců. Ve 2. polovině 9. století byly oba hornoslezské kmeny pod nadvládou Velké Moravy. Od roku 960 do roku 990 byla většina Slezska, Malopolska a Haliče součástí českého knížectví Boleslava I. a Boleslava II. z rodu Přemyslovců. Po smrti Boleslava II. (999) přičlenil již dobyté Slezsko velkopolský kníže Boleslav Chrabrý z rodu Piastovců se sídlem ve velkopolském Hnězdně ke svému nově vzniklému království (1. období úpadku Přemyslovců). V roce 1000 bylo polským králem Boleslavem Chrabrým ve Slezsku formálně založeno Vratislavské biskupství, diecéze obsáhla celé dnešní „velké Slezsko“ /cca 40 000 km²/ . Chrabrý dále postupně dobyl Moravu i Slovensko a jeho království v Polsku sahalo na západě k dnešní německé hranici – zachoval nezávislost Polska na Německé říši, kdežto o Čechy (jeho bratr - kníže Vladivoj) již v roce 1004 přišel. Od roku 1030 za moravského úředního knížete Břetislava se Holasicko = Opavsko stalo znovu součástí Moravy a o Slezsko vedli Přemyslovci neustálé boje s Piastovci (např. 1038 – 1050 česká okupace). V obou rodech (Přemyslovců i Piastovců) se nástupnictví řídilo tzv. „stařešinským řádem“ (z předkřesťanské doby), kdy po zemřelém knížeti nastoupil nejstarší mužský příslušník rodu (velkokníže = vévoda). Ostatní mužští členové rodu vládli v údělech (většinou v centrech bývalých kmenových knížectvích). Vratislav se stala piastovským údělem.

Polský (křesťanský) stát vznikl s velkou podporou papežské stolice (podobně jako Maďarsko). Papežové chránili obě nově pokřesťanštěná „svá království“ před nadvládou německých králů / římských císařů, ale současně narušovali platnost stařešinského řádu a vybírali od knížat daně, tzv. Petrský haléř. Od začátku 12. století získávali vratislavští biskupové pozemkový majetek – statky a vsi. Úmluvou v roce 1137 se Český stát vzdal Slezska za poplatek od polského velkoknížete Boleslava Křivoústého. Kladsko se znovu stalo součástí Čech, bývalé Holasicko = (Hlubčicko, Průdnicko, Zlatohorsko) se stalo součástí Moravy.

Protože byli Piastovci mnohem plodnější než Přemyslovci (a ovládali mnohem větší území), tak se jejich knížecí úděly (země) neustále drobily. Ze Slezska se vyčlenilo Dolní Slezsko (Vratislav) s vedlejšími úděly (Lehnice, Hlohov, Svídnice, Javor, Olešnice, Břeh a Horní Slezsko (Opole) s vedlejšími úděly (Těšín, Ratiboř). V roce 1155 se slezská diecéze dělila na 15 kastelánství (krajů). Podle buly papeže Hadriána IV. patřily vratislavskému biskupovi rozsáhlé pozemky v Otmuchovském kastelánství včetně hradu /celkem 241 statků v celé diecézi/.

Po abdikaci českého krále Vladislava I. (1172) nastalo 2. období úpadku Přemyslovců. Císař Bedřich Rudovous (F. Barbarossa) rozdělil Český stát bez ohledu na dosavadní úděly (Olomouc, Brno, Znojmo, Východní Čechy) na České vévodství, Moravské markrabství a na biskupské knížectví Pražské. Někteří Přemyslovci, zbavení svých údělů začali podnikat loupeživé kořistnické výpravy do sousedních zemí – Polska / Slezska, Uher / Slovenska,

Saska / Míšeňska. Vratislavským biskupem se stal v roce 1198 Piastovec Jaroslav Opolský syn vratislavského knížete, který daroval biskupství část svého údělu v údolí řeky Nisy, založil město Nisu a potvrdil otmuchovské kastelánství (Javornicko a Vidnavsko) do správy biskupství. Ze strachu před klatbou „papeže-krále“ Inocence III. všechny nájezdy Přemyslovců (např. Děpolticů, Soběslavovců) do Slezska přes biskupské území ustaly a biskupové mohli začít se zemědělskou kolonizací, pastvou a těžbou dřeva proředěné části Preseky.

Po smrti Vratislavského vévody Jindřicha II., který padl s většinou polské šlechty v bitvě u Lehnice 1240 (mongolové, tataři), začali biskupové postupně svévolně kolonizovat neobydlenou preseku a rozšiřovat pohraniční vsi a zakládat nové. Polský biskup Tomáš I. / Kozłowroga (1232 - 1268) si nechal v roce 1245 vystavit ochrannou papežskou bulu na nově získanou a zabranou půdu a vsi. V kolonizaci pokračoval jeho nástupce Tomáš II. / Zaremba (1270 – 1292) pap. bula 1282, v roce 1284 požádal biskupa o vydání 65 nezákonně založených vsí v Presece v Otmuchowském a Nisském distriktu mladý a abiciózní vévoda Jindřich IV. Spravedlivý / Probus, který vyrůstal na pražském dvoře Přemysla Otara II. Všechny sporné vsi a města dobyl a pak pokračoval v další kolonizaci, především německé. Biskup uprchl v roce 1288 do Ratiboře. Dne 23. června 1290 (několik hodin před svou smrtí) však v závěti vratislavský a malopolský (Krakovský) vévoda Jindřich IV. přenechal biskupovi Tomáši Zarembovi knížecí práva v Otmuchovské a nisské zemi. Kladsko a Broumovsko odkázal českému králi Václavu II. a ostatní léna svým piastovským příbuzným (Vratislavsko, Hlohovsko, Malopolsko). Závěť sepsal vévodův kancléř kanovník Bernard z Kamence, který se brzy poté stal českým kancléřem a míšeňským biskupem. Po smrti vévody Přemysla Poznaňského (zavražděného na hradě Zarembů) pomohl Bernard Václavovi II. získat všechny jeho země (Malopolsko, Poznaňsko, Pomoří).

Roku 1344 koupil biskup Přeclav z Pohořelé město a kastelánství Grodkowské a stal se přímým leníkem krále Jana Lucemburského. Do roku 1350 vykoupil biskup Přeclav panství Javorník, Kaltenštejn a Žulová a v roce 1352 se stal kancléřem Karla IV. Od té doby se celé Jesenicko stalo součástí Grotkowsko-Nisského knížectví, které bylo tzv. stolním statkem vratislavských biskupů.

Stav Jesenicka do roku 1200 – „všude lesy“.

Na části PLO 32 Slezská nížina světlá doubrava ovlivněná pastvou dobytka polských svobodných rolníků (kmetů) a nevolníků (chlopů) ze sousedního Otmuchovského kastelánství, jinak přístupné bažiny s měkkým luhem a mokré louky v nivách řek a větších potoků – Bělá, Vidnavka, Vojtovický potok (Vilčica), Staříč / Starica, Olešnice, Javornický p., Račí p, / Račina, atd. Do pralesa se odvažovali pouze lovci a později zlatokopové.

Porostní skladba

Do 400 m n.m. – doubravy s jilmem, habrem a lípou, vrbové a olšové luhy. Písečné morény v Žulovské pahorkatině a v údolí Bělé – borová doubrava.

Většina území od 400 m n.m. do výšky cca 1000 m n.m. byla pokryta smíšeným lesem – dubové bučiny, klenové bučiny, jedlové bučiny, smrkové bučiny. Kromě suťových borů a břehových olšin se na Jesenicku ve smíšených porostech hojně vyskytoval ceněný tis a na Zlatohorsku modřín. Nad 1000 m převládal smrk s jedlí, bukem a jeřábem. Nad 1350 m se již nacházely vrcholové horské louky.

Úbytek lesů

Do konce 13. století bylo postupně od severní hranice Preseky zmýceno cca 20 000 ha lesů v celém podhůří Jeseníků a Rychlebských hor. První osadníci zřejmě byli polští uprchlíci před Tatary a prospektoři, hledající zlato. Po roce 1245 začala řízená kolonizace a zakládání vesnic a měst (Vidnava, Jeseník). Velká část půdy do výšky 450 m n.m. byla vyžďářená a obděláná. Počet obyvatel činil kolem roku 1300 asi 6000 – 9000 osob ve 40. vsích, většina polských osadníků se poněmčila nebo byla po dobytí biskupského panství vratislavským vévodou nahrazena německými kolonisty. Některé vsi byly pojmenovány podle převažujících stromů. Téměř polovina osad však do roku 1290 zanikla a jejich pole znovu zarostla lesem.

Jesenický fojt platil biskupovi roční úrok půl marky zlata (140 g), což je nepřímým důkazem, že se jednalo především o prospektorskou a zlatokopeckou kolonizaci.

Za biskupa Nankera z Oxy - nepřítele Lucemburků (1326 - 1341) a v době bezvládní (biskupský stolec nebyl obsazen) byla na Jesenicku toulavou sečí vytěžena většina velkých tisů, dřevo bylo splaveno do Nisy a odtud přes Vratislav do Štětína. Za rovný, silný kmen se tam prý platila marka stříbra (280 g). (V Londýně už libra (450 g)!

V bitvě u Kresčaku údajně rozstříleli velšští lučištníci s tisovými luky vyrobenými z Jesenického dřeva celou Francouzskou armádu, včetně krále Jana lucemburského. Luky prý byly bojeschopné a vojensky využívané ještě 200 let později (Dr. Rudolf Zuber 1975).

Další rozšíření osídlení a odlesnění pokračovalo za Přechlavy z Pohořelé ve 2. pol. 14. stol. (zlatý věk biskupství). Biskup přijal nisskou zemi od Karla IV. jako české léno a stal se jeho kancléřem. Před husitskými válkami v roce 1420 bylo již evidováno 1010 lánů / 27 250 ha přidělené zemědělské půdy (36 %), která byla většinou postupně odlesněna.

Husitské války a Česko – uherské války v 15. století však vylidnily většinu vsí a měst.

Stav v roce 1450 - 2/3 lesů, 1/3 zemědělské půdy.

Značná část zemědělské půdy však znovu zarostla pionýrským lesem. Kolem roku 1500 začala postupně nová (v pořadí 3.) německá kolonizace. Nejrychlejší osídlení bylo v údolí řeky Bělé, odkud bylo možno dopravovat (plavit) pokácené dřevo po vodě do Nisy.

Osadníci v Domašově museli nakácet a dopravit pro vrchnost k plavení 18 láter dřeva (63 prostorových metrů - PRM), v Širokém Brodě 45 láter (157 PRM), v Lipové 60 láter krátkého dříví (210 PRM) a 30 láter dlouhého 105 PRM, z Červené Vody se prodalo ročně dřeva za 10 hřiven, Javornický purkrabí prodával některé roky až za 2 hřivny dřeva.

Kromě dřevorubců / sedláků / chalupníků = zahradníků byli největšími pustošiteli lesů horníci z horních měst Zlatých Hor a Jeseníku. Doly a s nimi spojené hutě spotřebovaly obrovské množství dřeva jak na výdřevu štol, tak na výrobu dřevěného uhlí.

Na Javornicku získali Fuggerové v roce 1527 právo volně kácet dřevo pro své doly v Rychlebech (Reichenšteinu). Novou smlouvou si koupili roku 1547 lesy za 1663 uherských zlatých (5,8 kg).

V r. 1557 si zajistili novou smlouvou za 1500 uherských zlatých (5250 g) právo těžit a pálit v lesích na dobu 25 let. Ročně odvezli z lesa 8 000 – 9000 vozíků uhlí a po roce 1575 již nebylo co těžit.

V r. 1580 byly na nově vzniklých pasekách založeny Nové Vilémovice, Zálesí a další osady. Podobné smlouvy uzavřeli Fuggerové v roce 1510 v Jeseníku a České Vsi, ale bez velkých škod na lese, protože ložiska železné a zlaté rudy brzy došla.

První horní řád pro Zlaté hory proti ničení lesů vydal biskup Baltazar z Promnice v roce 1547. Dlouhé modřiny se plavily z Hlucholaz a Nisy pro stavbu lodí (stěžňů) v hanzovních městech (Štětín, Lubeck) nebo se vyvážely do Anglie a Nizozemí.

Z prodeje tisů na Jesenicku si v r. 1530 vyhradil biskup 50 % jejich ceny od nájemce panství.

V 17. stol. pokračovala kolonizace lesů. Počet obyvatel stoupl na 18 – 20 tisíc. Cena dřeva však stoupala rychleji než inflace:

Jeden kmen SM, BK stál v r. 1592 4 groše, v r. 1604 10 grošů, v r. 1650 již 30 grošů (po devalvaci).

Na odlesněných pasekách vznikaly nové osady (nebo se rozšiřovaly staré):

- Část Nových Vilémovic 1661 (nově zarostlá pole)
- Horní fořt 1669
- Nová Ves u Hradce 1685 (rozšíření vsi)
- Rokliny 1689
- Hraničná (u Nových Vilémovic) 1690
- Horní Skorošice 1690
- Kamenná 1692
- Horní Lipová 1693 - 1694
- Bobrovník 1723
- Seče 1730 1740

- Stachlovice 1751
- Kohout, Johanka (Javorník) 1765
- Starý Rejvíz 1768
- Jánský Vrch 1776
- Chebží, Filipovice 1777
- Nýznerov, Gotartovice

V 17. a v 18. stol. se největšími škůdci zbylých lesů stali uhlíři a výrobci popela pro sklárny a pro bělidla. Lesní instrukce biskupa Karla Rakouského 1609, 1610, 1622 zakazovaly pastvu v lesích a omezovaly využití pro skláře a uhlíře pouze na polomy a souše.

Jen na Jesenicku bylo v r. 1629 nakáceno 17 400 krychlových sáhů dřeva pro Nisu (41 000 PLM). Město Zlaté Hory těžilo v r. 1680 ročně bezplatně 1823 sáhů (4 400 PRM) – do r. 1765, šoltys (rychtář) v Heřmanovicích si vymohl ještě v r. 1765 těžbu 600 sáhů / 4 080 PLM (pro zpuštělý hamr).

Období největších těžeb lesních porostů na konci feudalismu

Pralesy zůstávaly po roce 1750 jen v PLO 27 (Hrubý Jeseník) nad 700 – 800 m n.m. – cca 30 % pralesů, 35 % těžných lesů, 35 % zemědělské půdy.

Opavské lesy na Zlatohorsku (povodí Černé a Střední Opavy od Heřmanovic až po Praděd) zůstaly dlouho zaštetřené, využívané jen pro pálení uhlí.

Roku 1698 byly Řádu německých rytířů ponechány k vykácení lesy v povodí Střední Opavice. Nová smlouva byla obnovena v roce 1729 na 10 let. Řádoví úředníci se zavázali těžít holosečně, ale po 5 letech vytěžili toulavou sečí více než jim smlouva přiznávala na 10 let. Proto byla těžba ukončena. V roce 1750 se obě strany dohodly na těžbě na dobu 7 let a v r. 1774 získal řád povolení vytěžít kolem Mnichova 100 000 sáhů (680 000 PRM) za cenu 12 kr. za sáh (tedy skoro zadarmo!).

Plavba po Bělé do Pruska byla omezena na 4 500 sáhů ročně (30 000 PRM).

S kácením pralesů ubývalo lovné zvěře – ještě v roce 1709 chytil Zlatohorský lesní Píč v květnu 4 silné vlky (Jeremiáš Pietsch) a dostal za to od biskupa odměnu.

V roce 1742 zabral Pruský král 1 231 km² Nisského knížectví a biskupovi Sinzendorfovi zbyly jen chudé hory s plochou 812 km². Po sedmileté válce zabavil král dalšímu biskupovi Schafgottschovi (Šáfgošovi) všechny příjmy z pruského území 70 000 zl. ročně. Hodnota konfiskovaného majetku prý byla 30 mil. tolarů (2 roční pruské vojenské rozpočty!).

V roce 1770 již na Jesenicku žilo 42 300 obyvatel (více než dnes), ze 131 000 jiter půdy pokrývaly 78 000 j. lesy (60 %), 34 000 j. pole, 5900 j. louky a 8700 j. pastviny.

V roce 1785 již činil jejich výnos 65 % biskupských příjmů. V tomto roce dosadil císař Josef II. na biskupské panství nucenou státní správu. Ředitelství státní správy v Brně zrušilo volný odběr dřeva měšťům a nevýhodnou smlouvu s Řádem. Těžba však dále stoupala. Po smrti císaře Josefa zrušil v r. 1791 Leopold II. nucenou státní správu.

Byly založeny vsi: Ramzová 1786, Rejvíz 1794, Salisov 1795, Terezín 1796, Bělá 1796 -99, Bartenštejn 1805 pod Ramzovou a Gréfenberk 1808.

V roce 1786 měly biskupské lesy výměru 63 233 jiter (36 400 ha) s těžbou 65 tis. krychlových sáhů (442 000 PRM!). V r. 1811 byla odhadnuta zásoba na 775 000 sáhů (5, 270 mil. PRM) a stanoven etát 77,5 tis. ročně (527 000 PRM).

Moderní lesní správa

Za biskupa Šimonovského roku 1825 byla provedena inventarizace pruskými odborníky - zásoba 489 000 sáhů (3,32 mil. PLM). V Lipové bylo nalezeno 30% holin! (zřejmě po likvidaci pralesu pod Šerákem pro potřeby sklárny v Bartenštejně).

V roce 1831 svěřil biskup lesy nadlesnímu Karlu Františku Trampuschovi (rodákovi ze Zlatých Hor), který měl za sebou úspěšnou praxi taxátora na velkostatkách v Čechách a v Dolním Rakousku.

Po vzoru saské lesnické školy vydal Trampusch v roce 1847 taxační instrukci a nové zařízení biskupských lesů. Jeho podřízení provedli v roce 1847-1855 první přesnou taxaci

biskupských lesů na podkladě geometrického měření stabilního katastru v roce 1831 na výměře 32 700 ha. Lesmistr Trampusch oddělil lesní hospodaření od správy 4 velkostatků (Jánský Vrch, Žulová, Jeseník a Zlaté Hory) a zřídil samostatný lesní úřad se sídlem v Jeseníku, kterému byly podřízeny 3 lesní správy (Žulová, Jeseník, Zlaté Hory). Hranicí revíru bylo katastrální území obce, v grafické části lesního plánu byly vylíšeny vyměřené louky a hole.

Lesní hospodářství vyneslo v r. 1840 za kácení, přibližování a plavení dříví 27 000 Zl. konvenční měny ve stříbře (Zl.KM), majitelé lesů získali 97 700 Zl.KM, z těžby 103 000 sáhů (700 000 PRM) bylo 12 000 S. stavebního dříví, 46 000 S. paliva (z toho 9000 do Pruska), 16 000 S. spotřebovaly hutě, 10 000 S. pálení potaše a vápna, 5 000 S. bělidla, 13 000 S. domácí spotřeba, deputáty a dary. Nehroubí a „domholc“ se do bilancí dřeva a výnosů nepočítaly. V letech 1845 – 1849 po bramborovém moru a následném hladomoru byly Zlatohorské lesy doslova zpustošeny hladovými a nezaměstnanými domkáři, pláteníky a chalupníky, kteří „ztopili“ a odváželi dřevo do Pruska. Liberální biskup Diepenbrock zakazoval lesnímu personálu přísně zasahovat, protože se bál vypuknutí revoluce (která byla v roce 1848 umírněná).

Vrchní lesmistr Trampusch stihl za své vlády ještě zahájit 2. taxaci 1857-1863, kterou dokončil již jeho následovník Julius Micklitz (lesmistrem po roce 1860). Trampusch postupně zrušil pastvu dobytka a zavedl umělou obnovu zmýcených lesů. Každý revír byl rozdělen na 80 oddělení, které se měly postupně holosečně mýtit a zalesňovat umělou obnovou – zejména smrkem, borovicí a modřínem. Ze zdravotních důvodů odešel v roce 1860 do výslužby s titulem „lesní rada“.

Na pasekách byly ponechány výstavky a skončil „divoký“ zábor lesní půdy novými osadníky. V roce 1870 klesla plocha lesů v bývalém knížectví na pouhých 52 %. Od těch dob plocha lesů zvolna narůstá až do dnešní doby. Lesmistr Micklitz vylíšil při 2. taxaci tzv. ochranné lesy (všechny zachovalé pralesní zbytky nad 1000 m n.m. a reliktní bory a jedlové bučiny v roklicích). Jednalo se o první velkoplošné rezervace na Moravě a ve Slezsku (tzv. „boží lesy“ s etátem od 0,5 do 1 PRM ročně na zpracování nahodilé těžby. Micklitz rozdělil v hospodářském lese všechna oddělení na dílce, které se mýtily holosečně při ponechání vysokého počtu výstavků. Na každém lesnickém úseku založil lesní školku. Při umělé obnově se dováželo osivo od firem z Opavy, Vídně i z Hamburku. Micklitz preferoval především výsadbou modřínu nejen na svém panství, ale na celé Moravě i v Čechách.

V roce 1903 (po 5. decenální taxaci) činila plocha již téměř výhradně smrkových lesů ve správě biskupství 31 700 ha: roční příjem biskupského knížectví byl 250 000 - 280 000 korun (125 000–140 000 Zl.). Tento příjem byl srovnatelný s dvojnásobně velkým Schwarzenberským Vévodstvím Krumlovským v Čechách. Správa komorního ředitelství na Jánském Vrchu zaměstnávala cca 100 odborných lesníků. Veškerá těžba a doprava dříví probíhala v zimním období – vykonávalo ji cca 2000 dřevorubců a povozníků (chalupníků a domkářů). Pěstební činnost vykonávalo od jara do podzimu cca 1500 žen. Lesním referentem byl A. Bayer na komorním ředitelství na zámku Jánském Vrchu v Javorníku. Jemu byli podřízeni 3 lesmistři – v Žulové, v Jeseníku a ve Zlatých Horách.

Hospodářská úprava byla zachována až do období 1. republiky, kdy po roce 1925 zavedl český komorní ředitel Ing. Vařejka moderní hospodářskou knihu, používanou v podstatě až do roku 1986. Komorní ředitel Vařejka ponechal dosavadní rozdělení podniku na 3 lesní úřady a 17 revírů a za krize zajistil praxi mnoha mladým českým lesníkům.

Stručný závěr

Dnes odhaduji lesnatost našeho bývalého knížectví na 65 % stejně jako před 250 lety. Shodou okolností je dnes na Jesenícku i stejný počet obyvatel (43 000), v posledních 20 ti letech naštěstí došlo ke zlepšení zdravotního stavu a biologické rozmanitosti lesních porostů. Snižuje se podíl nahodilých těžeb i umělé obnovy. Dnešní správci lesů by se při hospodaření na páté až osmé generaci člověkem ovlivněných lesních porostů měli poučit z chyb, omylů našich předků a pokračovat v úspěšném udržitelném hospodaření, které má v Jeseníku a Javorníku již 170. letou tradici.

Janovické lesy za posledních Harrachů

Petra Malá

Janovické panství se rozkládalo v jihovýchodní části Jeseníků a CHKO Jeseníky. Kolem roku 1896 mělo rozlohu zhruba 8900 ha, z čehož přibližně 8180 ha připadalo na lesy (přes 90 %). Centrem panství byly Janovice, dnes část města Rýmařova, a území velkostatku zabíralo 14 katastrů (největší Žďárský Potok cca 3600 ha, Bedřichov 2350 ha, Karlov pod Pradědem 2150 ha) a 8 lesních revírů (Karlov, Nová Ves, Stará Ves, Žďárský Potok, Rabštejn, Bedřichov, Janovice, Rešov).

Rabštejnské, později janovické, panství se zhruba od 13. století opíralo o doly, nejprve na stříbro a zlato později především na železnou rudu. Zároveň se vyznačovalo bohatými lesy, které dodávaly dostatek dřeva dolům na potřebná důlní zařízení a stavby v okolí, hutím dodávalo potřebné množství dřevěného uhlí. Nejvíce dřeva se spotřebovávalo na otop v dlouhých zimách. V lesích se těžilo volně, první restriktce se začaly objevovat za Karla IV., ovšem v našem regionu se uplatnily asi až o 100 let později, kdy se poprvé projevuje snaha omezit výrobu dřevěného uhlí a kácení lesa pro báňské potřeby. Důvod nezájmu o ochranu lesa spočíval nejspíše v krátké době pronájmu jednotlivým pánům. Ti se snažili z panství vytěžit co nejvíce a o budoucnost oblasti nejevili zájem.

Od roku 1583 získávají konečně dědičně panství Hoffmannové z Grünbüchlu a snaha o zlepšení stavu lesů se rozrůstá. V roce 1601 si Ferdinand Hoffmann z Grünbüchlu zve na návštěvu lesů císařského lesmistra Valentina Hübmana z Hallstattu, který se zde pozastavoval nad různými věcmi – nepořádek v evidenci vykonané práce v lesích, že se dřevo do milířů rube v nejbližších porostech až do jejich zničení. A navrhl řadu zlepšení - do milířů používat méně kvalitní dřevo, ne co jim přišlo pod ruku, přiblížení milířů hamrům, dřevo z vyšších poloh bylo na jaře splavováno (byly stavěny rybníčky, klausy, které zadržovaly vodu a poté zásobovaly koryta). V souvislosti se zmíněnými opatřeními vznikl v letech 1601 – 1609 Žďárský Potok jako osada dřevařů.

Po vymření Hoffmannů z Grünbüchlu se přestaly v druhé polovině 17. století starší normy ochrany lesa dodržovat a hutní činnost začala ve velkém likvidovat lesní porosty, takže na počátku 18. století byla větší část panství odlesněna. Zlomem k lepším časům se naštěstí stal rok 1721, kdy panství vyženili Harrachové, kteří jej drželi až do druhé světové války a za nichž začal postupný návrat k racionálnímu hospodaření Hoffmannů. Lesy postupně nová vrchnost obnovila a panství začalo opět vzkvétat. Díky Harrachům se Janovické panství povzneslo na jednu z nejpřednějších a nejbohatších oblastí Moravy.

Harrachové se s narůstajícím obyvatelstvem snažili řešit problémy velké spotřeby dřeva. Ferdinand Bonaventura Harrach kolem poloviny 18. století zavedl v oblasti stavební vhodnější a trvanlivější materiály než dřevo - pálené cihly a podstatně častěji sušené vepřovice. Jako první v rakouské monarchii se snažil na Rýmařovsku zavést také výrobu cementu. Zahájil nejen zkoušky, ale i těžbu vápence, pokus se ale pro nekvalitní surovinu nezdařil. Velmi zajímavý je i další pokus. Milíře z horské zóny zásobovaly dřevěným uhlím čtyři rozměrné hutě a pět železných hamrů panství. Hrabě se proto pokusil roku 1763 najít na panství případná ložiska kamenného uhlí, což se mu bohužel nepodařilo. Na počátku 19. století na jeho myšlenku navázal Jan Arnošt Harrach, který postupně v podnicích nahradil dřevěné uhlí kamenným z Ostravska, kde zajistil podíly na těžbě.

Do počátku 19. století spadá také zrod řádné lesní správy. Tehdejší lesmistr Stefan Jahnel nechal v letech 1812 – 1813 uskutečnit výměru pozemků a zmapovat je. Zároveň zavedl v lesním hospodaření 4 věkové kategorie po 30 letech a rozdělil porosty do 3 bonitních skupin.

Tento systém upravil roku 1868 Rudolf Rieger, lesní inženýr a ředitel panství, když vytvořil 5 věkových tříd po 20 letech a 5 bonitních skupin.

Majitelé panství trávili svůj čas střídavě ve Vídni a na panství, proto pro ně bylo důležité zaměstnávat schopného lesmistra a ředitele velkostatku. Tím byl ve druhé polovině 19. století již zmíněný Rudolf Rieger. O stavu panství a událostech psal hraběti každý týden a jeho nejvýznamnějším počinem se stala výstavba lesní železnice, kterou plánoval spolu s posledním Harrachem Františkem Alfrédem.

Do 80. let 19. století se většina dřeva přibližovala na saních, ovšem během zimy se nestihlo dopravit veškeré dříví. Fungovalo zde také plavení a to již od konce 16. století. To ale bylo závislé na dostatku vody a sloužilo hlavně k dopravě palivového a milířového dříví. Z těchto důvodů navrhl Rudolf Rieger výstavbu úzkokolejné lesní železnice. V roce 1891 byly ve spolupráci se zástupcem fakulty Pražské akciové strojírny A. W. Stonem vypracovány plány celkem 3 hlavních tratí a navazujících vedlejších přísunových tratí a svážnic na strmých svazích. Na podzim 1891 se začalo se stavbou a v červnu 1892 po schválení Zemským místodržitelstvím v Brně byl zahájen provoz lesní železnice systému Dolberg.

Vznikla síť asi 8140 m hlavních údolních tratí, 6200 m vedlejších tratí a svážnic a min. 2500 přísunových etází ke svážnicím. Do Staré Vsi vedla jedna větev podél Stříbrného potoka a druhá podél Žďárského potoka, ta měla ještě boční větev přes státní silnici na západ. Železnice zpřístupňovaly revíry Stará Ves, Žďárský Potok a severní část Rabštejna. Také k bedřichovské pile vedla železnice pro revír Bedřichov.

Trať byla budována v podobě zemního tělesa, které mělo v koruně 2 m, čímž vzniklo i dostatek prostoru pro koňské záprahy (které tahaly vozíky nahoru). Na zimu byly koleje složeny na pile ve Staré Vsi a na jaře se operativně přenášely na místa těžby. V zimě tratě sloužily jako cesta pro dopravu dřeva sáňkami.

Jednotlivá pole železnice měla kolem 6 m a celé jedno pole vážilo 120 – 150 kg a mohlo s ním manipulovat 6 mužů. I nejbližší místo těžby mohlo být s pilou spojeno během 6 – 7 dnů. Stavbu i provoz řídil dozorcí dráhy, který při jízdě loženého vlaku dolů sloužil jako brzdař na prvním voze, sjíždělo se vždy se všemi vozy, každý měl svého brzdaře. Železnice měla zpočátku 12 souprav podvozků. Váha jednoho dvojvozu byla 560 kg, nosnost 2400 kg. Celý provoz trati (nakládku a skládku kmenů, údržbu trati, obsluhu svážnic) obstarávalo 14 – 18 lidí a jeden kůň. Do Bedřichova se železnice vozila ze Staré Vsi koňmi, ale asi jen do roku 1905, pak je zde značena silnice a pila byla asi zásobována po silnici. Janovické panství provozovalo v této době 3 pily. Ve Staré Vsi a Bedřichově byly od let 1873 a 1889 parní, v Karlově zůstala na vodní pohon. První dvě se nacházely na konci zmiňovaných lesních železnic. Pily zpracovaly za rok 16 – 18 000 m³ kulatiny.

Stavbu železnice prosadil u svého otce František Alfréd Harrach, poslední mužský potomek janovické větve rodu. František Alfréd absolvoval gymnázium a práva na vídeňské univerzitě a panství se ujímá jako 25letý v roce 1895. Poté začíná intenzivně studovat chod veškerého hospodářství se zvláštním zájmem v lesnictví a rybníkářství (druhé zmíněné kvůli velkostatku Velké Meziříčí). Spolupracoval přitom s řadou lesnických odborníků. V oblasti lesnictví dosáhl hrabě řady úspěchů a ocenění. Od roku 1895 byl členem německého Moravsko-slezského lesnického školského spolku v Brně. Po roce 1918 se stal zakládajícím členem Ústřední jednoty československého lesnictva (a později i jejím čestným členem) a jedním z prvních členů Ústředního výboru Volných sdružení lesních správ. Objevil se i mezi zástupci a reprezentanty lesnictva při otevírání prvního lesnického kurzu pro praktické lesníky v divadelním sále Vysoké školy zemědělské dne 17. června 1929. Byl čestným členem Československé myslivecké jednoty, místopředsedou Svazu moravských velkostatkářů a předsedou jeho rybářské sekce. Za svého člena jej přijala roku 1937 Československá akademie zemědělská, Československá zemědělská jednota a Československá ústřední

jednota rybářská. Svými lesnickými, rybářskými, dřevařskými a mysliveckými exponáty obesílal celostátní i krajské výstavy a často pracoval ve funkci výstavního předsedy. Nechyběl ani na mezinárodních lesnických kongresech v Římě roku 1926, ve Stockholmu roku 1929 a v Budapešti roku 1936.

Harrachovské lesy na Rýmařovsku patřily k vzorovým a nejdokonaleji obhospodařovaným v celé rakousko-uherské monarchii, a tak se stávaly častým cílem návštěv významných odborníků. Roku 1896 zde dokonce proběhlo několikadenní 50. valné shromáždění Jednoty lesních a lovčích zřízenců se skvěle zorganizovanou exkurzí 27. července 1896. Hrabě nechal pro každého vydat spisek Die Alfred Graf Harrach'sche Domäne Janowitz, který vypracoval Rudolf Rieger. Stostránková brožura detailně popisuje hospodaření a techniky využívané na velkostatku.

Ve spisku rozděluje Rieger panství na 2 regiony 500 – 1000 (1100) m n. m. (rostou zde všechny domácí druhy – smrky, jedle, modřiny, borovice, buk, jasan, jilm, javory, lípy, olše, břízy, habry) - nad 1000 (1100) m n. m. po horní hranici lesa jen smrky. Nejdůležitějšími a nejčastějšími dřevinami jsou smrk, jedle a buk. Na panství se nacházejí pěkné modřiny, zvláště uváděné na polesí Ferdinandov kolem 600 m n. m. Je zmiňováno, že kvalitní modřin potlačuje ostatní dřeviny a musí se tak kácet. Borovice se vyskytují velmi ojediněle a málo. Buk roste buď jako monokultura nebo smíšený se smrkem a jedlemi a vyskytuje se kvalitní kolem 1000 m n. m., stoupá ovšem až k hranici lesa (1250 – 1300 m n. m.) a vyskytuje se především v západní části panství (revíry Bedřichov a Rabštejn). Ostatní listnáče se vyskytují jako příměsi.

Janovické panství přišlo již při pozemkové reformě roku 1919 asi o 50 % lesů. Dějiny rodu Harrachů na Janovicích se definitivně uzavírají za druhé světové války a po Benešových dekretech.

Literatura:

- Demčík, Z. (1972): Harrachovské podnikání na janovickém panství v druhé polovině 18. století, Severní Morava 24.
- Hartman, T. (2007): Životní styl české nobility ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století v exemplární komparaci s moravským velkostatkářem Františkem Harrachem, diplomová práce, FF MU Brno.
- Hošek, E. (1967): Z dějin plávky dříví na severní Moravě, Severní Morava 15.
- Karel, J. (2008): Příběh lesů a lidí Rýmařovska, Rýmařov.
- Melík, Z.: Lesní dráhy v Jeseníkách.
- Rieger, R. (1896): Die Alfred Graf Harrach'sche Domäne Janowitz, Brünn.
- Šefčík, E. (1976): Hrabata z Harrachů a severní Morava, Severní Morava 31.

Vývoj lesů na Bruntálsku

Igor Hornišer

Jesenický les, tedy les v podhůří a horských oblastech Jeseníků, prošel v posledních staletích rozsáhlou změnou a vývojem. Přes současnou rozlehlost jeho porostů návštěvníci Jeseníků mohou i dnes tušit, že v minulosti byly jeho plochy ještě rozsáhlejší a dřeviny, které jej tvořily, daleko pestřejší.

Jesenicko zůstávalo až do poloviny 12. století lidskou činností prakticky nedotčeno a vyšší polohy si zachovaly svou původní podobu ještě následujícími stoletími. Pak se zde objevil člověk a v období teplejšího a stabilnějšího podnebí postupně pronikal stále výš. Jednotlivé samoty získávaly pevnější zázemí, vznikaly první osady a počátkem 13. století můžeme mluvit o prvních městech – Bruntálu (okolo roku 1213) a snad o něco dříve také o Rýmařovu.

Nastal čas využití lesního prostoru – nastoupila těžba dřeva, zakládání nových vsí, les začal být využíván k lovu, k lesní pastvě, hrabání steliva nebo sběru plodin. K roku 1267 byla na místě vykloučeného lesa Lichtenwerde (Světlá) vysazena ves stejného jména (Kouřil 2000). Pro dřevaře, horníky, uhlíře, popeláře, dehtáře, smolaře a mnohé jiné profese se stal les pracovním prostředím a mnozí se v něm trvale usadili. Rozvinutá těžba rud s ještě starší tradicí je doložena v okolí Suché Rudné, na soutoku Moravice a Bělokamenného potoka a na Střední Opavě. Souvislé lesní porosty však zůstávaly až do počátku 17. století značně nepřehledné. To s sebou neslo množství pohraničních sporů nejen při vlastním lesním hospodaření, ale také při těžbě rud (Hornišer 2003). V této době tvořily lesy převážně jedlobukové porosty, ve kterých byl zastoupen ve velkém procentu jasan, smrk, javor, bříza, vrba, topol, tis, jilm nebo líska. Na mapě bruntálského panství z roku 1579 jsou tyto dřeviny naznačeny jako jednotlivé hraniční stromy, lesy zachyceny nejsou a souvislý porost se dá pouze tušit podle absence lidských sídel. Přelom 17. a 18. století je stále ještě dobou, kdy se nahodilá těžba dřeva řídila momentální potřebou, v roce 1611 u pusté vsi Rabov u Jelení jsou popisovány lesy jako listnaté s převahou dubů, olší a bříz.

První lesní řád na bruntálském panství a vzápětí ceník dříví vydal v polovině roku 1634 místodržící Řádu německých rytířů Georg Wilhelm z Elkershausenu. Lesní řád pověřoval v třiceti dvou bodech lesmistra, aby dohlíželi na les a na prvním místě na jeho hranice. Přesně stanovoval dny pro prodej dřeva, způsob prodeje, dopravy, vhodnost milířového dřeva, postup proti pytlákům, možnost sběru lesních plodin atd. Součástí řádu byla tzv. bruntálská dřevní taxa, která reagovala na neuspokojivý stav lesního hospodaření z předchozích let: „Poté co se zjistilo, že při prodeji dříví byl v tomto čase velký nepořádek, aby se tomuto nepořádku předešlo, vydal jsem toto dále vyznačené nařízení o dříví, jak má být strom prodáván, mimo jiné sloužícím mého rytířského německého řádu...“ Na prvním místě bylo do sedmi cenových kategorií rozčleněno modřínové dřevo. Následovalo jedlové, smrkové, bukové a jako poslední dříví s nejnižší hodnotou - sbíraná fůra. Velký modřín, jedle nebo buk měl hodnotu nejvyšší – jeden tolar. Fůra klestí byla hodnocena na tři groše (von Carion 1863).

Tyto instrukce byly vydány pravděpodobně v souvislosti s těžbou a zpracováním železných rud v bezprostředním okolí města Bruntálu a souběžnou plošnou těžbou dřeva. Nedokázaly však vyřešit problém rozsáhlých holin a nedostatku vhodného dřeva. To nakonec vedlo počátkem 20. let 17. století k prvnímu přesunu hutních provozů hlouběji ke zdrojům paliva do Břidličné a do Malé Morávky (Pfeifer 1891).

Další instrukce o způsobu kácení stromů a odstranění nepořádků v hospodaření následovaly až v roce 1653. Sousední janovické lesy byly revidovány Valentinem Hübmannem už v roce

1601. Ten prošel hraniční porosty okolo Jelení Studánky, Malého Kotle a Máje. Upozornil na zničené lesy v okolí, možnost obchodu se dřevem a věnoval se i milířům a zvěři. Doporučil i počty odstřelů za rok – 30 jelenů, 20 srnců. O způsobu lovu na bruntálském panství se dozvídáme až z nařízení velmistra Franze Ludwiga z roku 1697. Odvolával se na starší královské patenty a popsal jakým způsobem a kdy se mají střílet vlci, stanovil tresty a pokuty za neoprávněný lov a zapověděl neoprávněným osobám užívat při lovu „pušky, flinty, postranní pistole, prach, sekery s dlouhou násadou a jiné, zvláště skryté zbraně nositi.“ O pestrosti zastřelené a odchycené zvěře dává přehled ceník z roku 1717. Figuruje tu medvěd (1 zl. 12 kr.), vlk (1 zl. 12 kr), rys (1 zl. 12 kr) a dále například kuna, vydra, orel, divočák, jelen, srnec, zajíc, tetřev (Pfeifer 1891).

První a nejstarší popis bruntálských lesů byl zachycen v roce 1722 do Karolínského katastru. Porosty panství se v tuto dobu členily do 6 revírů (Obora, Mezina, Malá Morávka, největší je Andělská Hora, dále Vrbno a Kočov). Les u Oborné se nacházel v nepříliš dobrém stavu, les u Meziny byl městský les a ze čtyř pětín byl vykácen. Lesní porosty Malé Morávky se táhly až k Petrovým kamenům, pod velkým vřesovištěm rostl poslední pruh starého lesa a odhad zněl, že tento vysokohorský les bude možno ještě 12 let využívat při pálení dřevěného uhlí. Výslovně se ale dodává, že kdyby již delší dobu nebylo odebíráno dřevěné uhlí z panství Janovice, hamry by dávno nepracovaly.

Andělskohorské lesy měly obdobný charakter jako lesy Malé Morávky, hutě nebyly dostatečně zabezpečeny dřevěným uhlím a tak byly nově přesunuty do Hinnewieder, dnešní Karlovy Studánky. Vrbenské městské lesy tvořily dva úzké pruhy lesa na obou svazích kolem města, lesy patřící Kočovu ležely celé na Moravě (Nožička 1957).

Tyto popisy byly vzápětí doplněny nepříliš optimistickými záznamy. Tehdejší nadlesní Schaffer opakovaně zaznamenal kalamity, které bruntálské lesy postihly v roce 1732 a 1740. Hutní provozy v Malé Morávce v tuto dobu opět dosáhly obdobného nedostatku paliva jako před sto lety hutě v okolí Bruntálu a dřevo už se tou dobou muselo dovážet až od Zlatých Hor. Nakonec se provozy přesunuly blíže ke zdroji paliva a byla založena dnešní obec Ludvíkov. Za zmínku stojí vznik rozsáhlé paseky nad budoucí Karlovou Studánkou, zaznamenané v roce 1740 v místech zvaných V Suti (Schotterstein) a později využitě jako místo pro kamzičí oboru. Problémy s palivovým i stavebním dřevem se stále hromadily, dokonce se začalo těžit i v nepřístupných prostorách okolo Videl (Tutsch 1933).

Na špatný stav lesů znovu upozorňoval v roce 1753 polesný Johann Bernhard Schaffer a v roce 1767 opakovaně svobodný pán Hornstein. V jeho zprávě se jako hlavní dřeviny objevuje smrk a jedle, v okolí Karlovy Studánky buky a v okolí hutí ve Vidlích blíže nespécifikované pralesy, které byly i přes zmíněnou snahu pro rozsáhlejší těžbu nepřístupné (Pfeifer 1891).

Snaha zvýšit produkci dřeva vedla ke konci 18. století k radikální proměně skladby jesenického lesa. Na bruntálském panství se o tento obrat zasloužil lesmistr Johann Knappe. Jeho rozsáhlá instrukce se týkala nejen panství Bruntál, ale i panství Sovinec a Bouzov a popisovala stávající lesní hospodaření a navrhovala nové možnosti a způsoby. Jeho cílem bylo především osadit holiny novými porosty a do hospodaření zavést systém. Hlavní úsilí pěstební činnosti mělo být do budoucna zaměřeno především na vysazování nových lesů a zalesňování pasek (von Carion 1863). Jak špatná byla situace už v předcházejících letech, dokumentuje nařízení místodržícího Wildensteina ze 6. února 1766, které mimo jiné uvádělo: „Znatelný úbytek lesů a čas od času vzrůstající spotřeba dřeva jak stavebního, tak palivového, zavdalo příčinu vrchnosti, aby omezila zdejší velikou nehospodárnost a to přidělováním přídělů, se kterým by každý mohl vyjít a tím zachoval ušetřit lesy.“ Obyvatelstvo bylo podle vykonávaných povolání rozděleno do čtyř tříd, kterým byly předepsány přesné roční přídělky metrového dřeva a poplatky, za odběr převyšující příděl (Anonymus 1963). Neuspokojivou situaci se však tenkrát nepodařilo zvrátit. Teprve po roce 1804 lesmistr

Knappe se svým komplexním přístupem a s funkcí správce lesních pozemků v Bruntále na Sovinci a Bouzově dokázal situaci na dlouhé roky úspěšně nasměrovat k lepšímu.

Místo jedlobukových porostů se začalo s výsadbou převážně smrkových monokultur, které však v letech 1821, 1824, 1840, 1843 a 1847 poškodily rozsáhlé polomy. Nejrozsáhlejší kalamita je datována 25. prosincem 1821. V letech 1838 propukla v bruntálských lesích první kalamita kůrovce. Nejrozsáhlejší škoda ve druhé polovině 19. stol. byla způsobena na lesních porostech během čtyř dnů od 7. prosince 1868 dvěma větrnými smršťemi (Anonymus 1963). Odborně vedené hospodaření se však s těmito překážkami rychle vyrovnávalo, zvláště po nástupu nového lesního inspektora (lesmistra) Johanna Pfeiffera (1861 – 1886) (Anonymus 1963). Místodržitel statků Řádu německých rytířů na Moravě a ve Slezsku sídlil až do roku 1820 v Bruntále a do poloviny 19. stol. stál v čele správy velkostatku hospodářský ředitel. Pod jeho správou spadal mimo jiné i lesní úřad a zůstal tu až do roku 1940 (Nožička 1957).

K další stabilizaci lesního hospodaření a obnově porostů měl přispět v poslední čtvrtině 19. stol. pokus o zalesnění nejvyšších horských partií vysazením kosodřeviny (Hošek 1972). Janovické panství zahájilo výsadbu v roce 1874 a Řád německých rytířů se přidal o 13 let později. Vízemborské (loučenské) panství k výsadbě nepřikročilo a také tato skutečnost předznamenala pozdější diskuze o vhodnosti či nevhodnosti výsadby kosodřeviny. K posunu horní hranice lesa nad současných 1350 m. n. m. na řádovém území nedošlo a na vízemborské straně hřebene dokonce až do roku 1871 uvažovala správa o rozšíření holí o dalších 87 ha a tyto plochy pak chtěla pronajmát k travení.

Pokusy o zalesnění holin trvaly do 20. let 20. století, kdy byla do vysokohorských poloh mimo kosodřevinu vysazována i limba. Po roce 1920 však její porosty na Bruntálsku velmi rychle prosychaly a dřevina až na několik jedinců vymizela. Na Rýmařovsku se zalesnění holí podařilo udržet i po roce 1918 (Rieger 1896).

Do způsobu těžby zasahovala od 2. poloviny 19. století stále výrazněji moderní technika a technologie těžby. Jako příklad může sloužit sezónní úzkokolejná lesní dráha (rozchod 700 mm) na sousedním janovickém panství nedaleko Staré Vsi. Ve dvou větvích tu fungovala od roku 1892 více jak 15 km dlouhá železnice, která za pomoci brzděných vozíků, koní a vrátků dokázala do údolí jednorázově dopravit až 80 m² kulatiny (Gill 1979). Řádová lesní zpráva na bruntálském panství obdobnou techniku v terénu nevyužívala, pouze v železniční stanici Malá Morávka provozovala po roce 1901 prodlouženou vlečku s překladištěm dřeva a katrem. Pro přibližování dřeva nadále sloužily na bruntálském panství pouze lesní cesty, které dosahovaly až do nejvyšších poloh. Přesto se mnohé postupy přepravy dřeva uplatňovaly až do poloviny 20. století. Například ještě v roce 1945 se dřevo v podhorských a horských oblastech Bruntálska sáňkovalo (Anonymus 1983). Skutečně moderní systém lesních odvozních cest a svážnic byl dobudován až v první pol. 20. let minulého století a v roce 1991 činily celkových 315 km (Anonymus 1992).

Rozsáhlejší změny ve struktuře správy lesů přinesla pozemková reforma v letech 1919 až 1920. Měla se týkat také bruntálského velkostatku, který se ocitl v březnu 1919 pod nucenou správou, ale již v roce 1925 byla správa nad velkostatkem prohlášena za neplatnou. Restituční spor se sice táhl až do roku 1936, ale vlastní hospodaření prošlo pouze vnitřní úpravou. Polesí Bruntál bylo sloučeno s polesím Obora, v dalších letech k němu připadlo i Jelení, Mezina, Václavov a původně sovinecký Kočov. V roce 1935 dosahovala rozloha bruntálských lesů 11 145 ha lesa. V této době se uvádí jako hlavní dřevina smrk (68%), jedle (21,7%), modřín (5,9%) a dále buk (2,8%), borovice (1,5%) nebo olše (0,1%).

V následujících deseti letech se těžilo na skutečné ploše 181,8 ha, kdy se těžilo průměrně 683 plm na ha. Po roce 1938 podléhalo bruntálské panství říšským zákonům a po roce 1945 se podle dekretu presidenta republiky 12/1945 i poslední zbytky lesů dostaly pod správu

státních lesů a statků. Proces převzetí byl ukončen revizí I. pozemkového referátu podle zák. 142/1947 a lesy byly rozčleněny pod správu lesních závodů, přičemž lesní závod Bruntál měl na počátku 80. let minulého výměru 20 105 ha (polesí Široká Niva, Horní Benešov, Karlova Pláň, Břidličná, Dětřichov, Moravský Beroun). Obecní lesy byly převzaty pod státní správu do roku 1956 (Anonymus 1983).

I přes vytváření monokultur, intenzivní hospodaření a působení exhalací si jesenické lesy své kouzlo a nespornou přírodní hodnotu zachovaly. To vedlo v roce 1946 z rozhodnutí okresní komise k vyhlášení „přísné rezervace“ v oblasti Petrových kamenů, v roce 1955 k jejímu přejmenování na státní přírodní rezervaci (Buček 2005) a konečně v roce 1969 byla v horských a podhorských oblastech Jeseníků, na ploše 740 km², vyhlášena Chráněná krajinná oblast Jeseníky. Svým charakterem podtrhla význam jedinečné krajiny - 80 % jejího povrchu je tvořen právě lesy - smrčínami a bučinami.

V současné době jsou lesy nadále využívány k lesnímu hospodaření. Od 80. let 19. století dochází v Jeseníkách, stejně jako v jiných horských oblastech, k nárůstu zájmu o turistiku, pro zajímavost první snaha vybudovat lyžařskou sjezdovku je datována rokem 1933, ale žádost byla zamítnuta. Obdobná situace se opakovala v roce 1947 a až v roce 1959 byla první sjezdovce udělena výjimka.

Mimo lesní plochy, využívané lesním hospodářstvím, mohli turisté navštívit dochované pozůstatky původních pralesů (Jelení bučina nebo nejvyšší lesní partie okolo Eustachovy chaty), vysokohorský les s typickými jesenickými smrky, podhorský les nebo rašeliniště (150 let staré porosty borovice blatky, břízy, olše a jeřábu na Rejvízu). Stálým diskusním tématem nadále zůstává přetrvávání souvislých porostů kleče ve vrcholových partiích Hrubého Jeseníku (Rybníček 2005).

Literatura:

- Kouřil, P., Prix, D., Wihoda, M. (2000): Hrady českého Slezska. Brno – Opava, s. 421.
- Hornišer, I. (2003): Západní hranice katastru obce Malá Morávka a její značení do roku 1938. Sborník bruntálského muzea 2003. Bruntál, s. 31 – 40.
- Pfeifer, J. (1891): Forstgeschichte der Deutschen Ritter-Ordens-Domäne Freudenthal. Brünn 1891, s. 20 - 34.
- von Carion, F. S. (1863): Gedenk-Buch der Schiecksale Freudenthals und seinen Umgebung vom Anbeginn der gesammelten Notizen. Freudenthal, s. 60 – 61.
- Nožička, J. (1957): Přehled vývoje našich lesů. Praha. s. 184 – 185, s. 310-311.
- Tutsch, F. (1933): Ein fachmännisches Gutachten über die Waldwirtschaften, den Bergbau und die Eisenwerke des Deutschen Ordens in Schlesien im 18. Jahrhundert. Roč. 13, s. 88 – 89.
- Anonymus (1963): Historický průzkum lesů lesního hospodářského celku Bruntál. Interní tisk. Frýdek.
- Hošek, E. (1972): Dosavadní vývoj horní hranice lesa v Jeseníkách. In: Ochrana přírody 5/1972, s. 110 – 113.
- Rieger, R. (1896): Alfred Graf Harrach'sche Domäne Janovitz und besonderer Rücksicht auf ihre Forste. Brünn.
- Gill, J. (1979): Vzpomínky pamětníků ze dne 28. 5. 1979. Msc.
- Anonymus (1992): Lesní hospodářský plán LZ Bruntál LHC Bruntál. Všeobecná část lesního hospodářského plánu. Číselné a grafické přehledy. Platnost od 1. 1. 1992 – 31. 12. 2001. Interní tisk. Olomouc 1991. Příloha – předběžná správa pro základní šetření z dubna 1991.
- Anonymus (1983): Lesní hospodářský plán LZ Bruntál LHC Bruntál. Všeobecná část lesního hospodářského plánu, číselné a grafické přehledy. Platnost od 1. 1. 1983 – 31. 12. 1992. Interní tisk. Olomouc 1982, s. 36 – 38.
- Buček, A. (2005): Význam NPR Praděd v kontextu středoevropské krajiny. In: Campanula, sborník referátů. Jeseník, s. 46 – 49, s. 80 – 84.
- Rybníček, K. et Rybníčková, E. (2005): Paleobotanické poznámky k možnosti přirozeného výskytu kleče v Hrubém Jeseníku. In: Campanula, sborník referátů. Jeseník. s. 46–49.

Řád německých rytířů a jeho působení v oblasti Jeseníků

Radomír Metoděj Hofman

Historie Řádu německých rytířů

Řád má svůj původ ve Svaté zemi, kde jej roku 1190 při 3. křížové výpravě založili měšťané z Brém a Lübecku před obleženým Akkonem jako reakci na potřebu postarat se o poutníky z německy mluvících oblastí během epidemie cholery, která zde vypukla. Papež Klement III. poskytl novému řádu papežskou ochranu bulou z 6. února 1191. Úkolem Řádu se stala ochrana poutníků a služba bližním v nezištné a obětavé lásce.

V roce 1199 papež Celestýn III. povýšil do té doby špitální bratrstvo na rytířský řád, přibyl nový úkol - chránit křesťanskou víru proti Kristovým nepřítelům. Řádu byl vtisknut charakter duchovně rytířské instituce, která používala jako své znamení černý kříž v bílém poli a přijala heslo vyjadřující náplň jeho činnosti: Heilen, Helfen und Wehren!“ Čili „Léčit, pomáhat a chránit (myšleno křesťanskou víru). Bulou Inocence VI. z 11. prosince 1358 obdržely účast na všech řádových privilegiích také řádové sestry. K profesním členům přibylí ještě obláti a familiáři - dobrodinci a podporovatelé řádu.

Řád žil podle řehole templářů a při péči o nemocné přejímal zvyklosti johanitů. Některé prvky a struktury řádového života byly též převzaty od cisterciáků a dominikánů a přizpůsobeny vlastním podmínkám.

Řád se velmi rychle rozšířil v celém Středomoří a postupně i v Evropě. Do Čech přišel Řád na počátku 13. století, velkou zásluhu na tom měl český král Přemysl Otakar II. Pražská komenda se špitálem sv. Petra na Poříčí se datuje rokem 1204, rovněž řádová komenda v Opavě ve Slezsku. Husitské války přinesly zánik téměř celé české provincie. Její obnova si vyžádala skoro dvě staletí. Během staletí řád vybudoval také vlastní řádový stát v Pobaltí, který pak v letech 1230–1525 spravoval.

V době reformace se řádový stát změnil vlivem odporu velmistra Albrechta z dynastie Hohenzolernů k protestantské víře v profánní knížectví a území v Pobaltí a Středomoří byla tímto de facto ztracena. Nejdéle se řád udržel na území Livonska (dnes Litva, Lotyšsko a Estonsko a to do r. 1561. Řád pak dále působil pouze na území katolických států tehdejší Evropy. To trvalo do napoleonských válek, kdy císař Napoleon řád na svém území rozpustil, jeho majetky zabral a roku 1809 jej ze svého území definitivně vyhnal. Od tohoto času se oficiálním sídlem velmistra řádu stává zámek Bruntál, který řád získal 17. července 1621 od císaře Ferdinanda jako náhradu za půjčku ve výši 200 tis. rýnských zlatých.

Se zánikem dobových forem prošel Řád vnějšími i vnitřními otřesy, avšak jádro řádového ideálu, hlavní myšlenky a cíl vyjádřený řádovým heslem "léčit, pomáhat, bránit" zůstaly zachovány. V polovině 19. stol. prošel řád rozsáhlými reformami. Mj. kněžím byla svěřována duchovní správa v inkorporovaných farnostech, obnovený institut sester převzal řízení charitativních ústavů. Bratři vyvíjeli rovněž ošetrovatelskou činnost v sanitní službě prostřednictvím polních špitálů během válečných konfliktů.

Po roce 1918 se někdejší rytířský řád v důsledku poválečných společenských přeměn stal výhradně řádem duchovním. Řehole byla přizpůsobena požadavkům doby a 27. listopadu 1929 slavnostně potvrzena Apoštolským stolcem. Tato nezbytná přeměna v duchovní řád sebou přinesla zrušení rytířského elementu a šlechtických výsad.

Tento pokus o nový počátek byl však z velké části zmařen nástupem nacismu. Řád byl Hitlerem zrušen nejprve v Rakousku a o několik měsíců později i v Československu. Řád byl

zakázán jako organizace nepřátelská říši, velmistr internován, členové rozehnáni a někteří uvězněni v koncentračních táborech. Řádový majetek byl zkonfiskován a výsostné řádové symboly zneužity propagandou Třetí říše. Postoj příslušníků Německého řádu za druhé světové války není podnes ve veřejnosti znám. Málokdo ví, že v koncentračním táboře Dachau byli internováni řádový kněží a sestry, dva z nich tam zahynuly, sestrám bylo zakázáno po zrušení učit, mohli se pouze starat o nemocné, kněží mohli pod státním dozorem pracovat ve farnostech. Namísto toho se stále na veřejnosti objevují pozůstatky rozšířené komunistické nepravdy o kolaboraci řádu s nacisty a jeho aktivní spolupráci na šíření ideálů Německé říše.

Po válce začíná Řád znovu uvádět v život své základní ideály. V poválečném Československu byl řádový majetek znovu zabaven. Velmistr a řádová představení byli několik měsíců bez soudu vězněni a pak téměř všichni kněží a velká většina sester vyhnáni do Německa a Rakouska.

Historie řádu v oblasti Jeseníků

Porážka českého stavovského povstání v letech 1618–1620 přinesla císaři Ferdinandovi II. možnost jak splatit dluh u Řádu německých rytířů statky. 17. července 1621 daroval řádu na úhradu odkázaného kapitálu 200.000 zlatých rýnských konfiskované panství Bruntál, patřící předtím uprchlému pánu Janu ml. Bruntálskému z Vrbna.

V roce 1623 koupil řád od Jana Kobylky z Kobylího panství Sovinec. Obě panství byla v roce 1625 prohlášena za komorní komendu, podléhající přímo velmistřovi. Panství Bruntál bylo roku 1639 povýšeno na slezský status minor (bylo vyňato z opavského knížectví a podléhalo přímo českému králi).

Řádové statky na přelomu 17. a 18. století na rozdíl od mnoha jiných panství prosperovaly. Po roce 1690 byly pro vyčerpání zásob dřeva přeloženy železárny z Malé Moravky na místo pozdější osady Ludvíkov, pojmenované tak po tehdejším velmistřovi Františkovi Ludvíkovi z Falc - Neuburgu, od roku 1703 měly pobočku v Hinnewiederu (nynější část Karlovy Studánky u hotelu Hubertus). Ten také pro řád zakoupil zbytek panství Horní Dlouhá Loučka v roce 1707 a tím vytvořil jednotlý hospodářský celek na území dnešních Jeseníků.

Od dvacátých let 18. století zachvacovala bohužel i statky Řádu německých rytířů hospodářská krize, projevující se v celém habsburském soustátí. Bruntálský zámek nebyl udržován, zchátral a ve třicátých letech 18. století hrozilo rozpadnutí jeho zdiva. V letech 1747 až 1750 byl zřízen z prostředků řádu kostelík na Uhlířském vrchu u Bruntálu, který se stal vyhledávaným poutním místem.

Od sedmdesátých let 18. století začala být využívána lázeňskými hosty kyselka z pramenů u Hinnewiederu, kde pak v první polovině osmdesátých let 18. století řád vybudoval lázně Karlova Studánka pojmenována podle velmistra řádu Karla Ludvíka, známého vítěze v bitvě proti Napoleonovi u Aspern.

Reformátorem Řádu německých rytířů se stal jeho velmistr arcivévoda Maxmilián Josef (1782–1863). Reformy zahájil v letech 1839–1840 společně s knězem P. Petrem Rieglerem a jejich výsledkem byla především nová statuta řádu, zdůrazňující oproti dosavadní složce rytířské složku kněžskou a znovuzřízenou větev řádových sester, jakož i činnost pastorační, charitativní a humanitární. Maxmilián Josef zahájil v padesátých letech 19. století přestavbu hradu Slovinec na kněžský seminář. Po vzniku statut z roku 1840 byl zřízen mateřinec sester v Opavě, roku 1843 v Andělské Hoře a roku 1846 v Bruntále. Filiálkou opavského mateřince byl od let 1856–1858 dům sester ve Vrbně. Všude sestry rozvinuly velkou činnost školskou, charitativní a sociální. Roku 1840 byly řádu inkorporovány fary v Opavě, Bruntále, Dlouhé Loučce, Bouzově, Rýžovišti, Staré Rudné a Andělské Hoře. Maxmilián Josef proslul také jako vynálezce porcelánových mincí a komínových cihel, zhotovil plány pro lodní stroj a

řetězový most v Linci, měl zájem o různé technické novinky, pod vlivem popravu své tety královny Marie Antoinetty roku 1793 však zůstal po celý život konzervativcem a absolutistou.

Velmistr arcivévoda Vilém (1827–1894), následovník Maxmiliána Josefa, prozrazoval již svým vzhledem vojáka. Řád za jeho působení spojil své charitativní poslání se službou v armádě - souběžně se vznikem Ženevské konvence roku 1864 a Červeného kříže začal od roku 1865 budovat polní špitály, které se velmi osvědčily již následujícího roku 1866 za války s Pruskem a později za války v Bosně roku 1878. Jeden takový lazaret byl roku 1866 na zámku v Bruntále, pomáhal bez rozdílu raněným Rakušanům i Prusům. Kněžský seminář byl roku 1866 přemístěn ze Sovince do Opavy, místo něho pak byla na hradě v letech 1867–1896 lesnická škola. V Dolní Dlouhé Loučce vznikl roku 1890 dům pro sestry s nemocnicí jako filiálka bruntálského mateřince. S obdobím Vilémova působení je spjat další rozvoj lázní Karlova Studánka a rozvoj průmyslu na Bruntálsku, hlavně bruntálského pivovaru. Arcivévoda Vilém zemřel roku 1894 tragicky - na následky zranění po pádu s koně. Poslední habsburský velmistr arcivévoda Evžen, který se narodil v Židlochovicích se krom romantické rekonstrukce hradu Bouzova proslavil také vysazením kamzíků v řádových lesích Bruntálska.

Současnost řádu

Dnešní činnost Řádu zahrnuje péči několik desítek nemocnic, škol, zařízení pro mentálně postižené, domovy důchodců a penziony pro přestárlé, speciální kliniky a zařízení pro mladistvé. Řádovou rodinu tvoří asi stovka kněží a bratří, tři stovky řádových sester a na sedm set familiářů.

V současné době řád na česko-moravském území pokračuje v činnosti, kterou byl nucen ve válečných a poválečných letech přerušit. Je zřizovatelem Církevní konzervatoře v Opavě a Církevního gymnázia v Olomouci, Pečovatelské služby v Bruntále. Snaží se tak opět naplňovat své původní poslání v naší zemi.

Více informací na www.nemeckyrad.cz

Co nám tu Kleini nechali ...

Jitka Štáblová

Prvním známým předkem slavné průmyslnické rodiny, která proslavila zdejší podhorský kraj, byl Martin Klein, připomínaný roku 1693 jako dědičný rychtář v malé osadě Přemyslov, dnes součást Loučné nad Desnou na Šumpersku. Jeho vnuk Hans Georg (1721 – 1801) nechal postavit nad Přemyslovem kříž (obr. 1), jehož dnešní podoba je výsledkem úpravy z 2. poloviny 19. století s použitím litinových komponentů, vyráběných již firmou bratří Kleinů. Hans Georg koupil pro syna Johanna Fridricha (1756 – 1835) v nově založené osadě Kociánov usedlost a postavil zde dům. Děti Johanna Fridricha - celkem šest bratrů byli proslulí bratři Kleinové: Josef, Engelbert, Franz, Libor, Albert a Hubert.

Začátky činnosti bratří Kleinů musíme hledat na jižní Moravě na panství Lichtenštejnů, kde se uplatnili při stavbě silnic a při zahradnických úpravách. Za jejich dílo je považován ale i park nad Petrovem v Brně, dnešní Denisovy sady, se zajímavou kolonádou. Nejvíce se na úspěchu rodiny podílel Franz Klein, který se přes nekvalitní vzdělání (jen základní škola) brzy vypracoval, získal poměrně značný majetek a stal se hlavou celého rodinného klanu. Vydělané peníze mu posléze dovolily poskytnout nejmladším bratrům náležité vzdělání. Franz Klein se usadil v Brně, kde v roce 1847 postavil na hlavním náměstí palác se zajímavými prvky umělecké litiny, která tvořila část výroby rodinných továren. Kleinové se vedle zmiňovaných parkových úprav a stavby silnic zúčastnili budování železnic (po roce 1836), kdy firmu bratří Kleinů můžeme označit za průkopníka této činnosti u nás.

V roce 1844 Kleini zakoupili od dědiců Mitrovských panství Vízmbek (dnes Loučná nad Desnou) s rozsáhlou výrobní základnou v tamějších dolech a železárnách. Po předčasné smrti Franze Kleina v roce 1855 převzal rodinnou firmu mladší Albert, který spolupracoval i se synem Franze I. Franzem II. Albert byl za zásluhy své i bratří povýšen do panského stavu s přídomkem von Wiesenberg s erbem čtyř spojených rukou. Čtyři ruce odkazují na skutečnost, že společně působili vždy čtyři bratři z celkových šesti, nejdříve ti starší, později je nahradili mladší příslušníci rodiny. Albert Klein byl činný i v politice, kde to dotáhl na poslance říšského sněmu. V roce 1865 oddělil svůj majetek od původního rodinného panství a vytvořil Sobotínsko-Štěpánovské horní a hutní těžířstvo. Později zakoupil i další majetky, především na Osoblažsku a jižní Moravě. Za hospodářské krize se firma po smrti Alberta Kleina roku 1877 dostala do finančních potíží, ze kterých se již nevzpamatovala a po 1. světové válce byla prodána novému vlastníkovi.

Základem a předpokladem rozsáhlé podnikatelské činnosti Kleinů byly doly a hutní a strojírenská výroba. Z původních dolů se nám žádné fyzicky nedochovaly. Z mnoha lokalit, kde se v té době těžila železná ruda, stojí za připomenutí velké důlní dílo, snad až 70 m hluboké, u dnešního Květína nedaleko Mohelnice. Odtud se ruda dopravovala povozy nejdříve až do železáren, později po postavení železnice k zastávce v Lukavici a potom do Sobotína. Svérázným dokladem této důlní činnosti je obraz sv. Barbory, patronky havířů, věnovaný horníky z dolu ve Květíně nově budovanému mariánskému kostelu v blízké Zvoli. Zde je obraz dodnes umístěn u hlavního vstupu. Ani ze železáren v Rejhoticích, dnešní části Loučné nad Desnou, se mnoho nedochovalo. Stejně tak již neexistují železářny v Sobotíně ani strojířny v nedalekém Petrově. V Sobotíně se výrobní areál rozkládal v prostoru mezi dnešním nádražím a budovou zámku, který byl dříve rovněž výrobní budovou. Z původních staveb zde zbyla jen bývalá správní budova a část technického zabezpečení. Dnešní stavba domova důchodců s Kleiny souvisí již jen okrajově, jde totiž o ředitelství železáren, které vzniklo až za nového vlastníka. Původní je ale bývalý hotel Hutník, dodnes dochovaný v Sobotíně při hlavní komunikaci.

Nejvýznamnější silniční stavbou Kleinů je silnice z Opavy přes Šumperk na česko-moravské hranice v Červenovodském sedle, která sloužila i pro spojení kleinovského panství s okolními kraji.

Firma bratří Kleinů podnikala při stavbě železnic na území celé tehdejší rakouské monarchie. V našem kraji jde vedle hlavní trati z Olomouce do Prahy především o železnici původně Sobotín – Šumperk – Olomouc, později redukovanou na Sobotín – Šumperk – Zábřeh, postavenou v roce 1871. Zajímavý byl projekt trati s tunelem ze Sobotína do Rýmařova, ten se ale na škodu pro náš region nerealizoval. S výstavbou železnice souvisí i nádraží v Zábřeze, kde vedle výpravní budovy vznikl i sklad firmy bratří Kleinů, který sloužil jako překladiště surovin a výrobků pro kleinovské podniky. Dnes jsou obě budovy obnoveny v autentické podobě. V tomto pěkně zrekonstruovaném areálu bohužel chybí bývalý hostinec Merkur, který byl důležitou součástí zdejšího dopravního uzlu a byl snesen v rámci nedávné modernizace nádraží.

Pýchou kleinovských železáren byly mostní stavby, kdy Kleinové mostní konstrukce nejen vyráběli ale i stavěli. Specialitou byla výroba příhradových mostů, která probíhala v 50. letech 19. století. Šlo o jakési první prefabrikáty, jejichž výroba byla ukončena na začátku první světové války. Tyto mosty sloužily v našem regionu a okolí ještě v nedávné době, jejich konec ale přinesla povodeň v roce 1997. Za připomenutí stojí např. most v Moravičanech, Hrabenově či Maršíkově. Některé tyto mostní konstrukce je možné vidět na dvoře Muzea silnic ve Vikýřovicích.

Zmínit je nutné i již avizovanou produkci umělecké litiny s rozsáhlým sortimentem od sloupů, zábradlí, kamen a soch až po drobné ozdobné předměty.

Významná je stavební činnost Kleinů, která tak jako i u jiných zbohatlíků byla nesena na vlně snahy o napodobování stylu staré šlechty, tj. života na vysoké noze včetně výstavby reprezentativních sídel a sbírání uměleckých předmětů.

V našem případě jde především o dva zámecké objekty a to v Loučné nad Desnou a v Sobotíně. V případě Loučné se jedná o původně renesanční žerotínské sídlo z 2. poloviny 16. století. Dnešní podobu s přístavbou mladší jižní části mu dali až pozdější páni, především Mitrovští. Ti zde rovněž upravili starší francouzskou zahradu na park v anglickém stylu s oranžérií, dvěma rybníky, grottou, řadou soch a dalších uměleckých děl. Rovněž Kleinovi jako noví vlastníci upravili a doplnili zámecký park, jejich dílem byla např. dnes již zničená historizující kašna či původně používaný zahradní nábytek. Kleinové obohatili nejen zámecký park, ale upravili v dobovém klasicistním a historizujícím slohu i exteriér a interiér zámku. Nejznámější je tzv. Indiánský pokoj s papírovými tapetami s motivy z Nového světa, který byl v nedávné době vandalsky poničen.

Jiná než v Loučné je situace v Sobotíně, kde si Kleinové upravili na zámek starou továrnu. I zde je součástí zámku park s rybníkem a hodnotnou sochařskou výzdobou, jako je např. kovová socha sv. Huberta, jejíž dvojče, bohužel již bez jelena, je dochováno i v parku v Loučné.

Z menších staveb je možné uvést kapli sv. Trojice (obr. 2), postavenou ve stejném historizujícím duchu jako sobotínský zámek v sedle mezi Sobotínem a Maršíkovem. Dále jsou zde dva litinové kříže z roku 1865 s podstavci z místního kamene krupníku a věnováním od Alberta Kleina, dochované na hřbitově a u kostela sv. Matouše (obr. 3) ve Vernířovicích, jehož byl Albert Klein patronem. Zajímavé jsou i tzv. Kleinovské chodníčky z parkové romantické úpravy jednoho z kopců na Sobotínem, sloužící k vyjížděním a loveckým výpravám rodiny. Za podívanou stojí i sobotínský mýtní domek s unikátní krytinou z litinových tašek.

K nejznámějším stavbám náleží místa posledního odpočinku rodiny Kleinů. Jde o mauzoleum z roku 1880 v Sobotíně (obr. 4), kde byli pohřbeni příslušníci Albertovské linie. Jedná se o krásnou stavbu typu italské vily s hodnotnou vnitřní výzdobou, která dnes není zcela v dobrém stavu. Vzhledem k vandalství byly zdejší ostatky, šlo asi o 14 těl, přeneseny na počátku 90. let minulého století k sobotínskému kostelu sv. Vavřince. Druhou zajímavou stavbou je lesní hřbitov na kopci nad zámekem v Loučné nad Desnou (obr. 5), přístupný starou alejí, s nádherným litinovým plotem, sochou sv. Alžběty a hroby vízmberské části rodu.

Stálou expozici činnosti firmy bratří Kleinů je možné si prohlédnout v již zmiňovaném Muzeu silnic ve Vikýřovicích u Šumperka.

Obr. 1: Přemyslov, kříž

Obr. 3: Vernířovice, kříž u kostela sv. Matouše

Obr. 2: Maršíkov, kaple sv. Trojice

Obr. 4: Sobotín, mausoleum rodiny Kleinů

Obr. 5: Loučná nad Desnou, hřbitov rodiny Kleinů

Stavební vývoj a obnova kulturních památek na Rejvízu.

Eva Pulkrtová

Autorka se ve svém příspěvku zamýšlí nad problémy památkové péče v obci Rejvív, ve které byla v r. 2004 vyhlášena vesnická památková zóna k ochraně urbanismu obce, k ochraně její převážně dřevěné lidové architektury. Vesnice má dvě kulturní památky Penzion Rejvív a kostel Jména Panny Marie. K pochopení péče o památkovou zónu a její památky je důležité pochopit stavebně historický vývoj obce. Autorka se mu podrobně věnuje, seznamuje čtenáře s proměnou vesnice i jejích památek, probíhající v etapách - ve 2. polovině 19. století, v 1. polovině 20. století, i v období po odsunu německých obyvatel. Všechny aspekty proměny dnes hrají roli v nastavení koncepce obnovy památkově chráněné vesnice, aby zůstala stále zachována její památková a vypovídající hodnota. Snahou památkové péče je ukázat správný směr obnovy vesnice na příkladném postupu při obnově obou památek. Což není vždy jednoduché. Důležitou roli hraje porozumění mezi zúčastněnými stranami a především finanční možnosti vlastníka.

Rejvív, malá osada v kopcích Hrubého Jeseníku, ve výšce 780 m n. m., byla vysazena při rozcestí dvou cest. Velmi frekventovanou cestou byla tehdy cesta z Jeseníku přes rejvízské louky odklánějící se od cesty do Zlatých Hor a stáčejí se podél Černé Opavy směrem k Vrbnu pod Pradědem, ke Krnovu a dál na Moravu a Kladsko. U cesty sledující horskou bystřinu byly postaveny první tři domy, které daly vzniknout malé osadě Starý Rejvív. Situace je zaznamenána na mapě 1. vojenského josefského mapování z let 1764 – 1768, rektifikovaného v letech 1780 – 1783 (oldmaps.geolab.cz). Poprvé se toto místo vyskytuje v popisu hranic zlatohorského panství r. 1687, v němž se mluví o pastvinách na horním Rejvízu (Reihwiesen 1687 = louky v řadě za sebou). Pozemky patřily hornickým obcím Dolnímu a Hornímu Údolí, které z užitku pastvy platily vrchnosti nepříliš vysoké poplatky. V roce 1768, brzy po ukončení slezských válek vratislavský biskup Philipp II. Gothard kníže Schaffgotsch (1716 – 1795) přenechal rád pastviny svému hornímu hejtmanovi Cajetanu Beerovi z Beerenberga, který je chtěl proměnit ve větší polní hospodářství. Postavil zde stavení se stájemi, které pronajal pachtýři. Ten začal prodávat vozům pivo, kořalku a občerstvení. V nepříznivém počasí jim poskytoval i přístřeší. Místo většího statku zde nakonec vznikla hospoda (Zuber 1966). Protože se pachtýř necítil v této divočině bezpečný kvůli loupežníkům a zlodějům, začal zde stavět další domy za účelem propachtování nebo prodeje (Anonymus). V r. 1785 ještě před svou smrtí předal majetek spolu s dalšími dvěma domy své manželce, která jej dále obhospodařovala. R. 1794 jej ale prodala Franzi Fochlerovi. Franz Fochler se stal prvním rejvízským šoltýsem, vedl správu obce a byl majitelem hostince. Na rozcestí cest vedoucích přes zdejší pastviny postavil šoltěství (chata Svoboda), které se stalo s dalším jeho domem (č. 10) základem Nového Rejvízu. Domy dosud stavěné na rejvízských pastvinách byly zděné, z kamene a cihel, jak o tom podává zprávu i mapa stabilního katastru z r. 1836 (mapy.cz). Pozemek po obou stranách cesty směřující od šoltěství k Jeseníku byl v rámci nové kolonizační vlny kolem r. 1794 rozparcelován s přísnou pravidelností. Nově přicházející osadníci na nich stavěli své dřevěné domky jednotného typu. V šoltýsově domě č. 10 se v r. 1799 začalo s vyučováním rejvízských dětí. V roce 1807 byla pro děti postavena na náklady vratislavského biskupa Josefa Christiana říšského knížete Hohenlohe – Waldenburg – Bartensteina (1740 – 1817) škola, pomocné práce poskytl obec (Tinzová). Avšak tato byla nekvalitně postavena, vyžadovala záhy opravu, čemuž nebylo z řady obyvatel již přáno. Děti se opět neměly kde učit. Jediným řešením pro římskokatolickou církev, jak dětem pomoci, bylo postavit kapli, kde by se mohly učit náboženství a ostatním předmětům. Ze sbírky podporované až z Vídně, ale i ze širokého okolí, byl v letech 1808 – 1809 postaven větší kostel, než bylo původně zamýšleno. Stavba kostela byla zahrnuta dary, přestože zuřila válka mezi Francií a Rakouskou monarchií a přinášela lidem jen strádání.

Mapa stabilního katastru z r. 1836 podrobně zaznamenává podobu nové osady na Rejvíze, zděné nejstarší budovy s kostelem a farou, i dřevěné domky na pravidelně vyměřených parcelách. Domky jsou samostatně stojící, srovnány do řady po obou stranách komunikace,

mají k ní podélnou orientaci, jen kostel se k ní natačí čelem, svým průčelím s představenou masivní hranolovou věží. O jeho původní podobě je v kronice farnosti veden záznam. Jak byl stavebně upraven po větrné smršti r. 1826 a po úderu blesku r. 1827, se můžeme dnes dozvědět patrně především při zevrubném stavebně historickém průzkumu budovy. Z kroniky víme jen tolik, že po větrné smršti v r. 1826, která trvala pouhou hodinu, kostel přišel o střechu. Blesk ho v r. 1827 taky velmi poškodil. Náprava škody si tehdy vyžádala značné finanční prostředky.

Podle popisu v kronice, pocházejícího z doby výstavby kostela, byl kostel na Rejvízu zasvěcený Panně Marii postaven z kamene, jeho klenby a dozdívký byly vyzděny z cihel. Byl vybaven hlavním oltářem, kazatelnou, křtitelnicí, prostíracím stolem, křížem, dvěma lavicemi v kněžišti a dvěma dřevěnými polychromovanými sochami znázorňujícími sv. Jana a Pannu Marii. Podlaha v kostele vč. sakristie byla prkenná. Interiér byl osvětlen velkými okny, v kněžišti dvěma a v lodi šesti. Kůr byl vtažen až do věže, jeho zábradlí bylo ze dřeva, z vnější strany omítnuto a opatřeno mramorováním, kůr byl podepřen dvěma sloupy. Také kůr byl osvětlen velkým oknem. Sakristie byla za kněžištěm, měla dřevěný strop, osvětlena byla dvěma okny. Okna sakristie byla opatřena silným bedněním, dveře byly zhotoveny z dobrých dvojítych prken a opatřeny silným zámkem. Masivní věž zapojena do průčelí byla postavena rovněž z kamene, měla dva zvony a hlavní kostelní dveře. Střechy kostela, zakončené na východě valbou, i střecha věže, byly pokryty šindelem, horní šindele byly natřeny červenou barvou k jejich ochraně a napodobení v jesenickém kraji tradiční honosnější pálené krytiny. Horní část věže byla ve tvaru homole s kopulí, která byla natřena žlutou olejovou barvou a částečně pozlacena, opatřena jedním železným křížem (Anonymus).

Osada na Rejvízu vznikla po slezských válkách, kdy bylo zapotřebí na Jesenicku dosadit vesnice, uvolnit města a osadit nová místa i ve vyšších polohách novými obyvateli. Vznikla v době rodící se revoluční doby ve Francii, vyjádřené novým císařským slohem, který se především s postupem vojsk a šířením revolučních myšlenek dostal i do našich krajin. Stavba kostela již byla jistě novým slohem ovlivněna. Barokní tvary se postupně uklidňovaly, stavby se vracely k důstojnému klasickému pojetí, i když často nesly zprvu stále ještě znaky doznívajícího baroka. To byl jistě případ i kostela Panny Marie na Rejvíze. První domy na Rejvízu byly nepochybně postaveny ještě ve slohu barokním – viz chata Svoboda (bývalé šoltéství). Dřevěné domky navázaly typologicky na roubený dům předcházejících období, avšak jejich dispozice již vyhovovala pokrokovějšímu způsobu bydlení. Otevřená ohniště byla situována výhradně do ohnivzdorného jádra v síni. Komíny v tradici mohly být v horské oblasti ještě dřevěné. Světnice, kuchyň i chlévy byly pod jednou střechou. Domky měly obdélný půdorys, sedlovou střechu, štítů bez podlomenice. Měly stejně jako ostatní domy šindelové střechy a dřevěné podlahy, v síni bývala kamenná dlažba. Sklípek mohl být vyhlouben i za domem a krytý přístřeškem. Typ domku byl charakteristickým pro kolonizační vlnu na Jesenicku kolem r. 1794, stejný domek můžeme ještě dnes najít v autentické podobě i v interiéru např. v Žulové v podhradí, ve Vlčicích, a patrně i jinde. Podoba domků se po celé 19. století zřejmě příliš neměnila, vysoko v horách neplatila ani přísná protipožární nařízení, která byla vydávána od doby vlády Marie Terezie. Šindel na střechách proto zůstával ještě hluboko do 20. století, jak můžeme vidět na mnoha archivních fotografiích a pohlednicích vesnice ze soukromých sbírek a ze sbírky SOKA Jeseník. Jejich proměna, která jistě proběhla v souvislosti se všeobecnou změnou vytápění a budováním zděných tahových komínů a sporáků, se nemusela výrazně projevit na vzhledu roubených staveb. Vestavby podkrovních světniček se nanejvýš projeví novými vikýři na střechách. Obyvatelé se spíš věnovaly rozšiřování potřebného hospodářského zázemí.

První změnu pohledu na ves přinesla až 80. léta 19. století stavební úpravou kostela, který se s farou podle farní kroniky nacházel v hrozném stavu. Kaplan Josef Springs, který přišel na faru v r. 1881, vyprosil peníze u biskupského stolce ve Vratislavi i u zemského úřadu a nechal obydlí s kostelem i hřbitovní zdi důkladně opravit. Počátkem 90. let byl s opravami hotov, v r. 1891 – 92 byla střecha fary i kostela pokryta břidlicí. Úprava kostela byla

provedena zcela v duchu prosazujícího se historismu, do gotické proměny budovy se promítl názor katolické církve na působení sakrální architektury v procesu její obrody, který hrál do noty německému národu hledajícímu v gotice svůj národní styl a sebeuvědomění. Odehrála se v době, kdy byla na Jesenicku po vzoru kostela Neposkvrněného početí Panny Marie u vyhlášeného poutního místa v Travné u Javorníku, stavěna nebo přestavována celá řada kostelů v novogotickém stylu v souznění se zesilující se představou o gotickém dómu dominujícím nad všedním životem německých obyvatel. Bránou vstupu této myšlenky na Jesenicko bylo pozvání významného a váženého architekta monarchie Friedricha von Schmidta (1825 – 1891), profesora středověkého umění na Akademii výtvarných umění ve Vídni, do Javorníku vratislavským biskupem, knížetem Heinrichem II. Försterem (1799 – 1881), aby vypracoval plán pro stavbu kostela s farou v gotickém stylu v nedaleké Travné. Schmidt byl odborníkem na středověkou architekturu, cenných zkušeností nabyl na počátku své vzletné kariéry při dostavbě katedrály v Kolíně nad Rýnem, která se stala jedním ze základních ideologických a estetických symbolů německé opozice proti císařské Francii v duchu hesla „Religion-Vaterland-Kunst“. K myšlence obnovy posvátného korunovačního místa císařů svatě říše římské německého národa se upjalo doslova celé kulturní Německo bez ohledu na věroučnou orientaci (Zatloukal 2010). Schmidt po odchodu z Kolína působil také jako dómský stavitel u katedrály sv. Štěpána ve Vídni i u katedrály sv. Víta v Praze. Svými názory ovlivnil spoustu svých žáků, kteří se věnovali sakrálním stavbám na Moravě i ve Slezsku. V 80. letech 19. století byl pod vlivem stavby v Travné postaven také kamenný novogotický kostel sv. Jana Křtitele v Horním Údolí, ve stejné době proběhla novogotická úprava i u kostela Jména Panny Marie na Rejvízu. Věž kostela na sebe nyní už z dálky upozorňovala štíhlou osmibokou jehlancovou střechou s novým bleskosvodem a jednoduchostí fasád, které byly pravděpodobně zproštěny charakteristických prvků předcházejícího slohu. Kostel s vysokou věží a obílenou fasádou působil vznešeně a zároveň prostě. Jen hlavní vstup si ponechal empírovou edikulu ke zdůraznění důstojného vstupu do chrámu. Již tehdy, kdy byla na střechu kostela položena břidlice, mohlo dojít ke změně tvaru střechy u sakristie. Valbu nahradila pultová střecha, zaoblené rohy sakristie byly proto srovnány do rohů pravoúhlých. Kostel byl brzy po obnově zvětšen na veduté vesnice namalované v r. 1910 malířem Franzem Templerem z Maria Hilf u Cukmantlu (Poutní místo Panny Marie Pomocné u Zlatých Hor) na obraze 14 svatých pomocníků. V této podobě už sledujeme kostel na všech archivních fotografiích, na těch z konce 19. století, i na těch pozdějších.

Za zachování a obnovu kostela dnes vděčíme především P. Hieronymu (Jeronýmu) Pavlikovi (1865 Starý Jičín – 1938 Rejvíz), který veškeré dění kolem kostela zapisoval do kroniky rejvízské farnosti od svého nástupu v r. 1894. Poškozené vybavení a obrazy opravil, zchátralé sochy sv. Jáchyma a sv. Josefa nechal opravit sochaři Reimundu Kutzerovi z Horního Údolí. Hlavní oltář od Reimundova otce slavného sochaře Bernharda Kutzera opravil, kostel nechal vymalovat Konradem Assmannem podle návrhu jeho bratra malíře Paula Assmanna z Opavy. K obnově oltářů a obrazů přizval místní umělce a řemeslníky. Truhlářské práce prováděli truhláři Adolf a Ferdinand Geppertovi, sochařské práce dílna rodiny Kutzerovy, většinu nových obrazů namalovat Franz Templer. P. Pavlik ještě stihl za svého působení kostel znovu v r. 1924 vymalovat. Tento úkol svěřil malíři Emilu Brendlovi ze Zlatých Hor, jak je zaznamenáno na stěně v kostele pod kůrem. Assmanův malovaný strop zůstal v interiéru zachován, nové malby se mu přizpůsobily. Tak se zde snoubí staré s novým, jen barevnost starších objektů se postupně proměňuje s souvislostí s proměnou interiéru při jeho obnově. Velmi dobře je to vidět na hlavním oltáři, jehož návrh od Bernharda Kutzera se dokonce zachoval dodnes v archivu Zemského muzea v Opavě. Oltář byl původně bílý se zlacením, později byl opatřen mramorováním parně v souvislosti s dodáním kazatelny a bočního oltáře Reimundem Kutzerem, za faráře Pavlika byl pak tónován do zelené barvy, aby mohl být zakomponován do svého nového prostředí po obnově vybavení interiéru a jeho výtvarné malířské výzdoby.

Od 90. let 19. století máme četné zprávy také o stavebním vývoji další významné dominanty obce, kterou je Penzion Rejvív, rekreační zařízení s pohostinstvím a ubytováním, široko daleko známé svým osobitým uměleckořemeslným vybavením. V r. 1890 se dostala stará roubenka na začátku vesnice do vlastnictví truhláři Josefu Braunerovi a jeho ženě Anně, pocházející z Jeseníku. Domek dal základ vzniku dvora s kovárnou, která u něj stála ještě na počátku 20. století. Pohlednice z roku 1899 dokumentuje dvůr stavebně se rozvíjející od původní roubenky podél cesty k mechovému jezírku a do zahrady. Už tehdy dvůr zřejmě nesl název známý z doby před válkou Zum Seehirtenhof (Dvůr u jezerního pastýře) nebo také Zum Seehirten (U jezerního pastýře). Pravděpodobně již kolem přelomu 19. a 20. století byla do zahrady podle archivních fotografií umístěna letní restaurace. V roce 1923 byl objekt rozšířen o budovu s velkým sálem v přízemí a pokoji v patře. Stavba se napojila na starou roubenku v její podélné ose. Tímto se začal hlavní objekt rozšiřujícího se pohostinství půdorysně rozvíjet podél hlavní cesty, byl k ní situován i hlavními vchody. V roce 1928 – 1931, těsně po vyhoření chaty Svoboda, byla k hostinci přistavěna roubená dvoupatrová budova hotelu spojená s původní stavbou zděným krčkem. V zahradě stála letní restaurace, bazén s vyhřívanou vodou lákal hosty k návštěvě zařízení. Blahodárny vliv chladného horského podnebí s koupelemi v teplé vodě na čerstvém vzduchu byl jistě vyhledávanou atrakcí v prostředí vyhlášeném světoznámými horskými lázněmi v Jeseníku na Gräfenbergu a v nedaleké Karlově Studánce patřící řádu německých rytířů. U komplexu budov Penzionu Rejvív si nelze nepovšimnout inspirace zejména těmi druhými jmenovanými lázněmi nejen ve způsobu provozování léčebných metod, ale i v architektuře, zvláště, máme-li možnost si prohlížet fotografie a obrazy areálu z doby před 2. světovou válkou a srovnávat je s historickými fotografiemi lázní v Karlově Studánce. Nově vznikající budovy rekreačního zařízení na Rejvízu vycházely z tradiční zástavby prostředí, nové objekty se připojovaly nenásilně k těm starším, nikterak se nad ně nepovyšovaly ani v barevnosti. Stejně jako rejvízské roubené domy byly jejich stěny obíleny vápnem, jejich bedněné štíty a truhlářské prvky byly opatřovány olejovým nátěrem, jistě tónovaným do hnědé barvy, jak tomu nasvědčují archivní snímky a série obrazů vzniklých k ozdobě interiéru jídelny. Ozdobné prvky staveb kombinovaly pouze tyto dvě základní barvy. Střechy pohostinství a hotelu rodiny Braunerů byly stejné jako u ostatních rejvízských domů. Na nestarších budovách byl ještě šindel, nové budovy byly již opatřovány eternitovou krytinou ze světle šedých kosočtvercových šablon (na každé šabloně byla vyražena značka výrobce – šumperské eternitky). Tyto stříbřitě šedé střechy velmi pěkně doplňovaly střechy domů se šindelovými střechami. Jako perla mezi těmito domy se skvěl kostel s farou se stříbřitě tmavě šedou břidlicovou krytinou.

Stavební vývoj horské vesnice je čitelný, její urbanismus přes nucený odsun německých obyvatel a přes potíže s dosídlením po válce (Joanidis 1999) zůstal dodnes dobře zachován. Za to patrně vděčíme z velké části chatařům, kteří v tvrdé horské přírodě našli zalíbení pro svou rekreaci a zachránili tím mnoho opuštěných a nevyužívaných domů. Přesto ztráta rejvízských domů od 2. světové války nebyla malá. Nejvíc si ji uvědomujeme při prohlížení starých fotografií a pohlednic. Těžké období pro dřevěné stavby v náročném klimatickém podnebí přišlo paradoxně i po revoluci v roce 1989. Chataři přestali mít čas na své chalupy v horách, mnohé byly odprodány. Nevětrané a dlouhodobě nevyužívané dřevěnky trpící vlhkostí se rychle dostaly do kritického stavu. Některé musely být i nyní srovnány se zemí. V krovech a pod prkennými plášti se objevila ne jedna plodnice dřevomorky domácí. Houba se stala noční můrou majitelů dřevěných domů na Rejvízu i v okolních vesnicích. Ušetřen nezůstal ani kostel. Nový zájem o tuto oblast s domy v ne dobrém stavu ohrozil existenci starých domů a památkovou hodnotu místa. Noví majitelé navrhovali přestavby svých domů, zájem byl i o volné pozemky ke stavbě domů nových. Záleželo na přístupu každého stavebníka, na jeho rozhledu a souznění s místem, v neposlední řadě na jeho finančních možnostech, což vedlo k prosazování nových materiálů, v tomto prostředí zcela cizích. Naštěstí zde byla zavedena mnohaletá praxe ochrany sídliště v přírodní rezervaci, kterou zde zajišťovala Chráněná krajinná oblast Jeseníky. Čím dál víc ale bylo jasné, že v tomto procesu je nutno každé budově zajistit individuální přístup k obnově, založený na znalosti

historického a stavebního vývoje obce. V zájmu zachování nesmírně cenného uceleného souboru lidového stavitelství, dokumentujícího život místních obyvatel v průběhu dvou století, byla vesnice Nový Rejvíz prohlášena v roce 2004 za vesnickou památkovou zónu. Ještě před tím zde byly ministerstvem kultury vyhlášeny dvě kulturní památky, v roce 1998 Penzion Rejvíz a v roce 2001 kostel Jména Panny Marie. Konečně se dopělo k názoru, že ochrana osady a zachování její památkové a vypovídací hodnoty není možná bez hlubších znalostí stavebně historického vývoje obce i jednotlivých objektů, bez znalosti neustále ověřovaných sanačních postupů. Že dohled nad její obnovou pouze ze strany CHKO Jeseníky není dostatečný, i když její zásluhy ohledně zachování historické podoby obce do dnešní doby jsou jistě nepřehlédnutelné a zásadní. Že není možné vytvořit jednotnou představu o jesenickém domu v krajině.

Penzion Rejvíz byl za kulturní památku zpočátku prohlášen zejména k ochraně uměleckého řezbářského vybavení z obavy před jeho rozprodáním. V případě kostela si vlastník sliboval příliv peněz na opravu. Obnova obou objektů se rozbíhala velmi pomalu, situaci ztěžoval i nedostatek pokladů – archivní materiály byly teprve sváženy do nového okresního archivu v Jeseníku, na jejich zpracování jsme dychtivě čekali. Na přípravu stavebně historického průzkumu nebylo ze strany vlastníků ani pomyslení. Zahájení obnovy kostela urychlila nemilá událost záhy po jeho prohlášení za památku. Po zimě se ve vlhkém kostele, do kterého jeho poničenou plechovou střechou dlouhodobě zatékalo, rozbujela dřevomorka v nevídaném rozsahu a síle. Plodnice pokrývaly kruchtu, poškodily malovaný strop nad ní i krov se zvonovou stolicí ve věži a v navazujících konstrukcích. Zatékalo hlavně kolem věže a do sakristie, jejíž dřevěné konstrukce byly nenávratně houbou zničeny. Celý mobiliář kostela v lodi byl zasypán výtrusy. Situace vypadala horší než se potom ukázala být. Dokonce jsme uvažovali o transferu stropní malby, aby mohl být krov kostela znovu postaven. To nakonec nebylo potřeba, díky státním dotacím a podpoře farnosti ze strany Ostravsko-opavského biskupství se podařilo provést obnovu veškerých dřevěných střešních konstrukcí s maximálním zachováním jejich původní materie a rozvoj houby zastavit. Další práce na obnově kostela se už tolik nedařila, farnost s předstihem prováděla některé stavební úpravy bez předcházející konzultace s památkovou péčí. Odhalila např. zaoblené rohy původní sakristie, na které teď nelogicky dosedala pultová střecha. Tesařská firma zase obnovila pultovou střechu, která byla záhy odnesena při větrné smršti. To přineslo jediné pozitivum, že se práce potom provedla pořádně. Mohli jsme si uvědomit i předcházející tvar střechy sakristie a spojit si ji s nalezenými zaoblenými rohy. Po tomto zjištění, jsme se rozhodli ponechat pultovou střechu, která nepochybně patří k novogotické úpravě kostela, ale pozdější zazdívkový štítů neuzavírat, pouze je opatřit v duchu rejvízské zástavby bedněnými štíty, aby vnitřní prostor mohl být tímto alespoň v malé míře přirozeně odvětráván. Střecha kostela je opravena, je pokryta pro nedostatek finančních prostředků eternitovou krytinou v imitaci břidlice. Je připravena k příští obnově, která bude moci být provedena zcela v zájmu věrohodné interpretace památky, v zájmu prezentace kostela v jeho podobě, kterou získal gotickou úpravou svého vzhledu v 80. letech 19. století a obnovou interiéru za faráře Pavlika. Na celou střechu se bude moci v budoucnu opět vrátit břidlice. Prvním počinem příkladné obnovy byla obnova celodřevěného krovu vedená k zachování historického tesařského díla a obnova střešní krytiny věže, jejíž ještě dochovaná břidlicová krytina byla pouze přeskládána, chybějící šablony byly doplněny opět z břidlice. Při obnově věže byla otevřena schránka v makovici, dokumenty okopírovány a uloženy v archivu SOKA Jeseník, potom s novým vzkazem napsaným tuží uloženy opět do schránky opravené makovice.

Obnově Penzionu Rejvíz se dostalo teprve se současným majitelem. Začal se statickým zabezpečením budov, výměnou hnilých trámů, rád souhlasil s obnovou fasád do jejich původní barevnosti. To se ještě zcela nezdařilo, proces obnovy barevnosti budov celého areálu bude pokračovat v rámci dalších stavebních úprav. Je potěšitelné, že majitel v první řadě opravil všechny střechy. Doporučovali jsme na střechy penzionu kosočtvercové šedé eternitové šablony, stejné jako na střechách ještě u některých budov v okolí. To se bohužel nepodařilo. Na trhu nabízí šedé kosočtvercové šablony pouze Cembrit a.s., a ty sám výrobce

do horského prostředí nedoporučil. Proto bylo dohodnuto použít německý Eternit v tmavě šedé barvě, který barevně sice příliš neodpovídá původní krytině, ale přesto v daném prostředí s domy již pokrývanými eternitem imitujícím břidlici, nepůsobí rušivě. Plechová střecha hotelu a spojovacího krčku zatím obnovu nevyžaduje, proto byla se střechami objektů s eternitovou krytinou pouze barevně sjednocena. Roubenky jsou tak uchráněny před prudkými dešti. Obnova střech byla vedena k maximálnímu zachování všech konstrukcí, na střechách zůstala pod odvětraným novým střešním pláštěm zachována i šindelová krytina. Vzhled budov se touto úpravou nezměnil. Majitel se dobře vypořádal i s obnovou sociálních zařízení, provedl částečně i obnovu oken. Zatím máme problémy hlavně s řešením barevnosti. Např. okna jídelny měla i podle starých fotografií zůstat bílá, nikoliv přizpůsobena dřevěnému obkladu v interiéru. Nedostatky budou s pokračující obnovou v rámci možností napraveny.

Jde vždy o to, stanovit správnou koncepci obnovy, nejdřív v širším měřítku a pak přejít k detailu. Pochopit proměnu stavby v souvislosti s proměnou jejího prostředí, v souvislosti s dobou, která ji přináší. Otázkou je, jestli je vůbec možný návrat do doby malebných pohledů na starých fotografiích a pohlednicích? To vše je důležité velmi zvažovat, hledat pro každou stavební úpravu argumentaci. Proměna vesnice začala na konci 19. století proměnou kostela a pokračovala postupnou proměnou na turisty vyhledávané výletní místo. Neměli sem daleko ani lázeňští hosté z Gräfenbergu. Místní na to rychle reagovali stavbou výletních restaurací, inspirovaných notně právě lázeňskou architekturou. Řezbářsky pěkně provedené stěny nepotřebovaly v tomto prostředí zvláštního barevného akcentu, a tak zůstávaly pouze opatřeny hnědým olejovým nátěrem. Kombinace tmavého dřeva a bílého vápna vypadala velmi čistě a byla tradiční a působivá. Zvýšená návštěvnost obce vedla ke stavbě dalších hotelů a restaurací s dřevem opláštěnými horními patry. Potřebný komfort byl postupně vyžadován i v chalupách kolem. Chalupy byly nakonec taky opatřovány prkennými pláštěmi, s tím vlastně začala i barevná proměna vesnice. Pro přicházející obyvatele po válce byl Rejvíz často jen přechodným místem k bydlení. Dřevěné pláště byly nanejvýš natírány jednou barvou, výzdoba fasády se zaměřovala když tak na obálky oken, zárubně dveří nebo okenice. Co s tím? Asi nezbývá, než se s tímto vývojem srovnat. Dbát na zachování sídelní struktury, u každého objektu najít správnou cestu k nalezení jeho kvalitního architektonického výrazu zapadajícího do představy o obrazu památkově chráněné vesnice se specifickým architektonickým vývojem. Při pochopení každé stavby a při důrazném lpění na tradičních materiálech a správných postupech obnovy, a při ochraně daného ulicového prostoru, může být vesnici opět navrácen malebný vzhled horské vesnice obohacený pohledem dnešní doby. Na obou památkách obce by měl být směr památkové obnovy v daném místě ukázán. Vlastníci památek jsou proto zvýhodněni a mají možnost žádat pro obnovu svých nemovitostí kromě odborné rady taky o státní dotaci, která by jim v tom měla pomoci.

Literatura:

- Joanidis, S. (1999): Rejvíz a báje z okolí.
- Zatloukal, P. (2010): Kostel Panny Marie v Travné u Javorníku, s. 44 – 51. In: X. Svatováclavské Česko-Polsko-Německé setkání v Jeseníku, Jeseník.
- Anonymus: Kronika farnosti obce Rejvíz. SOKA Jeseník, překlad Jiří Švub, 2003.
- http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=500&lang=cs&z_width=800&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=sl&map_list=s034
- Zuber, R. a kol. (1966): Jesenicko v období feudalismu do roku 1848. Profil, Ostrava.
- <http://www.mapy.cz/#!/19stoleti?x=17.3011257&y=50.2226833&z=13&source=ward&id=13166&q=rejv%C3%ADz>
- Tinzová, B.: Historie kostela Panny Marie na Rejvízu, SOKA Jeseník.

Antropicky podmíněné změny subalpínské vegetace Hrubého Jeseníku

Leo Bureš

Úvod

Jelikož se dlouhodobě zajímám o flóru a vegetaci Hrubého Jeseníku, jakož i o možnosti její účinné ochrany a záchrany, často jsem postrádal podrobnější historická data. Možná to bylo tím, že jsem si je neuměl najít, možná jsem byl indoktrinován jednostranným pojmáním dějin.

Pro čistou floristiku jsou nějaké údaje od nebotanizujících historiků relativně zbytečné: buď tu kytku na dané lokalitě někdo sebral a suchá vylisovaná je někde v herbáři, nebo o svém nálezu (s různou mírou důvěryhodnosti) někam napsal, případně sepsal flóru určitého území, do níž kromě cizích floristických údajů zakomponoval (více či méně srozumitelně) i svoje údaje a nálezy. Jakmile se ale začnu zajímat například o to, proč v první polovině 19. století rostlo v Hrubém Jeseníku více dnes již vzácných či dokonce vyhynulých druhů rostlin, už narazím na nedostatečnou znalost historických souvislostí. Jde především o to, jak se v té době na jesenických horách prakticky hospodařilo, resp. jaké antropické vlivy mohly způsobit, že na konkrétní lokalitě daný druh vyhynul.

Mnohé z historie vývoje jesenické přírody za aktivní přítomnosti člověka již známe, ale řada faktů a mezioborových souvislostí je opomíjena. Tím myslím právě podrobný regionální dějepis a jeho vztahy k přírodě nebo podrobnosti o praktickém hospodaření na zdejších horách, v lese i v nelese. Jelikož jsem do názvu tohoto referátu zakomponoval adjektivum „subalpínský“ pokusím se omezit jen na prostor nad horní (alpínskou) hranicí lesa. Protože však právě o této hranici se v Jeseníkách dlouhodobě vedou (resp. vedly) spory, do nichž jsem se nejednou namočil, nemohu se ani této problematice vyhýbat.

Že došlo v posledních staletích v subalpínském stupni Hrubého Jeseníku k podstatným změnám vegetace a celých biotopů, je dnes zřejmé. Že některé z těchto změn byly způsobeny či podmíněny přímými nebo nepřímými antropickými vlivy, je taktéž známo. Některé změny však nelze dosud přesně postihnout a rekonstruovat, natožpak vyzkoumat, jak vypadala příroda, resp. vegetace určitých konkrétních biotopů před příchodem člověka. A kdy, kde a jak vlastně začal ve větším rozsahu člověk v jesenickém subalpínském stupni přírodu ovlivňovat. Údajů a vysvětlení některých kauzalit postupně, ale jen pomalu přibývá.

Některé problémy, jejichž řešení se neobešlo bez podrobnější znalosti historie, byly již v Jeseníkách vyřešeny nebo jsou právě řešeny. O těch jen krátce. Chci se zde zmínit především o několika (alespoň pro mne) dosud nejasných souvislostech. A chtěl bych tímto příspěvkem podnítit zájem historiků a žádat je o pomoc.

Krátery na Vysoké holi

Jako příklad excelentního objasnění změn nejen vegetace, ale i reliéfu mnoha hektarů subalpínského stupně, konkrétně na Vysoké holi, může sloužit detektivní pátrání historika amatéra Ing. Andresky. Jednalo se o krátery po dělostřeleckých cvičeních v letech 1921 a 1922. Je to publikováno ve sborníku referátů z minulé konference CHKO Jeseníky (Andreska 2009).

Jenomže když jsme ve Velké kotlině s docentem Jeníkem v sedmdesátých letech minulého století botanizovali, opakovaně jsme přemýšleli, jak a proč mohly tyto stejně velké díry vzniknout. Posléze jsme někde získali nepřesnou informaci, že se jedná o krátery po dělostřeleckých šrapnelech, které sem prý byly po první světové válce jako zbylá válečná munice vystřeleny od kostela v Malé Morávce. Nic přesného, ale stačilo to, nebyla to záludná

činnost přírody, ale člověka. Zcela jasno ovšem do této problematiky vnesl až v roce 2009 Ing. Jan Andreska, povoláním učitel, pracovně nadšenec pro všechno, včetně historie. Právě na minulé výroční konferenci CHKOJ přednesl o těchto událostech podrobný referát, při němž dokonce nechal kolovat i střípiny oněch památných šrapnelů. Podle jeho zjištění se nejednalo o zbylou válečnou municí, nestřílelo se od kostela v Malé Morávce. Byla to dvě dělostřelecká cvičení nové československé armády, která s francouzskými instruktory proběhla v letech 1921–1922. Střílelo se francouzskou municí, vyrobenou za války. Střílelo se ze svahů nad Karlovem a do cílové plochy v horní části Velké kotliny se vystřílelo celkem 430 tun munice různé ráže, včetně granátů ráže 155 mm a šrapnelů ráže 75 mm. Jak po této „válce“ vypadala cílová plocha, lze si dnes jen stěží představit. Poslední střelby zde sice proběhly 5. srpna 1922 a do 22. září na cílové ploše operoval vojenský oddíl, který měl likvidovat následky střelby. Kolik kráterů zasypal, nevíme, víme jen, že jich dodnes mnoho desítek zbylo.

O problematice v Jeseníkách uměle vysazené kleče, která měla a dosud má na změny vegetace subalpínského stupně Hrubého Jeseníku podstatný vliv, bylo napsáno již více studií (např. Bureš et al. 2005, Kuras et Tuf 2005, Hošek et al. 2007). K tomu se ještě stručně vrátím. V této problematice kupodivu žádné otevřené problémy podle mne nezůstávají, natožpak otázky či výzvy historikům.

Změny vegetace Velké kotliny

Že se v Hrubém Jeseníku nejedná jen o dlouhodobé a pomalé změny subalpínské vegetace, ale o aktuální a velmi podstatné změny probíhající v posledních desetiletích, mohou doložit vlastními výzkumy, resp. srovnáním map aktuální vegetace Velké kotliny r. 1974 a 2009 (Bureš et al. 2009, Bureš et Kočí 2010). Co vše se za pouhých 35 let ve vegetaci Velké kotliny změnilo, je ze srovnání těchto map zřejmé: především došlo k nebývalé (a dosud přesvědčivě nevysvětlené) expanzi porostů borůvky (*Vaccinium myrtillus*) na úkor dřívějších porostů s dominantní třtinou chloupkatou (*Calamagrostis villosa*). S touto skutečností není třeba apelovat na historiky, ale na státní ochranu přírody.

Problematika alpské hranice lesa a loveckých chodníků

Od 70. let minulého tisíciletí jsem zažil několik prudkých diskusí mezi dvěma nesmiřitelnými tábory. Často tato diskuse přešla do vyhoceného sporu mezi dvěma mluvčími oněch antagonistických věrouk. Jednalo se právě o jesenickou horní hranici lesa, o její výšku a průběh. Většina lesáků byla skálopevně přesvědčena, že pastvou došlo ke snížení hranice lesa a že je tudíž potřeba ji opět zvýšit – zalesnit současné bezlesí nejvyšších poloh. Proti lesníkům stály názory některých přírodovědců, kteří uváděli současnou výšku AHL do souvislosti s oceanitou a kontinentalitou, resp. s nejbližšími horami (především Krkonošemi a Tatrami) a argumentovali mnoha dalšími údaji, včetně zachovalých reliktních na řadě vrcholových refugií.

Pokud se v té době mluvilo o pastvou snížené horní hranici lesa, poukazovali lesníci (zvláště Ing. Hošek) opakovaně především na východní svahy Pradědu. Na Vysokoholském hřbetu dokázali připustit, že mohla být hranice lesa skutečně v 1350 m n.m., ale byli pevně přesvědčeni, že nad touto vrstevnicí až nahoru pokračoval řídký smrkový porost, který právě pastevci zlikvidovali. Přičemž se ovšem obě strany vyhýbaly názorům na hranici lesa, resp. pastvou využívané bezlesí ve vrcholových partiích masivu Mravenečnicku, v němž tehdejší vrchol Dlouhých strání dosahoval do 1353 m a vrchol Mravenečnicku do 1343 m. A najednou si přijde šumperský historik dr. Polách a klidně si ve své skvělé a poučné knížce (Polách 2012) popisuje spory o Vízmberské horské pastviny, přičemž uvádí, že během konjunktury chovu volů vedly střední Evropou četné volské cesty. A jakoby nic zmiňuje, že Jan ze Žerotína pásl již na konci 16. století na Dlouhých stráních – „Wisemberger Heiden“ 40 volů. V Poláchově knížce je přiložená mapa špatně čitelná, proto ji zde neprezentuji; rozsah bezlesí v masivu Mravenečnicku zachycuje přiložený výsek mapy z I. vojenského mapování (obr. 1).

V těchto souvislostech se otázek pro historiky nabízí hned přehršel: Jak dlouho tam Jan ze Žerotína ty voly pásal? Proč by je tam vyháněl, kdyby tam byl jen řídký les (s podrostem třtiny)? Byly Wisenberger Heiden již při prvním vyhánění hodnotné pastviny s aromatickými druhy rostlin, díky nimž maso vonělo nebo tam byly až po několika letech pastvy? Káceli pastevcí smrčky na pastvinách? Vypalovali borůvčí?

O prostoru mezi Velkou a Malou kotlinou, náležejícímu janovickému panství se toho ví poměrně dost, díky historickým lesnickým studiím Ing. Hoška (např. Hošek 1973, 1987), i skvěle, velmi podrobně, fundovaně a přehledně zpracované studii Zmrhalové (2007). Pokud by někdo jen na základě studia Hoškových historických expertíz usuzoval, že tu byl les vykácen až po svou horní hranici, mohl by si při náhodné návštěvě terénu všimnout, že ve starém a nízkém, naoko nestejnověkém smrkovém porostu s mnoha soušemi, jenž byl vysazen někdy koncem 19. století, jsou dosud na více místech patrné řady stromů. Pokud by si všimnul, že po horní hranici tohoto porostu prochází vrstevnicový tzv. vegetační chodník (cesta č. 57 na obr. 3) mohl by připustit, že porost nad chodníkem má od porostu pod chodníkem nápadně odlišnou strukturu. Je to typická různověká rozvolněná smrčina, tvořící tzv. parkovou hranici lesa. Do této rozvolněné smrčiny bylo pravděpodobně při vysazování lesa pod vegetačním chodníkem také pár stromů přidáno, jak zjistila už dávno kolegyně geobotanička B. Alblová (1970) na základě studia provenience smrků. Přičemž je tu ještě jedna významná okolnost – právě ten vegetační chodník: není to totiž vyšlapaná pěšinka na šoulačku, ale bytelně z kamenů postavená cesta nejméně 1,5 m široká. A postavená hodně dávno. Rozhodně by nebylo nezajímavé profil tohoto chodníku příhodně otevřít.

V těchto souvislostech se opět nabízí více otázek. Některé z nich jsem již kdysi publikoval v Živě (Bureš 1976), bohužel zcela bez odezvy. Dnes si troufám je formulovat znova, a právě jako výzvu historikům: Proč byl tento vegetační chodník (podobně jako některé další v Jeseníkách) stavěn tak pracně a nákladně? Kdy byl postaven? Je starší než vozové cesty vedoucí přes něj k Volárně? Jezdili po něm lovci v jednosprežných loveckých bryčkách? (Výhody takových povozů jsou všeobecně známé – nejen pro pohodlí lovce, ale především pro snadné přiblížení k lovené zvěři, která vidí a cítí jen koně, před nímž není třeba prchat.) A jestliže ano, proč byl tento chodník tak pracně stavěn právě na této vrstevnici a ne výš, když by byla původní hranice lesa výš? Selský rozum, jímž se dříve – na rozdíl od dneška – řídili nejen kmáni, ale i páni, napovídá, že byla trasa chodníku vybrána právě v parkové hranici lesa, tedy v porostu se strukturou blízkou dnešní, lze připustit, že ještě řidší.

Problematika starých senovážných cest (Heuwege)

U problematiky horských cest s dovolením ještě zůstanu. Na Vysokou holi vedly z Malé Morávky cesty, po nichž se sváželo seno. Dodnes jsou to místy dobře patrné hluboké úvozy, v některých partiích je jich i několik vedle sebe. Zažil jsem v padesátých letech svážení sena z podobných krpálů na Velké Fatře, konkrétně z Křížné do Horné Turecké. Tam měli pro tyto účely zajímavě řešené povozy, jimž říkali „zvlače“. Princip spočíval v tom, že celá zadní náprava s kolečky se u poslední chaloupky Horné Turecké odpojila a do strmého kopce krstný otec lehké zvlače vzadu ponášali. Na cestu dolu sloužily několika metrů sena plně naloženým zvlačím místo zadních koleček a krstného otca půlkulaté lyžiny. Na brzdění naložené fůry sena v nejprudších srážech se kromě koně a vozky s bukovou větví jako pákovou přední brzdou výrazně podílelo tření právě těch lyžin, zadní brzdu zastal velký bukový špalek nebo kláda připojená řetězem zezadu k zvlačím. Bylo to technické řešení velmi účinné a jednoduché. O to větší byl samozřejmě nápor na cestu, o to větší eroze. Dolů se jezdilo přímo s kopce. A nejen z Křížné ve Velké Fatře, ale i z Vysoké hole a odjinud v Hrubém Jeseníku. A vyplývající otázky pro historiky? Čím se sváželo seno z Vysoké hole? Jak staré jsou dnes zarůstající hluboké úvozy, třeba na Malé holi (cesty č. 30, 61-64 na obr. 3) nad sedlem Temné nebo nad a pod Maiwiese na Karsldorfergebirgsweg (cesty č. 5, 8, 10, 21 na obr. 3)?

Velkou kotlinou vede po řece Moravici hranice mezi Moravou a Slezskem. Byla to nejen zemská, ale i státní hranice. Pravděpodobně proto byly do Velké kotliny zespoda postaveny dvě cesty: Moravská a Slezská. Obě se dodnes zachovaly, Slezská je dokonce do dvou třetin vyasfaltovaná. Obě se ale dnes již v dolní části bezlesí Velké kotliny postupně ztrácejí (cesty č. 37 a 39 na obr. 3). Jejich zbytky jsou v terénu patrné především v mimovegetační době, na jaře po odtátí sněhu a před nástupem bujné vegetace, jíž je Velká kotlina proslulá. I z těchto zbytků bez archeologického průzkumu je patrné, že se jednalo o stavěné vozové cesty.

Otázky pro historiky jsou nabíledni: Proč se tyto cesty stavěly? Co se po nich z Velké kotliny sváželo? Seno? Březové proutí pro hamry? Dřevo? Dřevěné uhlí?

Problematika milířování

Nestor historie lesů Hrubého Jeseníku Ing. Emil Hošek se v souvislosti s hospodařením v lesích a na holích podrobněji věnoval ve svých mnoha erudovaných studiích např. plavení dříví, pastvě skotu a ovcí, méně podrobně již milířování. Je přitom jednoznačné, že především na východní straně Hrubého Jeseníku, kde se na mnoha místech těžily a zpracovávaly rudy, byla velká spotřeba dřeva a dřevěného uhlí. Na sotva sto let staré německé turistické mapě lze kromě řady kuriozit najít např. na Moravici nad Karlovem zakreslených několik lokalit milířů (kohlenmeiler). Zajímalo by mne, nakolik a jak je v místních kronikách milířování zmíněno, jestli vůbec existují nějaké historické doklady o zdejší produkci dřevěného uhlí apod.

Problematika jesenických holí

Rozdílné názory na jesenickou horní hranici lesa, jakož i na subalpínské prostory nad ní, je možno číst vedle sebe ve 4. čísle sborníku Campanula, který kdysi vydávala Správa CHKO. V tomto čísle byly publikovány především referáty z pracovní vědecké konference „Ochrana horské přírody Jeseníků na vědeckých základech“ (viz Bureš 1973). Doc. Jeník (1973) tam ve svém článku situuje jesenickou alpínskou hranici lesa do nadmořské výšky 1350 m. Vychází především z potenciální hranice lesa v oceáničtější postavených Krkonoších (1250 m) a kontinentálnější Babia gora (1400 m). Přikládá razantní ekologické faktory, které udržovaly v Hrubém Jeseníku bezlesí. Přímou uvádí, že „...dochází vlivem expozice vůči extrémním klimatickým činitelům k dlouhodobé stabilizaci hranice lesa, která nepodléhá snadno změnám makroklimatu a je méně citlivá i k lidským zásahům...“ O pár stránek dále dále prezentuje Ing. Hošek (1973) svoje názory, vycházející především z podrobných znalostí historie hospodaření jak v lesích pod horní hranicí, tak i na holích nad hranicí lesa. Mimo jiné uvádí některá konkrétní čísla, např. o počtu pasených ovcí a ročně sklizených fůr sena na holích panství Bruntál. Jak konkrétně vypadal prostor nad hranicí lesa před příchodem člověka a v době pastvy se ale podrobněji nezmiňuje.

Odlišování lesa a nelesa bylo v minulosti velmi vágní nejen u praktických lesníků, čímž vznikly rozdílné údaje o rozsahu holí. Na ně už poukazoval právě i Ing. Hošek. Proto považuji za potřebné připomenout geobotanickou definici lesa jako porostu s výškou nad 5 m, zápojem větším než 0,5 a plošným rozměrem souvislého porostu (s těmito parametry) větším než 1 ar (Jeník 1973). S přijetím této definice se celý dlouholetý spor o horní hranici lesa dostává do zcela jiných dimenzí a z určitého pohledu může připomínat bouři ve sklenici vody. Bohužel se někteří i současní autoři na tuto definici neohlížejí a mluví o lese nad současnou hranicí lesa, z čehož vyplývá logická potřeba tuto hranici zvedat a hole zalesňovat.

Naštěstí od roku 1973, od doby výše citovaných článků Jeníka a Hoška podstatně přibylo exaktních poznatků o jesenické horní hranici lesa. Zde je nutné jmenovat především palynologickou studii manželů Rybníčkových (Rybníček et Rybníčková 2004) a celou řadu prací dr. Tremla, který se touto problematikou v celých Vysokých Sudetech dlouhodobě zabývá (např. Treml et Banaš 2000, Treml 2007, Treml, Jankovská et Petr 2007).

Zcela nový a patrně také nejpřesněji dokladovaný pohled na celou problematiku přinesla unikátní antrakologická studie J. Nováka a R. Hédla (2007). Na několika místech na hřebenech byly v různých půdních horizontech odebrány větší vzorky zeminy, z nichž byly po vyplavení vybrány uhlíky. U všech uhlíků bylo určeno, z jaké dřeviny pocházejí, a pro jednotlivé vrstvy bylo určeno stáří radiokarbonovou metodou. Antrakologický vzorek na rozdíl od palynologických analýz poměrně přesně interpretuje skladbu dřevin na konkrétním místě, stratigraficky provedená antrakologická analýza proto zachycuje přesně změny dřevinné skladby dané lokality.

Uhlíky ukázaly na přítomnost několika rodů dřevin: smrku (*Picea*), vrby (*Salix*), jalovce (*Juniperus*), břízy (*Betula*) a brusnic (*Vaccinium*). Nikde se nenašly uhlíky kosodřeviny. Nejstarší uhlík smrku pocházel z Pradědu a byl datován do 1. století př. n. l., v sedle mezi Petrovými kameny a Vysokou holí bylo hodně uhlíků ze 7. a 8. století, uhlíky, resp. požáry na Vysoké holi byly datovány do přelomu 13. a 14. století. Přitom ve většině sond byla zjištěna frekvence požárů v rozpětí 50-100 let. Autoři tudíž výsledky interpretují jako „...přítomnost mozaiky světlého lesa nízkého vzrůstu a parkového charakteru...“ Přičemž upozorňují na to, že tyto výsledky současně „...dokládají razantní nástup středověké kolonizace od přelomu 13. a 14. století...“

Konec citací a souhrnných dat. Že se jedná o převratné a zcela exaktní důkazy, je nábílední. Že interpretace výskytu smrků na Vysoké holi formou „nízkého lesa“ je (vzhledem k výše uvedené definici lesa) značně nepřesná a hrubě zavádějící, je taktéž zřejmé. Že se tak konečně a výrazně upřesnila představa o možném charakteru subalpínských biotopů před příchodem člověka a na počátcích jeho působení, je taktéž zřejmé. Směrem k historickému bádání to ovšem otevírá velkou paletu otázek a výzev. Uvedu jen některé: Je někde v historických podkladech zaznamenáno záměrné vypalování těchto poloh (neříkám ani lesa ani holí)? Pokud ano, kdo ho dělal a proč? Byli to pastevci nebo lovci? Jsou někde nějaké záznamy o výskytu lidí nebo ohňů na Pradědu již za doby římské? Kdy naposledy (i v novověku) na hřebenech hořelo?

Problematika kleče v Hrubém Jeseníku

Na výše zmíněné pracovní vědecké konferenci, která se konala 28.-30. května 1973 a byla spojená i s velkou terénní exkurzí, byl mimo jiné přímo v usnesení zakotven požadavek na redukci nepůvodních dřevin (olše zelené a kosodřeviny) v Malé a Velké kotlině, spojený s potřebou vypracování podrobných projektů. Projekty sice byly vypracovány (Bureš 1974a, 1974b), projednány a odsouhlaseny, ale byly realizovány až o 15 let později. Paradoxem je, že se o zdržení zasadil především tehdejší vedoucí Správy CHKO Jeseníky.

Studii, které snesly mnoho podložených argumentů, nakolik výsadby v Jeseníkách nepůvodní kleče negativně ovlivnily subalpínské biotopy, byla zpracována celá řada (např. Bureš et al. 2005, 2009, Kuras et Tuf 2005, Hošek et al. 2007). Jejich vyústění do navrhované redukce kleče na některých ochránářsky významných jeseníckých lokalitách je postupně realizováno. Ani tato problematika tudíž nevolá po dalším historickém průzkumu.

Těžba rud ve Velké kotlině

O těžbě rud v Hrubém Jeseníku (včetně nejvyšších poloh) toho víme díky geologům i historikům poměrně hodně. Stačí např. vzpomenout ložisko magnetitu na Leiterbergu (dnes Malém Dědu) nebo nedávno potvrzenou důlní činnost přímo ve Velké kotlině (Novotný 2013). Tato činnost však neměla na subalpínskou vegetaci podstatnější vliv, rozhodně nesrovnatelně menší než dělostřelecké cvičení 1921 a 1922. Výjimkou může být ale např. tzv. Schubeho zářez na skalách hlavní lavinové dráhy ve Velké kotlině, který Ing. Novotný považuje za možný výtvar horníků (cesta č. 42 na obr. 3).

Klimatické změny a malá doba ledová

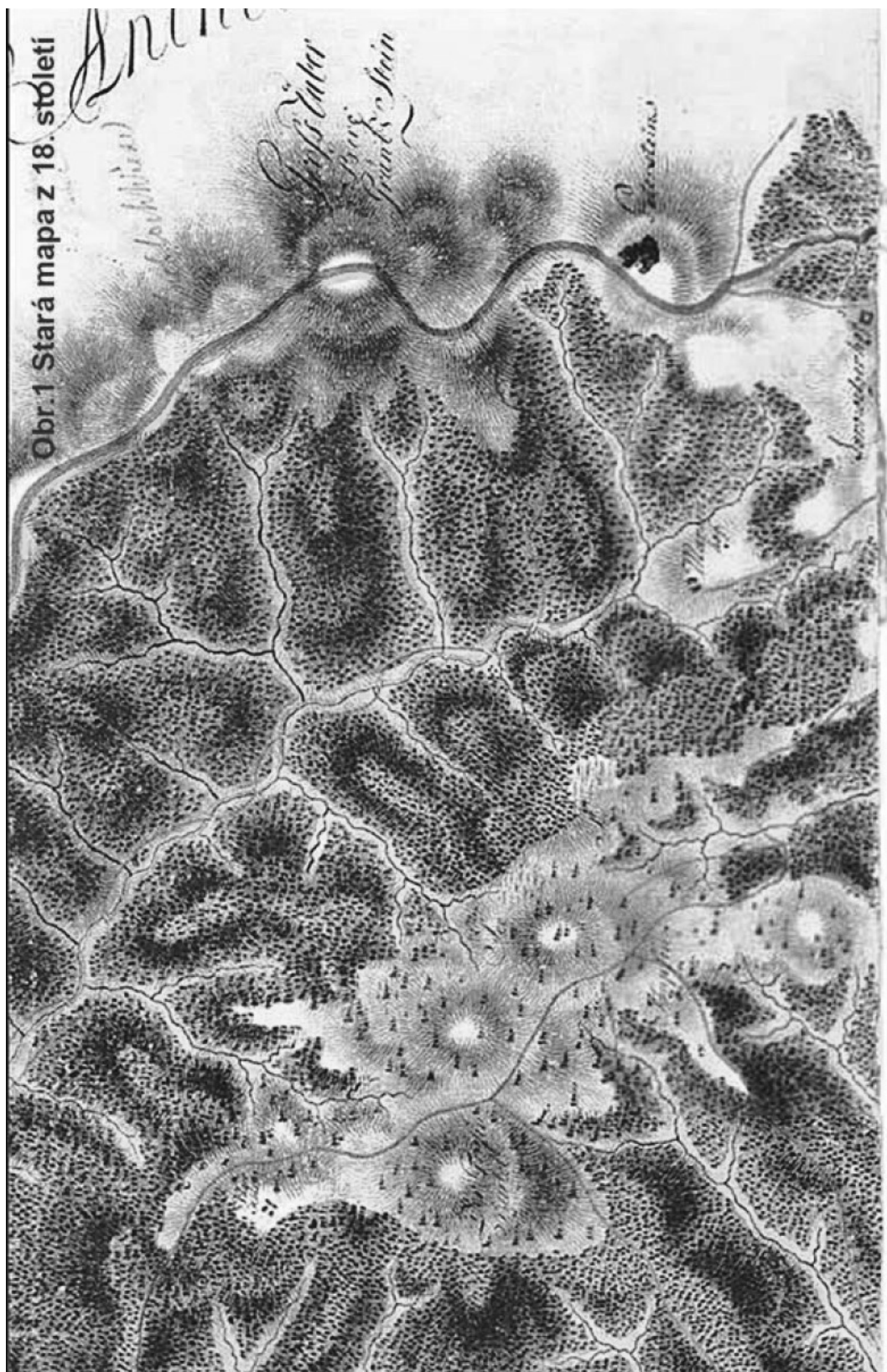
Nakladatelství Academia překvapivě vydalo v roce 2007 knihu „Malá doba ledová“ (Fagan 2007). Je to překlad z anglického originálu, který vyšel v newyorském nakladatelství Basic Books v roce 2002. Autor Brian M. Fagan, podle Wikipedie emeritní profesor antropologie Kalifornské University, který napsal radu populárních archeologických knih, v této své knize na mnoha příkladech z různých kronik a dalších neobvyklých zdrojů dává do souvislostí teplotní výkyvy malé doby ledové s lidským hospodařením a snažením, s rozvojem, úpadkem i katastrofami. Popisuje výpravy Vikingů, objevení a osídlení Grónska v 10. století při středověkém teplém období a naopak zamrznutí severní cesty a vymření celých grónských vesnic při nástupu malé doby ledové. Při čtení této knihy jsem si uvědomil, že lze popisovat změny klimatu v úzkém kauzálním sepětí se změnami zemědělství, osídlení a dalších projevů lidského vývoje, tedy s praktickou lidskou činností dané doby. Přičemž mne zarazilo, jak málo se u nás v době velké říjnové globálně oteplovací revoluci o malé době ledové ví a jak málo se o ní píše. V kronikách některých obcí lze však podobné zmínky o extrémních projevech počasí snadno najít. V kronice Lichtewerde (dnešní Světlá Hora) se např. píše, že v lednu 1784 napadlo tolik sněhu, že se lidé museli při vycházení z domů prokopávat a cesta do Bruntálu byla tak zavátá sněhem, že zmizela i vysoká Nisská brána a saně jezdily do Bruntálu přes ni. Jak to vypadalo v té chvíli na jesenických hřebenech, se kronika Lichtewerde bohužel nezmiňuje.

Otázky pro historiky se zde přímo podbízejí: existuje u nás něco podobného jako Faganova knížka? Bylo by možné podobným způsobem dát dohromady regionální historii zahrnující celý Hrubý Jeseník? Právě v takovýchto historicko-přírodních souvislostech a kauzalitách? Škoda přeškoda, že se nakladatelství Baset před několika lety rozpadlo dřív, než stačil vyjít již rozpracovaný svazek Jeseníky. Proč má mít jen Šumava, Krkonoše a Novohradské hory souborně a podrobně zpracovanou historii od počátku osídlení? Neměl někdo ze zdejších regionálních historiků pro Baset již rozpracovaný rukopis? Nebylo by možné něco podobného, byť třeba samostatně, dát pro Jeseníky dohromady?

Literatura:

- Alblová, B. (1970): Die Wald- und Baumgrenze im Gebirge Hrubý Jeseník (Hohes Gesenke), Tschechoslowakei. - Folia Geobot. Phytotax., Praha, 5: 1-42.
- Andreska, J. (2009): Vliv dělostřeleckých cvičení z let 1921 a 1922 na vývoj a ekologii krajiny Vysoké hole. – In: Slezák V. [ed], Sborník referátů z Konference ke 40. výročí CHKO Jeseníky, AOPK ČR, p. 32-38.
- Bureš, L. (1973): Pracovní vědecká konference „Ochrana horské přírody Jeseníků na vědeckých základech. – Campanula, Ostrava, 4: 7-12.
- Bureš, L. (1974a): Návrh projektu na experimentální likvidaci části klečového porostu ve státní přírodní rezervaci Malá kotlina. - Správa CHKO Jeseníky, SÚPPOP Praha.
- Bureš, L. (1974b): Návrh projektu postupné likvidace kosodřeviny ve státní přírodní rezervaci Velká kotlina. - Správa CHKO Jeseníky, SÚPPOP Praha.
- Bureš, L. (1976): Byly nebo budou hřebeny Jeseníků zalesněny? – Živa, Praha, 24: 202-204.
- Bureš, L. (2013): Chráněné a ohrožené rostliny CHKO Jeseníky. – nakl. Rubico, Olomouc, 314 p.
- Bureš, L. et Kočí, M. (2010): Problematika dlouhodobých změn flóry a vegetace subalpínského stupně Hrubého Jeseníku. – Správa CHKO Jeseníky, AOPK Praha, 34 pp. + příl
- Bureš, L., Adamec, M. et Dušek, R. (2009): Mapa vegetace Velké kotliny: srovnání map z roku 2009 a 1974. – Msc. Ekoservis, Správa CHKOJ, 29 p., přílohy - digitální mapy.
- Bureš, L., Kočvara, R., Kuras, T. et Hradecký J. (2005): Analýza antropických vlivů v nejcennějších částech CHKO Jeseníky, dílčí zpráva Problematika kleče v Hrubém Jeseníku. – Ms. SOP Praha, Správa CHKO Jeseníky, 86 pp. + příl.
- Bureš, L., Kočvara, R., Kuras, T. et Hradecký, J. (2009): Problematika kleče v Hrubém Jeseníku. – In: Víték O. /ed./, Analýza antropických vlivů v nejcennějších částech CHKO Jeseníky, Sborník AOPK ČR, p. 9-63.

- Fagan, B. (2002): *The Little Ice Age, How Climate Made History 1300-1850*. – Basic Books, New York.
- Fagan, B. (2007): *Malá doba ledová*. – Academia, Praha, 289 p.
- Hošek, E. (1972): *Dosavadní vývoj horní hranice lesa v Jeseníkách*. - Ochr. Přír., Praha, 27: 101-113.
- Hošek, E. (1972): *Vlivy minulosti na přírodu a historické zajímavosti v chráněné krajinné oblasti Jeseníky*. - Campanula, Ostrava, 3: 103-118.
- Hošek, E. (1973): *Vývoj dosavadního hospodaření v nejvyšších polohách Jeseníků a jeho vliv na horní hranici lesa*. - Campanula, Ostrava, 4: 69-81.
- Hošek, E. (1987): *Průzkum dlouhodobého vývoje lesních porostů v oblasti SPR Praděd*. - Ms /depon in: *Správa CHKO Malá Morávka*, 83 p./
- Hošek, J. et al. (2007): *Vliv výsadby borovice kleče (Pinus mugo) na biotopovou a druhovou diverzitu arкто-alpínské tundry ve Východních Sudetech (CHKO Jeseníky, NPR Králický Sněžník). Návrh managementu těchto porostů. Souhrnná zpráva o řešení projektu VaV SM/6/70/05*. – Ms, 268 p. [depon in MŽP ČR Praha a Správa CHKO Jeseníky]
- Jeník, J. (1973): *Alpínské ekosystémy a hranice lesa v Hrubém Jeseníku*. – Campanula, Ostrava, 4: 35-42.
- Kuras, T. et Tuf, I. H. (2005): *Vliv borovice kleče na bezobratlé Hrubého Jeseníku*. – Živa, Praha, 53: 268-269.
- Novák, J. et Hédli, R. (2007): *Analýza uhlíků v půdních profilech nad současnou horní hranicí lesa v Hrubém Jeseníku a Králickém Sněžníku*. In: Hošek J. et al., *Vliv výsadby borovice kleče (Pinus mugo) na biotopovou a druhovou diverzitu arкто-alpínské tundry ve Východních Sudetech (CHKO Jeseníky, NPR Králický Sněžník). Návrh managementu těchto porostů. Souhrnná zpráva o řešení projektu VaV SM/6/70/05*, Ms, 268 p. [depon in: MŽP Praha a Správa CHKO Jeseníky], p. 4-18.
- Novotný, P. (2013): *Mineralogický a montanistický průzkum ve Velké kotlině, k. ú. Karlov pod Pradědem*. – *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*, 305: 137-148.
- Polách, D. (2012): *Historické toulky Šumperskem*. – Nakl. Veduta, Štítý, 238 p.
- Rybníček, K. et Rybníčková, E. (2004): *Pollen analyses of sediments from the summit of the Praděd range in the Hrubý Jeseník Mts (Eastern Sudetes)*. – *Preslia*, Praha, 76: 312-347.
- Šenfelder, M. (2010): *Horní hranice lesa v Hrubém Jeseníku*. – *Lesnická Práce*, 89/8: 26-28.
- Šenfelder, M., Maděra, P., Buček, A. et al. (2012): *Kleč v horské krajině Hrubého Jeseníku*. - *Geobiocénologické spisy*, Brno, fasc. 16: 1-235.
- Treml, V. (2007): *Teplotní poměry a dynamika ekotonu alpínské hranice lesa v Hrubém Jeseníku*. –In: Hošek J. et al., *Vliv výsadby borovice kleče (Pinus mugo) na biotopovou a druhovou diverzitu arкто-alpínské tundry ve Východních Sudetech (CHKO Jeseníky, NPR Králický Sněžník). Návrh managementu těchto porostů. Souhrnná zpráva o řešení projektu VaV SM/6/70/05*, Ms, 268 p. [depon in: MŽP Praha a Správa CHKO Jeseníky], p. 67-87
- Treml, V. et Banaš, M. (2000): *Alpine timberline in the High Sudeten*. – *Acta Univ. Carol., Praha, Geographica*, 15/2: 83-99.
- Treml, V., Jankovská, V. et Petr, L. (2007): *Holocene timberline fluctuation in the mid-mountains of Central Europe*. – *Fennia*, Helsinki, 184/2: 107-119.
- Zmrhalová, M. (2007): *Historický vývoj porostů kleče a vysokohorského zalesňování v Hrubém Jeseníku a na Králickém Sněžníku*. In: Hošek J. et al., *Vliv výsadby borovice kleče (Pinus mugo) na biotopovou a druhovou diverzitu arкто-alpínské tundry ve Východních Sudetech (CHKO Jeseníky, NPR Králický Sněžník). Návrh managementu těchto porostů. Souhrnná zpráva o řešení projektu VaV SM/6/70/05*, Ms, 268 p. [depon in: MŽP Praha a Správa CHKO Jeseníky], p. 24-66.

Obr. 1: Stará mapa z 18. století.

Výřez mapy I. vojenského mapování (tzv. Josefského) – Morava (1764-1768)

Na mapě je vpravo dole Peterstein (Petrovy kameny), při dolním okraji Janovitzerhof (Volárna) a k ní lomená cesta, na dnešním Zámčisku je zakreslen Marienhof, což je dosud neznámý objekt. V levé části mapy je dobře patrný tehdejší rozsah holí v masivu Mravenečniku, jakož i cesty, které tam v té době vedly. [zdroj: <http://oldmaps.geolab.cz>]

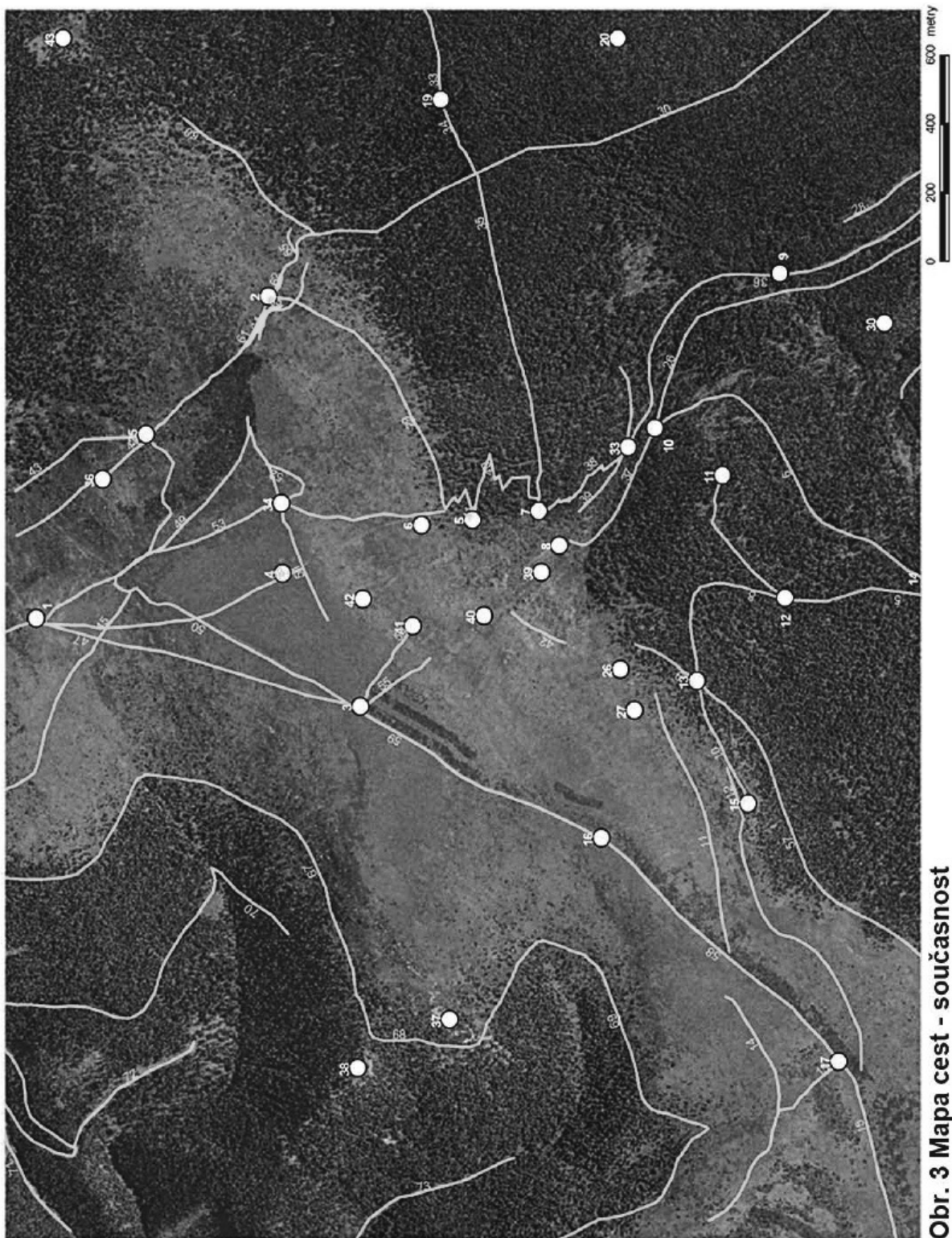

Obr. 2 Stará mapa z 19. století

Obr. 2: Stará mapa z 19. století

Výřez mapy II. vojenského mapování (tzv. Františkova) – 1836-1852

Mapa zachycuje hlavní hřeben od Altvater (Praděd) na severu po SchieferHaide (Břidličná hora) na jihozápadě. Velká kotlina, která není na mapě označena, je uprostřed výřezu. Na mapě jsou dobře patrné všechny tehdejší senovážné cesty (včetně Karsdorfergebirgsweg vedoucí obloukem na Volámu) i cest vedoucích na Vysokou holi (HoheHeide) ze sedla Temné (SchwarzeHübl). Jednou z mnoha zajímavostí je na této mapě také MaiWiese – nelesní prostor v sedle jižně od Velké kotliny, kde je v současnosti souvislý les. [zdroj: <http://oldmaps.geolab.cz>]

Obr. 3 Mapa cest - současnost

Obr. 3: Mapa cest – současnost

Výřez z digitální mapy zachycující všechny v současnosti patrné cesty v širším okolí Velké kotliny. Na mapě jsou staré senovážné cesty (Heuwege), dnes většinou už nepoužívané, současné lesní zpevněné svážnice, turistické cesty i lovecké chodníky. Hlavní místa jsou očíslována body, např. 1 - Petrovy kameny, 2 – rozcestí na Malé holi, 3 - chata na Vysoké holi, 6 – pramen Moravice ve Velké kotlině, 15 – Volárna, 39 Petříkova skalka ve Velké kotlině atd. Z mapy je mimo jiné dobře patrné, kolik cest vedlo na Vysokou holi a kolik do samotné Velké kotliny. [zdroj: L. Bureš - originál z připravované publikace o Velké kotlině]

Monitoring návštěvnosti na vybraných lokalitách CHKO Jeseníky

David Zahradník, Marek Banaš, Radim Misiáček

Rostoucí poptávka veřejnosti po rekreaci v zachovalé přírodě vyvolává nutnost koncipovat pro chráněná území, kde hrozí potenciální střet zájmů ochrany přírody a zájmů rozvoje cestovního ruchu, odpovídající management návštěvnosti. Kvalitní koncepce garantující dlouhodobě udržitelný cestovní ruch v cílové oblasti se však neobejde bez znalosti základních charakteristik návštěvnosti území. CHKO Jeseníky proto již od roku 2009 sleduje na zvolených lokalitách klíčové parametry návštěvnosti. Příspěvek představuje některé vybrané výsledky tohoto monitoringu.

Úvod

V posledních letech zaznamenáváme zvyšující se zájem široké veřejnosti o tzv. zážitkovou rekreaci a poznávání přírody. Čím dál více lidí se rozhoduje trávit svůj volný čas aktivně v užším kontaktu s přírodou. Tomu se postupně přizpůsobuje strategie a nabídka služeb v oblasti cestovního ruchu – zahušťuje se síť turistických tras, cyklotras, lyžařských areálů a dalších prvků turistické infrastruktury. Objevují se nové produkty zaměřené na adrenalinový prožitek návštěvníka ve volné přírodě (singltrekové trati, lanová centra, sjíždění svahů na tříkolkách či koloběžkách, apod.), roste počet příznivců extrémních outdoorových akcí (dálkové přechody hor, horské maratony a ultramaratony, apod.). Lidí ve volné přírodě zkrátka přibývá, což s sebou logicky nese zvýšený tlak na stav dotčených ekosystémů a na zachování jejich ekologické hodnoty.

U státní ochrany přírody je v posledních letech znát pozitivní posun od někdejšího rozšířeného vnímání turistů, jakožto rušivého elementu, komplikujícího výkon péče o chráněná území. Dnešní správy chráněných krajinných oblastí i národních parků si jsou dobře vědomy také neoddiskutovatelných přínosů, které z každého jednoho turistu pro cílovou oblast, v níž se konkrétní chráněné území nachází, vyplývají. Je evidentní, že poroste-li množství turistů, poroste také množství finančních prostředků ponechaných v regionu (např. dle analýz Moravskoslezského kraje činila zimní návštěvnost na přelomu let 2010 a 2011 v CHKO Jeseníky 750 tis. lidí, což jen na ubytování představovalo pro malé a střední podnikatele příjem orientačně vyčíslený na 500 mil. Kč). Se zvyšujícím se množstvím financí obvykle roste i image chráněného území v očích obyvatel regionu. A co je neméně důležité – roste zákonitě spolu s množstvím příchozích návštěvníků také devastace cílového území? Zkušenosti z řady chráněných území ukazují, že při zvládnutém managementu návštěvnosti nikoliv.

Obsah pojmu „management návštěvnosti“ je dnes již mezi ochranářskou veřejností relativně znám. Zahrnuje zejména komunikaci a práci s návštěvníky území, vhodně zvolenou a dobře udržovanou síť turistických tras a rekreačních aktivit, vytvoření pocitu, že je o turistu dobře postaráno a zajištění dlouhodobého monitoringu změn přírodního prostředí, množství návštěvníků, jejich pohybu v čase a prostoru, preferencí a názorů. Právě bez dlouhodobého monitoringu turismu není kvalitní management návštěvnosti chráněného území prakticky možný.

To si zřetelně uvědomuje také správa CHKO Jeseníky a v rámci projektu monitoringu návštěvnosti realizuje sčítání turistů na celkem jedenácti lokalitách. Jeho výstupy přináší (nejen) jesenickým ochranářům relevantní informace o míře turistické zátěže v rámci cílového chráněného území, včetně zjištění očekávání a názorů turistické veřejnosti, které jsou důležitou zpětnou vazbou při ověřování účinnosti komunikace správních orgánů s návštěvníky. Jak se ukazuje, některé výsledky monitoringu jsou překvapivé i pro zkušené pracovníky správy CHKO Jeseníky.

Cíle a metody sčítání návštěvníků v CHKO Jeseníky

Cílem monitoringu návštěvnosti v CHKO Jeseníky je podat základní informaci o počtech návštěvníků spolu s údaji o časové variabilitě návštěvnosti (v rámci dne, týdne, měsíců v roce a v ročních obdobích) a prostorové distribuci návštěvnosti v rámci cílového území. Doplňujícím výstupem jsou rovněž údaje o názorové struktuře návštěvníků.

Monitoring je na jednotlivých lokalitách řešen kombinací nepřetržitého sčítání turistů automatickým terénním zařízením a pravidelného fyzického šetření a dotazníkového šetření. Automatické sčítání terénním sčítacím zařízením umožňuje získat informaci o počtech turistů. Fyzické šetření na zájmových lokalitách pak slouží k průběžnému ověřování a zvyšování přesnosti automatického sčítání. Dále lze fyzickým sčítáním podchytit nežádoucí trendy v pohybech turistů v terénu, jež by mohly ohrozit spolehlivost měření sčítacím zařízením (např. tzv. „zkracování cest“, obcházení sčítacího profilu). V neposlední řadě lze také fyzickým šetřením podrobněji popsat převažující směry pohybu návštěvníků a blíže analyzovat strukturu návštěvníků.

Automatické sčítání návštěvníků je na naprosté většině lokalit v CHKO Jeseníky realizováno prostřednictvím pyroelektrických sčítacích senzorů. Jedná se o zařízení fungující na principu prudké změny teploty v jím detekovaném prostoru. Čidlo reaguje na teplotu vydávanou procházejícím (či na kole projíždějícím) člověkem. Jakmile ve svém účinném dosahu, který je cca 6 metrů, zaznamená tepelný podmět, učiní záznam na paměťové médium. Jedná se o velmi přesná a univerzální zařízení vhodná pro sčítání pěších návštěvníků, cyklistů či běžkařů. Jejich výhodou je vysoká odolnost vůči podmínkám prostředí (dokáží s vysokou přesností sčítat v průběhu celého roku) a praktická neviditelnost ve volném terénu (sčítací senzory lze umístit např. do tyčového značení, zábradlí, apod.).

Monitoring návštěvnosti byl v CHKO Jeseníky zahájen v roce 2009 na pilotních lokalitách Vysoká hole, svah nad Ovčárnou, údolí Bílé Opavy, Keprník, Vřesová studánka a Rešovské vodopády. V průběhu let přibývaly k těmto původním lokalitám postupně další a dnes je počet turistů sledován celkem na jedenácti profilech (mimo výše uvedené také na Králickém Sněžníku – u pramene a na hraniční stezce ve směru od Vlaštvčích kamenů, Rejvízu, Pradědu a poblíž zříceniny hradu Rabštejn).

Vybrané výsledky monitoringu návštěvnosti v CHKO Jeseníky

Za nejnavštěvovanější lokalitu (v rámci výše uvedených) za doposud sledované období můžeme aktuálně považovat Velké mechové jezírko na Rejvízu. Sčítání zde probíhá cca dva roky, přičemž v roce 2012 zaznamenal sčítací senzor přibližně 67 tisíc návštěvníků, v roce 2013 to pak bylo necelých 64 tisíc návštěvníků. Více než polovina lidí z tohoto počtu (54 %) přicházela na lokalitu v období letních prázdnin. Frekvence návštěvníků v zimních měsících pak byla výrazně nižší a pohybovala se kolem cca 1 tisíce lidí za měsíc. Fyzické šetření na místě potvrdilo, že drtivá většina návštěvníků přichází k jezírku ve směru od oficiálního vstupu do rezervace a následně se stejným směrem vrací nazpět. Pro představu, vynásobíme-li zjištěný celosezónní počet návštěvníků na naučné stezce částkou 15 Kč (dle internetových stránek Města Zlaté hory činí vstupné k jezírku v období květen až listopad, kdy je stezka oficiálně otevřena, 20 Kč pro dospělé návštěvníky, pro děti 10 Kč), dostáváme se na potenciální výnos ze vstupného kolem 1 milionu Kč ročně.

Platí-li naučná stezka Rejvíz za nejnavštěvovanější z monitorovaných lokalit, můžeme údolí Bílé Opavy označit za nejfrekventovanější. Počet průchodů údolím prozatím rok od roku narůstá. Zatímco v roce 2010 zaznamenal zdejší sčítací senzor cca 72 tisíc průchodů, v roce 2013 to bylo již téměř 92 tisíc průchodů. Zde je však zapotřebí zmínit, že uváděné číslo nepředstavuje počet unikátních návštěvníků, ale skutečně jen počet průchodů územím. Údolí Bílé Opavy je významným nástupním i sestupným koridorem do hřebenových partií v okolí Pradědu a řada návštěvníků tak zdejší stezku využívá v rámci jednoho výletu jak při výstupu, tak při sestupu). Z opakovaného fyzického šetření na místě zaměřeného na kvantifikování

této zkreslující proměnné vyplynulo, že unikátní počet návštěvníků je zde přibližně o 1/3 nižší než zaznamenaný počet průchodů. Na zjištěných 92 tisíc průchodů za rok 2013 tedy připadá přibližně 61 tisíc reálných návštěvníků. Pro úplnost je vhodné dodat, že automatický monitoring na této lokalitě probíhá pouze na žlutě značené větvi turistického chodníku. V letech 2010 až 2013 bylo opakovaným terénním šetřením u rozcestí Na paloučku zjištěno, že žlutě značenou část stezky využívá kolem 70 % návštěvníků údolí, zbytek připadá na modrý chodník vedoucí svahem nad vodopády. Budeme-li v daném kontextu považovat 61 tisíc unikátních návštěvníků za rok na monitorované části stezky za 70 % celkového objemu návštěvnosti celého údolí, vychází nám odhad celkové návštěvnosti této lokality za poslední kompletně mapovaný kalendářní rok 2013 na bezmála 87 tisíc lidí.

Návštěvnost na severní části hlavního hřebene Jeseníků mezi Šerákem a Červenohorským sedlem monitorují sčítače umístěné na Keprníku a Vřesové studánce. Jako turisticky vytiženější se dle dosavadních měření ukazuje severní část hřebene v okolí vrcholu Keprníku, kde bylo v roce 2013 zjištěno 21 tisíc návštěvníků. Počet zaznamenaných průchodů zde byl ještě výrazně vyšší, což je dáno faktem, že sčítací zařízení se nachází v úseku mezi Šerákem a Keprníkem. Podstatnou část zdejších turistů tvoří lidé, kteří vyjedou na Šerák lanovkou a po krátkém výletu na Keprník se vrací nazpět. Kolem sčítacího senzoru tak prochází dvakrát, což je ve výsledku zapotřebí zohlednit. V okolí Vřesové studánky (senzor se nachází poblíž Sedla pod Vřesovkou) je pak, co se turistů týče, o něco klidněji – v roce 2013 zde bylo registrováno „jen“ kolem 19 tisíc návštěvníků. Zajímavá zjištění ukázala dotazníkové šetření mezi turisty v okolí Keprníku zaměřené na zjištění míry využívání jednotlivých přístupových tras do této části hřebene. Překvapivě odhalilo, že zatímco v letním období lidé pro přístup na hřeben volí nejčastěji lanovku z Ramzové (55 % dotázaných turistů), v zimě je tento pohodlný přístup využíván menším objemem návštěvníků (45 %) a přibližně stejné množství lidí v tomto období volí pro cestu k vrcholu raději červeně značený chodník z Ramzové (viz graf 1). Ostatní přístupové varianty mají výrazně nižší frekvenci využívání.

V okolí Keprníku bylo v uplynulých letech rovněž uskutečněno šetření, zaměřené na zjištění délky hřebenové túry u návštěvníků nastupujících na hřeben v okolí Šeráku. Ukázalo se, že délka zamýšleného výletu se významně lišila dle toho, zda byli návštěvníci osloveni v zimním či letním období (viz graf 2). V letním období mezi návštěvníky přicházejícími od Šeráku s odstupem převažoval jako cíl výletu vrchol Keprníku, obvykle s následným návratem na Šerák (tuto variantu volilo 45 % turistů). Delší varianty výletu byly v letním období zastoupeny méně – cíl na Ovčárně či v jejím okolí volilo 27 % turistů, cíl na Červenohorském sedle 17 % turistů. Ostatní cíle v rámci hlavního hřebene pak byly voleny u méně než 10 % lidí. V zimním období byl na rozdíl od léta počet turistů končící výlet na Keprníku minimální (cca 2 %). V této části roku byly ve větší míře zastoupeny delší varianty túry po hřebeni, přičemž jejich preference byla mezi turistickou veřejností oproti létu rovnoměrněji rozložena. Nejvíce turistů se hlásilo k přechodu celé severní části hřebene s cílem v Červenohorském sedle (36 %). Následovala varianta túry s cílem na Ovčárně (25 %) a jen o nemnoho turistů méně vyslovovalo záměr kompletního hřebenového přechodu s cílem na Skřítku (23 %).

Značnou rozdílnost v délce hřebenových výletů v letním a zimním období si lze s vysokou mírou pravděpodobnosti vysvětlit odlišným typem turistické veřejnosti, jenž se do hor vydává v jednotlivých částech roku. V letním období tvoří významný podíl horských návštěvníků méně náročné či fyzicky méně zdatné osoby či skupinky turistů (rodiny s dětmi, starší lidé, příležitostní výletníci, atd.), které preferují kratší a jednodušší variantu výletu. Oproti tomu v zimním období tvoří zásadní část turistické veřejnosti na hlavním jesenickém hřebeni sportovněji založení návštěvníci, které neuspokojí pouze krátký výlet a volí spíše variantu přechodu (přejezdu) delší části hřebene. K tomu také přispívá fakt, že převažujícím typem turistů jsou v této části roku běžkaři, kteří jsou při troše zkušeností v rámci jednodenního výletu urazit výrazně delší vzdálenost ve srovnání s pěším turistou. Dle provedeného šetření bylo těchto turistů – tedy těch, jež volili jako minimální cíl Červenohorské sedlo – téměř 80 %.

Jižní část hlavního hřebene monitoruje správa CHKO Jeseníky celkem třemi sčítači, umístěnými na asfaltové silnici k vrcholu Pradědu (zde je navíc kromě návštěvníků sledován i počet automobilů), dále na úvodní pasáži turistického chodníku vedoucího z Ovčárny v okolí rozcestí Nad Ovčárnou a ve vrcholových partiích Vysoké hole. Rozložení sčítačů jižně od střediska Ovčárna je designováno s cílem zjistit, kolik z celkového objemu turistů, vydávajících se na túru od chaty Ovčárna má v úmyslu vystoupat do hřebenových partií v okolí Vysoké hole a kolik jich naopak volí sestup směrem do Velkého kotle a Karlova. Situaci z roku 2013 ilustruje obr. 1, kdy z celkového počtu 47 tisíc návštěvníků vyražejících z Ovčárny bylo v okolí Vysoké hole sečteno necelých 30 tisíc (64 %) a zbyvajících cca 17 tisíc (36 %) připadalo na žlutou a modrou turistickou značku vedoucí do Karlova pod Pradědem. Terénní šetření, realizované v červenci 2013 v blízkosti chaty Ovčárna ukázalo, že od Ovčárny se na nebezpečný turistický chodník ve směru k rozcestí Nad Ovčárnou (a NPR Praděd) vydává cca 13 % z celkového objemu návštěvníků zachycených na asfaltové komunikaci v okolí chaty.

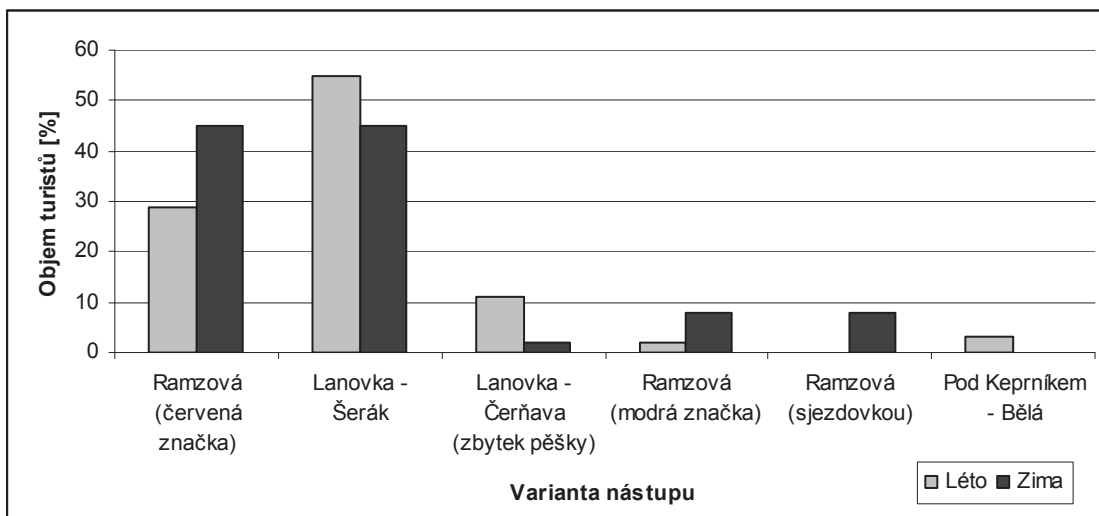
V době zpracování tohoto textu byl sčítač umístěn na komunikaci k vrcholu Pradědu v provozu pouze krátce a k dispozici z něj byla data pouze za jediný měsíc – srpen 2014. V daném období zde bylo sečteno na 30 tisíc návštěvníků a cca 800 automobilů.

Jak bylo konstatováno výše, správa CHKO Jeseníky sčítá návštěvníky také ve vrcholových partiích Králického Sněžníku. Monitoring zde byl zahájen na jaře 2011, a to na hlavní přístupové stezce z české strany v okolí pramene Moravy. V roce 2014 byl jeden sčítací profil umístěn také na červeně značenou pohraniční stezku k vrcholu ve směru od Vlačstovčích kamenů. Počet návštěvníků pohybujících se mezi bývalou Lichtenštejnskou chatou a pramenem Moravy činil v roce 2012 21 tisíc a v následujícím roce necelých 18 tisíc. Tento údaj je však nutné požadovat za informativní jen pokud jde o vytíženost této konkrétní přístupové trasy. K vrcholu Králického Sněžníku však vedou celkem čtyři zásadní přístupové trasy a odhad návštěvnosti jeho vrcholových partií jako celku je tak poměrně komplikovaný. V rámci terénních šetření uskutečněných v letech 2011 až 2013 byla analyzována frekvencovanost jednotlivých přístupových směrů k vrcholu s tím výsledkem, že jako nejvytíženější se ukázal přístup z polské strany od chaty Schronisko (51 %). Kolem pramene Moravy přicházela v tomto období k vrcholu jen přibližně čtvrtina z celkového objemu návštěvníků (27 %). Na základě přijetí premisy, že monitorovaným chodníkem přichází k vrcholu 27 % z celkového objemu návštěvníků, bychom orientačně mohli celkovou návštěvnost vrcholu vyčíslit na cca 77 tisíc návštěvníků za rok v roce 2012 a na 65 tisíc návštěvníků v roce 2013. Tento výpočet však pochopitelně počítá se značnou mírou chybovosti, neboť nezohledňuje fakt, že řada návštěvníků nesestupuje z vrcholu stejnou cestou, jakou na něj vyšla. I v kontextu přesnějšího vyčíslení celkového počtu turistů na Králickém Sněžníku proto bude zajímavá znalost dat z nového sčítače na česko-polské hranici.

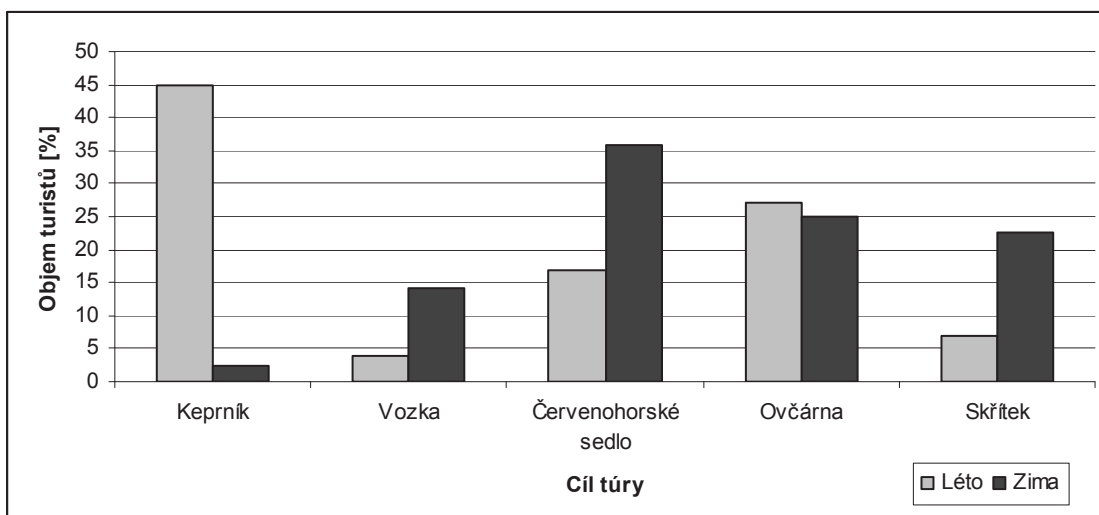
Závěr

Informace získané monitoringem návštěvnosti jsou pro pracovníky správy CHKO Jeseníky využitelné při koncipování plánů péče o maloplošná chráněná území, rozhodování, kam přednostně směřovat prostředky na úpravu a údržbu turistické infrastruktury, ale také třeba při rozhodování kam je nejúčelnější umisťovat interpretační a informační prvky. Na základě dat o návštěvnosti lze také dobře sledovat úspěšnost komunikace správy s návštěvníky území (míra respektování či nerespektování omezení pohybu v určitých lokalitách) či ověřovat míru efektivity vynaložených finančních prostředků (např. na vytvoření naučných stezek, apod.). Získané informace však nemají svůj význam pouze pro orgány ochrany přírody, ale také pro další regionální subjekty na poli managementu cestovního ruchu – krajské úřady, obce, lesní správy, zájmová sdružení cestovního ruchu atd., při budoucích úpravách aktivit cestovního ruchu – např. podklady pro přípravu programů pro specifické

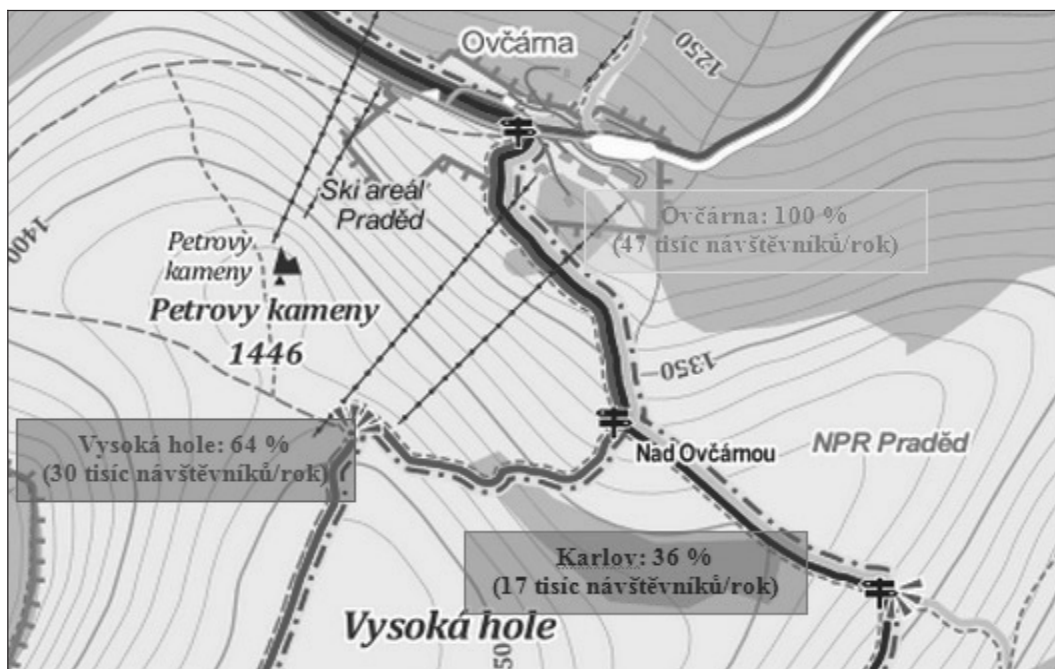
skupiny návštěvníků, případné úpravy jízdních řádů dle pohybu návštěvníků, doložení udržitelnosti projektů, apod.

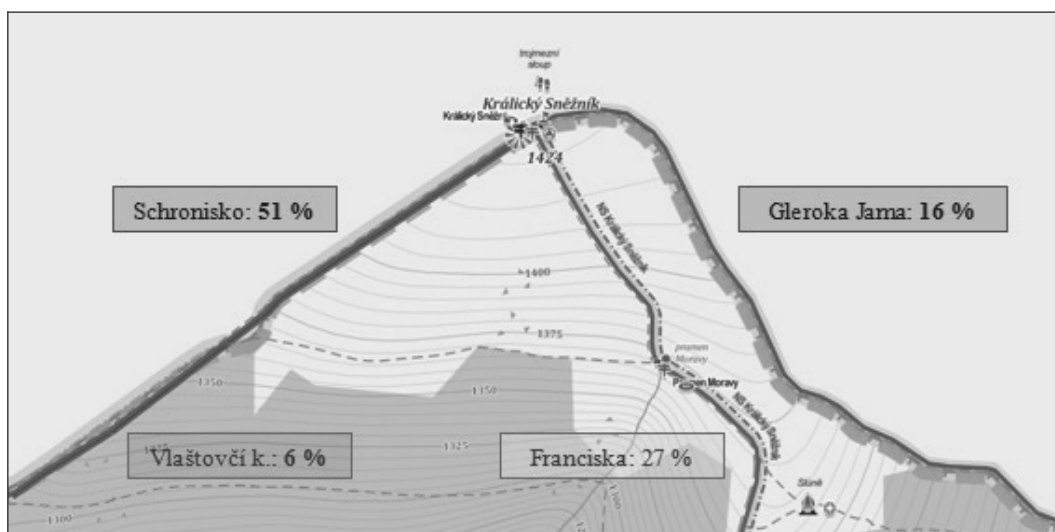
Graf 1: Využití přístupových tras v okolí vrcholu Šerák na základě terénního šetření v létě 2012 a v zimě 2013.

Graf 2: Zastoupení turistů procházejících rozcestím Pod Keprníkem ve směru od Šeráku dle cíle jejich túry [%].

Obr. 1: Využití turistických tras (v tis. turistů) v NPR Praděd jižně od střediska Ovčárna (mapový podklad: www.mapy.cz).

Obr. 2: Zákres intenzity využívání hlavních přístupových tras na vrchol Králického Sněžníku (v %) na základě údajů z terénního šetření v letním a zimním období (mapový podklad: www.mapy.cz).

Epigrafický výzkum a restaurátorské práce v NPP Na Špičáku

Evelyna Vozábalová

Jeskyně Na Špičáku v Jesenickém krasu se řadí k nejstarším písemně doloženým jeskyním ve Střední Evropě. Pestrou historií lidského zájmu o zdejší podzemí dokládá značné množství vzácných nápisů, kreseb a maleb na stěnách a stropech jeskyně.

Intenzivnější objevování krás pohraničních Sudet a turistický zájem přispěl k provedení prvních zpřístupňovacích prací v letech 1884 – 1885, realizovaných Sudetským horským spolkem. Tehdy bylo vybudováno dnešní vstupní schodiště, vchod byl zabezpečen masivními ocelovými dveřmi, jeskynní chodby však zůstávaly převážně nízké a místy průlezné jen plazením.

Zděnou budovu u jeskyně dal postavit významný občan Supíkovice – Anton Drechsler. S rozvojem turistiky a návštěv jeskyně byla později přistavěna stylová výletní restaurace s prosklenou verandou a stala se oblíbeným cílem výletů a setkávání obyvatel blízkých obcí.

Obr. 1: Provozní budova z počátku minulého století stojí na okraji NPP Na Špičáku.

Jeskyni si ale dávno před nimi oblíbili vrápenci a netopýři...

Obr. 2: Skupina vrápenců zimujících v jeskyni.

Roku 1884 jeskyni navštívil brněnský geolog prof. Alexander Makowsky s prof. Antonem Rzehakem. Jeskyni odborně popsali a dali pořídit i její první plán, který velmi pečlivě nakreslil vojenský topograf Johann Ripper – tehdejší prezident Sudetského horského spolku, zeť zakladatele jesenických lázní Vincenze Priessnitz.

Tehdy vcházely skupiny návštěvníků do jeskyně s karbidovými lampami a již s průvodcem. Vzhledem k, na tehdejší dobu, vysokému vstupnému zájem o jeskyni ale postupně opadal.

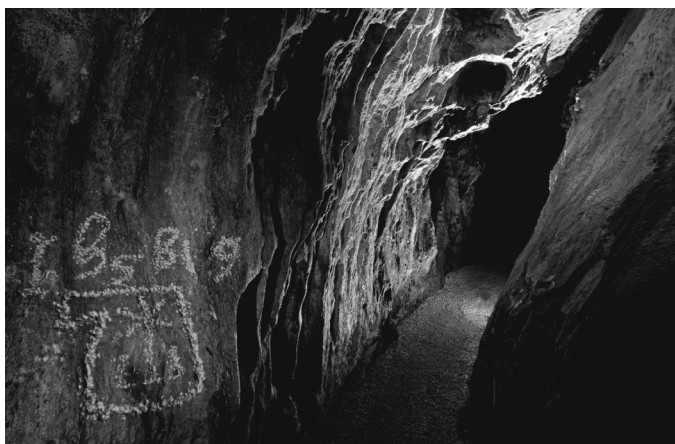
Obr. 3: Nejstarší pohlednice z jeskyně (1895), Ripperův sál – dnes Velký dóm.

Během předběžného epigrafického průzkumu v roce 2003 byl nalezen nejstarší datovaný epigraf v jeskyni na území České republiky. Byl vyřukán ostrým nástrojem a obsahuje písmena „HB“ a letopočet „1519“, umístěné nad turnajovým štítem. Ve štítu vidíme pravděpodobně stylizované vyobrazení Adama a Evy pod Stromem poznání.

Právě roku 1519 udělil vratislavský biskup Jan V. Thurzo několik dolů v okolí Jeseníku do užívání důlním podnikatelům, tedy možná i některý důl v blízkosti naší jeskyně.

Obrázek starý téměř pět staletí mohl být objeven díky tomu, že stěny v této části chodby byly nedávno očištěny od splavených sedimentů.

Vzhledem k významu tohoto nálezu bylo rozhodnuto pokračovat v dalším, podrobnějším průzkumu jeskyně.

Obr. 4: Nejstarší letopočtem datovaný epigraf v jeskyni (1519). Zdokumentovat jeho umístění i s morfologií uzoučké chodby se takto podařilo vůbec poprvé.

V posledním desetiletí probíhal v jeskyni rozsáhlý výzkumný projekt „Záchranná dokumentace, studie obnovy a rekonstrukce historických nápisů a maleb“, který realizovalo pracoviště speleoantropologie Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě ve spolupráci s externími odborníky a Správou jeskyní České republiky.

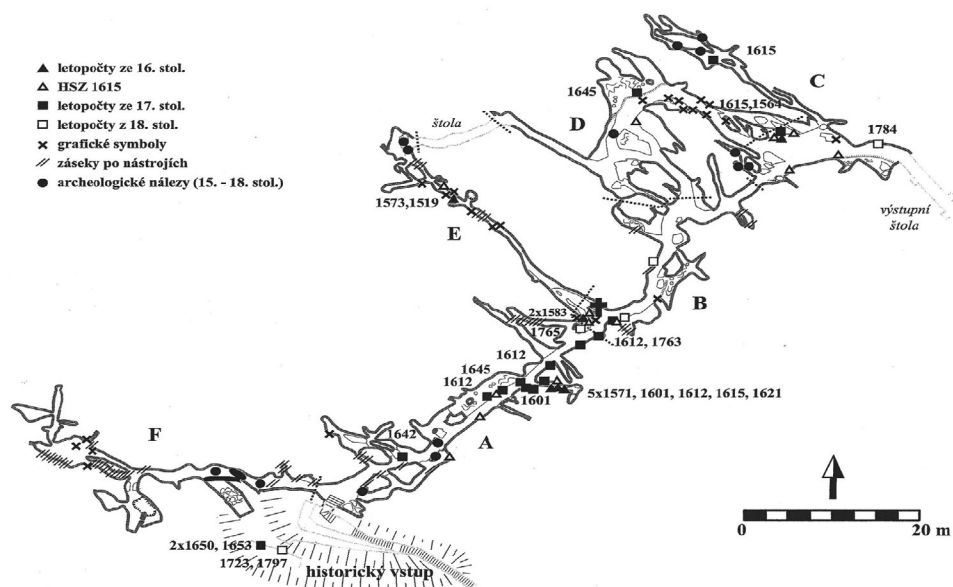
Výsledkem tohoto projektu je dokumentace zhruba 4000 epigrafických objektů.

Nápisy, vyobrazení a značky v jeskyni byly vytvořeny různými materiály a technikami, jen výjimečně byly do skalního povrchu vysekány, vyryty nebo hrotem nástroje vyřukány.

Červené nebo hnědočervené nápisy a malby jsou provedeny speciálními malířskými pigmenty (rumělka, umbra, minium, okry) nebo běžnými hlinkami a spolu s většinou černých objektů psaných uhlím jsou nejstaršími, tzn. z 15. až 17. století.

Naopak pamětní podpisy grafitovou a inkoustovou tužkou pocházejí z 19. století – většinou po prvním zpřístupnění jeskyně v roce 1885.

Nejmladší podpisy návštěvníků jsou ze 30. až 40. let 20. století.

Obr. 5: Upravený a doplněný plán jeskyně podle zaměření V. Ouhrabky, v mapě vyznačeny polohy archeologických nálezů a epigraficky významných poloh 15. – 18. stol.

A které objekty jsou nejstarší?

Nejstarší letopočtem datovaný se nachází v zadní části Dvojité srdcové chodby (1519). V blízkosti je osamocený petroglýf říšského jablka (symbol pozemské, panovnické moci) a rytina připomínající Aeskulapovu hůl.

Další soubor tentokrát malovaných objektů evidujeme na křižovatce Hlavní a Dvojité srdcové chodby, v místě nazvaném „Kalvárie“. Jedná se o historicky nejzajímavější, ale taky nejzáhadnější místo celé jeskyně.

První informace o ní se objevuje v Příručce pro hledače zlata z 2. poloviny 15. století. Jistý Prokop Hoberg se v ní zmiňuje o chodbách v jeskyni a symbolech zlata a stříbra.

Obr. 6: Křížovatka chodeb, tzv. Kalvárie.

Na stěnách jeskyně tyto alchymistické symboly skutečně jsou: půlměsíc pro stříbro a slunce pro zlato. Patří k nejstarším kresbám v jeskyni, která byla tehdy mylně považována za staré důlní dílo.

Na rozdíl od okolí (např. nedalekého Zlatého Chlumu) se tu však drahé kovy nikdy nevyskytovaly a nedobývaly.

Jeskyně byla od svého objevení někdy ve středověku (přesnou dobu neznáme) až do počátku třicetileté války součástí hornického revíru mezi Zlatými Horami a Jeseníkem.

Jak dokládají nápisy na jejích stěnách i zmínka ve vlášských knihách, byla tehdy taky navštěvována prospektory. Tato skupina lidí byla ve střední Evropě obestřena mnohými pověstmi a tajemstvími a někdy taky spojována s alchymisty.

Obr. 7: Prospektorské symboly - půlměsíc a slunce překryté mladším letopočtem 1583

8/

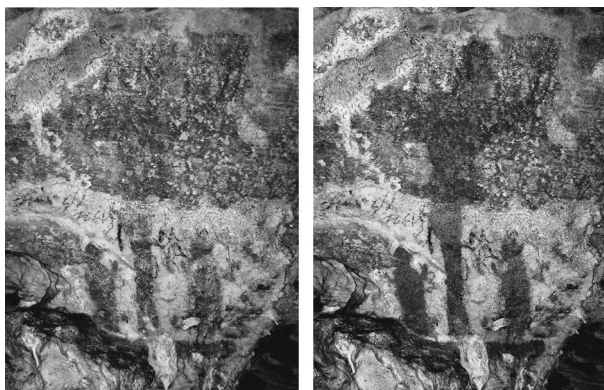
Ústřední malba jeskyně – Adorace Kříže, od 60. let minulého století v literatuře nesprávně označovaná jako Kalvárie, je nejen nejvýznamnější historickou památkou jeskyně, ale v prostředí jeskyní Čech, Moravy a Slezska je objektem zcela výjimečným.

U paty kříže klečí dvě modlící se postavy. Postava po Kristově pravici představuje zástupce církevní moci (biskupa), postava po Kristově levici zástupce světské moci. Oba vyjadřují společnou pokoru před Bohem. Osobu světskou (donátora) symbolizuje vyobrazení vladaře s korunou.

Vznik malby je kladen do 16. století, s největší pravděpodobností do 30. až 50. let, tzn. do období největšího rozmachu hledání a dobývání zlata na Jesenicku.

Nejnovější bádání spojuje tento výjev s majiteli panství a těžebních práv – vratislavským biskupem, pravděpodobně Baltazarem z Promnic, a významným podnikatelským rodem Fuggerů. Malba, tehdy všeobecně srozumitelnou řečí symbolů, oznamovala náhodným návštěvníkům jeskyně, kdo je v oblasti vlastníkem rudného bohatství. Křesťanská symbolika navíc plnila i funkci ochrannou, zvláště v nebezpečném prostředí dolů a podzemí.

Porovnání popisu vybraných epigrafických objektů před 60 lety se stavem na fotodokumentaci Karla Gregora a Petra Zajíčka z roku 1993 a situací z posledního desetiletí ukázalo závažnou skutečnost, že vlivem působení vlhkosti a prorůstáním sintrů dochází u mnoha nápisů a maleb k jejich zrychlené degradaci – a to včetně ústředního objektu Adorace Kříže.

Obr. 8: Malba Adorace Kříže - stav k r. 2009 a po restaurátorské obnově v r. 2013.

V souvislosti s podrobnou dokumentací aktuálního stavu probíhal v letech 2011 – 2013 souběžný projekt Správy jeskyní. Jeho cílem byl podrobný monitoring a vyhodnocení vnitřního klimatu jeskyně s důrazem na restaurátorskou obnovu v prostoru výjevu Adorace Kříže, analýzu pigmentů a pojiv, testování vhodných materiálů a technik a následná restaurace nejvýznamnějších epigrafických objektů v tomto prostoru.

Nejprve byla malba zpřístupněna vhodným lešením tak, aby nedošlo k poškození stěn a krasových útvarů a byl zároveň umožněn pohyb návštěvníků s průvodcem, procházejících v běžném provozu jeskyní. Poté mohla být uskutečněna podrobná restaurátorská prohlídka pod binokulární lupou a v UV luminiscenci.

Zejména horní část malby s postavou Krista byla z pohledu již prakticky nečitelná. Některé detaily byly digitálně zvýrazněny pomocí fotografické dokumentace.

Původní malba byla provedena malířskými technikami, použité pigmenty jsou malířské materiály, nikoli náhodně použité lokální zdroje barviv. Technologicky se malba přibližuje technice al fresco – malbě do mokrého podkladu prostřednictvím utřených barev, ředěných vápennou vodou.

Obr. 9: Akademická malířka Dominika Macháčová se radí o dalším postupu s kolegou M. Dvořákem

Z bezprostředního okolí jeskyně byly vybrány drobnější vápencové úlomky, které simulovaly geologickou strukturu podkladů pod malbou.

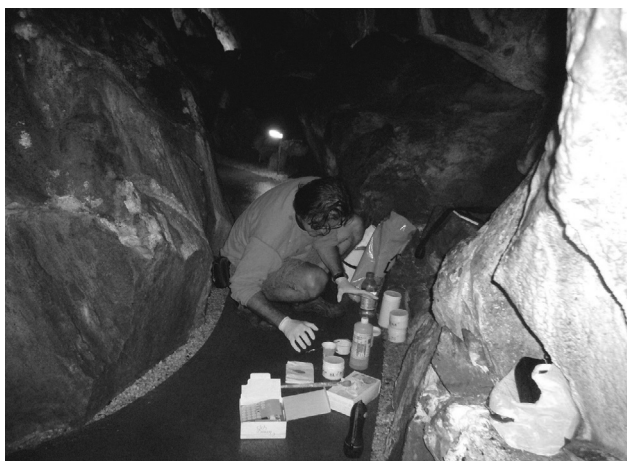
Předběžně byly sestaveny navržené restaurátorské materiály (pigmenty, vápenné kaše – pojivo, retušovací štětce, atd.) a na referenčních plochách úlomků byly provedeny zkoušky jednotlivých pigmentů, jejich směsí a vhodnosti retušovacích štětců. Provedené vzorky byly porovnány přímo s malbou a zůstaly ponechány v prostředí jeskyně tak, aby bylo dosaženo postupného prosychání v identických podmínkách.

Doplňování barevné vrstvy ústředního motivu Adorace Kříže bylo zahájeno na spodní, čitelnější části drobnou retuší pouze na chybějících místech mezi jednotlivými drobnými sintrovými útvary. K retuši byly použity speciální retušovací štětce (Van Gogh 0,1,2), veškeré zásahy probíhaly zásadně pod binokulární lupou.

Po optickém scelení spodní partie se ozřejmilo navázání horní části malby, kříže s vodorovným břevnem a postavou Krista. Po restaurátorském dokončení ústředního motivu Adorace následovala technologická přestávka 40 dní.

Další zásahy (měsíc, slunce a epigrafy) probíhaly ve spolupráci s odborníky speleoantropologického pracoviště VMG v České Lípě (garant projektu: Petr Jenč).

Způsob doplnění barevné vrstvy byl zvolen s respektem k originálu tak, aby výzdoba byla opticky scelená a z pohledu diváka zůstala čitelná, viditelná a srozumitelná.

Obr. 10: Technolog restaurování maleb Ing. Martin Dvořák při výběru vhodných materiálů.

Chtěla bych zdůraznit, že jde o vůbec první restaurátorský zásah v jeskyni na území České republiky.

Restaurování vzácných maleb si vyžádalo také změny v osvětlení, které omezí degradaci historických objektů nežádoucí lampenflorou a zároveň umocní hlubší zážitek návštěvníků z velmi působivého a šetrného nasvětlení celé prohlídkové trasy.

Obr. 11: Slavnostní otevření po obnově maleb v dubnu 2014.

V příštím roce oslaví Jeskyně Na Špičáku 130 let od prvního zpřístupnění. Dovolte, abych Vás pozvala na jejich návštěvu.

Autoři fotografií: P. Zajíček, I. Foitová, P. Jenč, L. Peřina,
Autoři mapového podkladu: V. Ouhrabka, P. Jenč a kolektiv

Životní milníky jesenických kamzíků

Jaromír Latner

O jesenických kamzících bylo v posledních letech už napsáno hodně. Odborných prací, článků v denním i odborném tisku, relací v rozhlase i televizi. Nemělo by proto vůbec smysl, v tomto příspěvku opakovat známé údaje. Není také jeho cílem hodnotit známá fakta, polemizovat s nimi, případně diskutovat o správnosti některých argumentů. Nemíním také v příspěvku hodnotit adresně činnosti a aktivity některých aktérů, kteří se v průběhu sta let existence kamzíka horského v Jeseníkách podíleli na jeho osudech.

Příspěvek je tedy zamyšlením se o tom, jak lidé a to bez ohledu zda se jedná o lesníky, myslivce či ochranáře, ovlivňovali jednotlivé životní etapy kamzíka horského.

V předstihu stoleté etapy kamzíka v Jeseníkách předcházela úvaha lesního personálu Řádu německých rytířů o možnosti zvýšit druhovou pestrost zvěře v oblasti. Volba padla na kamzíka horského, o kterém byli všichni přesvědčeni, že se v nové oblasti adaptuje a bude zde prospívat. Rovněž jeho získání z Rakouských Alp bylo v rámci Rakousko – Uherské monarchie snazší. Nelze samozřejmě zamíchat i zájem lovecký. Vždyť v této době lesník, myslivec a ochranář bylo totéž. Ke splnění těchto snů došlo shodou náhody až po několika desetiletích. V té době se sešlo několik vysoce postavených osob Řádu německých rytířů, majících stejnou zálibu v chovu a také lovu zvěře. Vedl je stejně, jako jejich předchůdce, ušlechtilý záměr posílit druhovou rozmanitost zastoupené zvěře v Jeseníkách. Ve svém okolí našli hlubokou podporu, vstřícně jim byl nakloněn i sám pan císař František Josef I. V tomto momentu schválení záměru vysadit kamzíka horského v Jeseníkách se jeví počátek první etapy. Několik lidí, zanícených lesníků a vysokých hodnostářů monarchie se rozhodlo změnit život několika kamzíků žijících do té doby spokojeně ve vysokohorských Alpách. Jejich rozhodnutí neporušovalo žádné zákony a předpisy této doby, nelze jim upřít ušlechtilý cíl. Nikdo proti tomuto záměru neprotestoval.

S vysokým nasazením se následně dařilo výše uvedený záměr plnit. Po úspěšném, několikátém odchycení kamzíků v Alpách a jejich přemístění do Jeseníků se i přes několikáté dílčí neúspěchy podařilo dovezenou populaci kamzíka stabilizovat a v roce 1924 vypustit na majetku Řádu německých rytířů dvacet jedna kusů do volné přírody. K projektu vypouštění kamzíka horského do pohorí Jeseníků se následně rozhodlo i Vratislavské arcibiskupství a rovněž i na tomto panství bylo v roce 1939 vypuštěno do volné přírody dvacet jedna kamzíků. V této době byla kamzíkům na obou panstvích věnována maximální pozornost a ochrana. Za úspěšným výsledkem je práce mnoha bezejmenných a neznámých lidí. A opět to byli lidé, kteří svoji vůli ovlivnili přirozený vývoj této zvěře u nás. Nelze vůbec o nich říci, že by pracovali nezodpovědně, myslím si, že u nich nehrály žádnou roli zjištěné důvody. Celou tuto etapu trvajících plných 26 let řadím do etapy nadměrné péče.

O následné etapě se dá říci, že kamzičí zvěř v Jeseníkách zdomácněla a našla zde vhodné podmínky pro svůj život. Přežila období druhé světové války a její početní stavy se rozrůstaly. Stala se atrakcí Jeseníků, což zejména kladně hodnotili turisté a návštěvníci hor. Nebyla ani v zorném poli lesníků, nebyla nijak zvlášť evidována a nebyla myslivecky obhospodařována. Lov se prováděl pouze ojedinele pro potřeby vědeckého výzkumu Výzkumného ústavu lesního hospodářství a myslivosti ve Zbraslavi. Stavy kamzičí zvěře, nijak zvláště nerušené se postupně rozrůstaly. Proto se lesníci začali zabývat otázkou, zda by tato zvěř neměla být zvěř lovou, s níž by se mělo myslivecky hospodařit. Iniciátorem byly Severomoravské státní lesy v Krnově, mající příslušnost k lesnickému hospodaření v Jeseníkách. Pro kamzičí zvěř nastává etapa života, v níž by se s ní myslivecky hospodařilo. Bylo domluveno vyhlášení chovatelské kamzičí oblasti. Na rozdíl od etapy přípravy introdukce kamzičí zvěře

do Jeseníků, kdy vše probíhalo hladce a rychle, období do vyhlášení kamzičí oblasti chovu trvalo plných deset let až do roku 1979. Přesto však k vyhlášení Chovatelské kamzičí oblasti „hrubý Jeseník“ došlo. Byl ustanoven poradní sbor, který řídil a usměrňoval myslivecké hospodaření s kamzičí zvěří na základě sčítání, plánu chovu a lovu s pravidelnými poradami členů tohoto poradního sboru. V té době se již početní stavy zvěře upravovaly s cílem dosažení normovaných stavů, úpravy poměru pohlaví, udržení zdravotního stavu zvěře a trofejové hodnoty.

Nic však netrvá věčně. Zatím, pro kamzíky zcela příznivé prostředí se počalo měnit. Změna politického klimatu v roce 1989 nastolila etapu hrozby existence kamzíků v Jeseníkách. Zánikem Severomoravského krajského národního výboru v Ostravě bylo ukončeno řízení chovu poradním orgánem. Po transformaci v lesním hospodářství byly zrušeny Severomoravské státní lesy v Krnově, které částečně suplovaly řízení poradního sboru chovu kamzičí zvěře. Vznikem státního podniku Lesy České republiky a změnou zákona o myslivosti byly zrušeny stávající honitby, vytvořeny nové a nájemci do nich vybírání na základě výběrových řízení. V této přechodné době se mnoho myslivců dopustilo neodpuštělných zvěrstev na kamzičí zvěři. Nikdo nevěděl, jak se bude situace vyvíjet a proto myslivci kamzíky lovíli na poslední chvíli, jen aby měli trofej. Po uznání nových honiteb a jejich pronajmutí si někteří nájemci zvolili lov kamzičí zvěře jako podnikatelskou aktivitu a odlovy prodávali za nekřesťanské peníze. K tomu přistoupil názor několika extrémních lesníků, že škody zvěří jsou neúnosné, zvěř jelení a kamzičí do lesa nepatří a měla by se zlikvidovat, v nejlepším případě chovat v zachovných obůrkách. A aby toho nebylo málo, objevilo se několik ochránářů s názorem, že kamzík je zvěř nepůvodní a jako taková nemá v CHKO Jeseníky v budoucnosti své opodstatnění. Na snížení početních stavů této zvěře, které vlivem všech nepříznivých faktorů nastalo, se podepsali společně myslivci, lesníci i ochránci přírody.

V následující etapě o záchranu kamzíků byla znovu vyvolána iniciativa k vymezení oblasti chovu kamzíka horského v Jeseníkách. Přes nesouhlas Správy CHKO Jeseníky byl Ministerstvem zemědělství záměr schválen. Byl rovněž znovu zřízen Poradní sbor pro chov kamzičí zvěře v Jeseníkách. Byl zřízen petiční výbor, který předal Petici za záchranu jesenických kamzíků s 25 132 podpisy občanů z celé České republiky Parlamentu ČR. Byla uskutečněna mnoha jednání zástupců petičního výboru v Senátu Parlamentu ČR, MŽP, MZe a podobně. K zajištění všech aktivit za záchranu kamzíků v Jeseníkách bylo rovněž založeno občanské sdružení Jesenický kamzík. Jejimi členy bylo provedeno mnoho besed s občany, byly zpracovány filmy o kamzičí zvěři, výstavy a byla také ke stoletému výročí vysazení kamzíka horského v Jeseníkách zorganizována mezinárodní konference. To vše přineslo kýžený výsledek. Boj o záchranu kamzíků v Jeseníkách se začínal jevit úspěšným. Ovšem tak, jako v počátcích života kamzíků v Jeseníkách bylo nezměrné úsilí všech zainteresovaných podloženo úmornou pílí, tak i poslední etapa za jeho záchranu byla obdobná.

Poslední etapou života kamzíků z pohledu negativních vlivů je etapa smíru. Došlo k zmírnění emocí, aktéři pro a proti kamzíků se navzájem slyší, otázka původnosti a nepůvodnosti je již vysvětlena. V novém Plánu péče CHKOJ na léta 2012 až 2023 již kamzík není vylučován a zachování kamzičí populace v Hrubém Jeseníku nic nebrání.

Věřme, že kamzík zůstane i nadále ozdobou překrásné přírody Jeseníků jako doklad vyspělosti naší současné lesnické, myslivecké a ochránářské generace, jako doklad našeho obdivu, úcty a lásky k přírodě.

Věřme také tomu, že i nadále si budeme vážit práce našich předků a za jejich výsledky ponese i my zodpovědnost.

Rovněž bych chtěl poděkovat za vše co pro kamzíky udělal Ing. Jiřímu Mlčouškovi, za zorganizování petice a činnost občanského sdružení Bc. Zdenku Pavlíčkovi a za video a fotografickou propagaci Ing. Jiřímu Pecháčkovi.

Doporučená literatura:

- Mlčoušek, J. (1993): Kamzíci v Jeseníkách, Praha
- Mlčoušek, J. (2000): Kamzíci v Jeseníkách za úsvitu i za soumraku, Opava
- Novotný, L. (2010): Problematika výskytu a chovu kamzíka horského v oblasti Jeseníků, Brno
- Pecháček, J. (2012): Kamzíci v Jeseníkách – 1913 – 2013 (Šumperk)
- Videodokument „Kamzíci v Jeseníkách 1910 - 2009 - autor Pecháček J.

Z dějin svahových sesuvů v Hrubém Jeseníku

Pavel Hopjan

Dějiny jesenických svahových sesuvů jsou v podstatě mladou záležitostí. Jejich vznik je spojen se snížením zastoupení smíšených lesů, což bylo dáno vysokou poptávkou po dřevní hmotě ze strany místního hutního i sklářského průmyslu. Až do 19. století není v žádných písemných záznamech ani mapách zmínka o svahových sesuvech či kamenných mořích v Hrubém Jeseníku.

První známé a doložené svahové sesuvy vznikly v povodí Branné po velkých bouřích z 5. a 6. srpna a následně z 12. srpna 1880, kdy byly způsobeny rozsáhlé škody v prostoru Kepník – Vozka – Červená hora – Červenohorské sedlo. Tehdy vznikly rozsáhlé svahové sesuvy mezi Šerákem a Kepníkem v povodí Branné, které byly ještě rozšířeny po průtrži mračen dne 27. 7. 1893, kdy na svahu Kepníku (opět v povodí Branné), vzniklo dalších šest sesuvů.

Zařizovatel lesních hospodářských plánů pro polesí Kolštejn (dnešní Branná) na období 1904-1913 v úvodní části uvádí, že takové jevy, známé dosud jen z Alp, nebyly nikde v Sudetech doposud zjištěny. Hmoty sutí, posunované vodním přívalem, zničily tehdy všechny mosty a silnice v povodí říčky až po obec Branná.

Lesní hospodáři se tehdy děsili těchto katastrof a bylo jim záhadou, z jakého důvodu se tyto svahy, po staletí odolávající všem kalamitám, takto náhle obnažily. Následně se pokoušeli o opětovné zalesnění těchto zasažených ploch, ovšem bez jakýchkoliv technických opatření, pouze výsadbou vrb či výsevem semen břízy a olše šedé. Tyto pokusy však byly neúspěšné, jelikož při intenzivních táních sněhu nebo přívalových deštích docházelo k jejich odplavování. Plochy zasažené sesuvy následně zůstaly bez dalšího zásahu a byly ponechány svému dalšímu osudu.

Za přívalových dešťů v létě roku 1903 vznikly nové svahové sesuvy v závěru údolí Vražedného potoka (Mordgraben) na svazích Šeráku. Tyto svahové sesuvy byly tak nebezpečné, že byl ihned vypracován podrobný projekt na jejich sanaci, který byl od roku 1909 postupně realizován.

Následně se začaly tyto svahové sesuvy objevovat po přívalových deštích i na svazích v údolí Tiché Desné a dalších povodích.

V roce 1904 došlo k mohutnému zřícení kamenných polí v údolí na pravostranném přítoku Hučivé Desné (tzv. Lochwasser), vzniklých po odlesnění způsobeném větrnou kalamitou, kdy vodní tok byl touto masou kamenné sutě zasypán až do výše 10 m. Svahy byly následně složitě zalesňovány modřínem a sazenicemi listnatých dřevin, ovšem v roce 1917 celý tento náročně obnovený porost shořel a i toto území bylo následně ponecháno svému osudu.

Obr. 1: Svahové sesuvy v údolí Hučivé Desné – Vřesová studánka (1921).

Největší svahové sesuvy na území Jeseníků byly zaznamenány po přivalových deštích z 1. června 1921. Tyto sesuvy vznikly hlavně v povodí Hučivé a Tiché Desné a v sousedním povodí Bělé. Značné škody byly tehdy vyčísleny jen v lesní oblasti na 11 milionů korun tehdejší měny. Tyto změny vyvolaly velkou odbornou diskuzi této problematiky napříč různými obory.

Lesní ředitel lichtensteinského panství Velké Losiny, Karel Loss, popsal vznik svahových sesuvů takto: „Po týdnech vysokých teplot a sucha, což byl i tento den, bylo v pozdních odpoledních hodinách možno na obloze shledat, že lze očekávat dlouho žádaný déšť. Tento déšť byl ze začátku tvořen asi hodinu obvyklou bouřkou, kdy poté následoval mezi 19,30 a 21,30 hodinou přival, kdy za 2 hodiny spadlo v oblasti mezi Červenohorským sedlem a Keprníkem 180 mm srážek, což zde nebylo nikdy předtím naměřeno. Na ploše 20 km² spadlo tehdy cca 4 mil. m³ vody. Došlo k vylití všech vodních toků v dané oblasti, kdy takové velké vody s tak vysokými průtoky zde nebyly dosud viděny“.

Jenom do povodí Hučivé Desné bylo během těchto sesuvů splaveno 50 tis. m³ lesní půdy a 2 tis. m³ dřevní hmoty. Z této hmoty se v toku Hučivé Desné vytvořil zátaras, za nímž vznikla zpětným vzduším hladina vody o výšce několika metrů. Po té, co tento zátaras podlehl tlakům vzdušné vody, došlo k devastaci celého údolí, a to nejen Hučivé Desné, ale ještě 20 km pod jejím ústím do Desné (po Šumperk). Byly zničeny všechny lávky, mosty, silnice, komunikace, nádraží i pila v Koutech a mnoho domů. Stejně tak bylo postiženo i údolí Bělé, kde navíc přišlo o život sedm lidí.

Obr. 2: Svahové sesuvy v údolí Hučivé Desné – Vřesová studánka (1926).

Při těchto svahových sesuvech byly poškozeny i základy kamenného kostelíka Vřesové studánky, postaveného v letech 1844 až 1850, který musel být proto v roce 1926 zbořen.

Další záznamy o přivalových deštích a svahových sesuvech jsou datovány z let 1925, 1927, následně 1940, 1948, 1951, 1960. Za toto období bylo evidováno 86 svahových sesuvů. Po tomto období vznikaly i další svahové sesuvy, kdy docházelo k jejich sanaci až po současnost. Poslední evidované svahové sesuvy jsou po přivalových deštích z léta 2011.

Příčiny svahových sesuvů v Jeseníkách

Jako příčinu svahových sesuvů v Jeseníkách lze označit celý komplex vlivů, a to jak vlivy dané místními přírodními podmínkami, tak i vlivy způsobené činností člověka. Jedním ze zásadních činitelů bylo vykácení původních smíšených lesních porostů vzhledem k požadavkům sklářského a hutního průmyslu v dané oblasti (nejdříve listnaté dřeviny, následně jehličnaté), následně vysoké zastoupení mělce kořenících jehličnanů nevhodné proveniencí, absence hluboce kořenících listnáčů, krátká doba obmýtí, poškozování porostů, nových výsadeb a lesní půdy pastvením ovcí v nejvyšších částech hřebenů, nevhodně umístěná síť lesních cest, nedostatečné utlumení odváděné vody na výtokové části objektů, vznik soustředěného odtoku spojený s probíhající těžbou.

Rychlý nástup smrkových porostů na odlesněné plochy byl výsledkem poměrně snadného zalesňování touto dřevinou v horách a snahou o maximalizaci výnosu z lesních půd, který byl jejím majitelům takto poskytován i v nepříznivých horských podmínkách. V roce 1852 byla na území celého Rakouska – Uherska vyhlášena soutěž, spočívající v navyšování horní hranice horských lesů, kterou vyhrála právě dvě zdejší bývalá panství (I. a II. cenu). Jednalo se o panství Vízemberk a Kolštejn (dnešní Loučná a Branná), kde tyto výsadby byly provedeny čistým smrkem, což se později ukázalo jako velký omyl.

K zajištění dostatečného množství podkladů k analýze přírodních podmínek v dané oblasti bylo zadáno počátkem 50. let minulého století několik studií, zejména v oblasti geologické, geomorfologické a botanické. Na základě těchto studií a dvacetiletého studia dané oblasti Ing. Sokolem je možné stanovení těchto základních činitelů:

- geologické podloží (vysoké zastoupení břidlice - zvýšená přítomnost slídy)
- sklon podloží (totožný se sklonem svahů)
- mělké půdy nebo půdy skeletovité, suťové svahy
- sklonitost svahů (40-60%)
- množství srážek (roční nad 1100 mm), jejich vysoká intenzita
- expozice svahů (J, JZ -tání sněhu – nasycení podloží), nejvíc svahových sesuvů vzniklo v červnu po tání sněhu a následných vysokých srážkách
- zvodnění půd v plochých místech hřebenů a sedel
- stav lesních porostů – smrkové monokultury, nezapojené porosty, zatížení svahů dřevní hmotou,
- zahloubení vodních toků, obnažení pat svahů

Sanace ploch po svahových sesuvech

Práci na sanaci svahových sesuvů lze rozdělit na dvě části:

Technická opatření – hlavní byla prováděna v období 1921-27

Biologická opatření – výsadby pionýrských dřevin

Technická opatření lze rozdělit na opatření prováděná v korytech toků a na zajišťování ploch po svahových sesuvech.

Biologická opatření lze rozdělit na osázení ploch po svahových sesuvech dřevinami pionýrskými a cílovými, využití vlastní schopnosti lesních porostů k obnově a stanovení způsobu hospodaření na ohrožených lokalitách

Opatření v korytech vodních toků

S opatřeními v korytech vodních toků bylo započato již počátkem 20. století (rok 1903 – 1909) v povodí Bělé a Opavy, a to jako likvidace povodňových škod po velkých povodních z roku 1903. Hlavní opatření nastaly až po povodních z léta 1921 v povodích Bělé a Desné.

V zastavěných částech obcí a kolem komunikací byla stabilizována koryta vodních toků kamennými objekty (břehy byly zpevněny dlažbami a zdmi z lomového kamene, dno bylo stabilizováno dřevěnými, kamennými a kombinovanými objekty). Mimo obce byly svahy stabilizovány olší šedou (mimo les).

V místech s vysokým podélným sklonem a zahloubenou niveletou dna, kdy tímto došlo i k obnažení pat okolních svahů, bylo nutné snížit podélný sklon nivelety dna a zajistit opětovnou stabilizaci pat svahů. K tomuto bylo využíváno konsolidačních příčných objektů (stupně, přehrážky - o výškách i několika metrů (2-8 m), kdy již nebylo nadále uvažováno s jejich čištěním, ale v případě jejich zaplnění byly tyto objekty navyšovány, případně byly mezi ně vkládány objekty nové. Dále byly do vodních toků vkládány objekty k zachycování splavenin tak, aby tyto splaveniny neputovaly níže po toku a nebyly následně ukládány nevhodně v místech s nižším spádem (např. v obcích). Už i v těchto dobách docházelo těmito objekty k oddělení splavenin dle jejich velikosti a k hospodaření s nimi dle potřeby tak, aby nedocházelo k poškozování stabilizačních objektů vložených do toku anebo k jejich nežádoucímu ukládání a zmenšování průtočného profilu v zastavěných částech obcí.

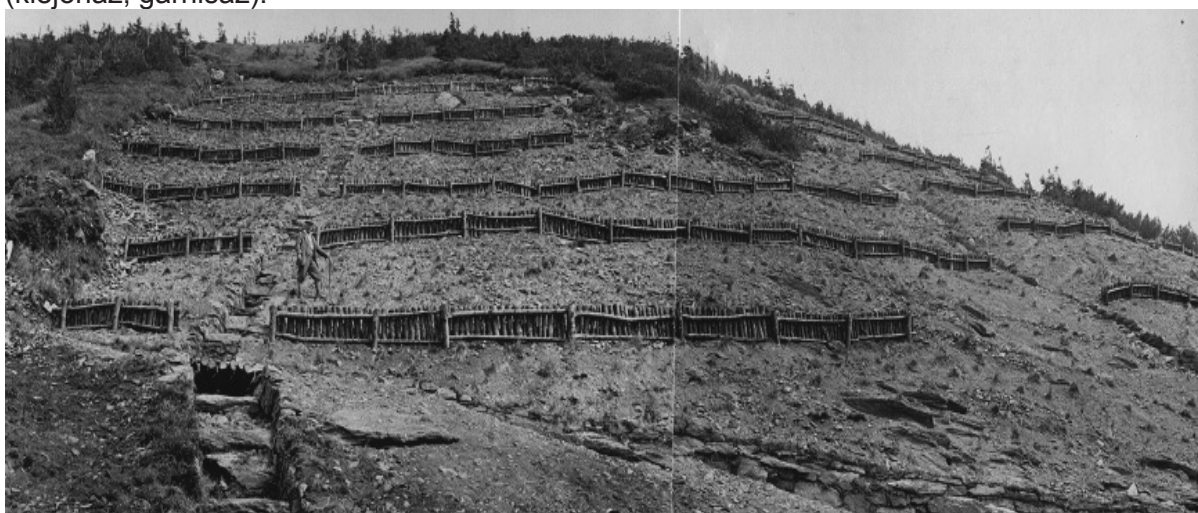

Obr. 3: Závěrečná kamenná přehrážka (zdivo na sucho) v km 5,500 Hučivé Desné, snižující podélný sklon toku a zajišťující paty svahů svahových sesuvů pod Červenou horou – konsolidační objekt o výšce 6 m postavený jako první z objektů pod svahovým sesuvem č. 1 (2014)

Zajišťování ploch svahových sesuvů

Plochy po svahových sesuvech musely být zajištěny technickými opatřeními tak, aby bylo zamezeno vzniku dalších splavenin a jejich odnášení, zajištěno bezeškodné odvedení vod z těchto území (např. vytvořením kamenných žlabů s odstupňováním dna – kaskádové kynety až do hlavního údolí, kdy do těchto žlabů byly zaústěny boční svodné příkopy - zpevněné kameny, laťovým plůtkem, nezpevněné) a bylo zamezeno dalšímu odnosu splavenin z území včetně zachycení jemnějších púd vybudováním systémů dřevěných laťových (neosvědčily se, byly podemílány), zápletových a palisádových plůtků (nejvíce používané), kamenných zídek, zajištění a zachycení jemnějších púd klestovým zpevněním (klejonáž, garnisáž).

Obr. 4: Detailní pohled na provedená technická opatření při sanaci svahových sesuvů (odvedení povrchové vody dlážděnou kaskádovitou kynetou, stabilizace svahu palisádovými plůtky) (1928).

Všechny tyto objekty musely být kvalitně zhotoveny tak, aby byly schopny odolávat těžkým místním podmínkám, a to jak účinkům samotné tekoucí vody, tak i tlakům sněhové pokrývky a kamenných sutí. Až po vybudování této sítě technických opatření mohlo být započato s opatřeními biologickými.

Obr. 5: Svahový sesuv č.1 v povodí Hučivé Desné po technických opatřeních, provedených v roce 1925 – 26 (odvedení povrchové vody dlážděnou kaskádovitou kynetou, stabilizace svahu palisádovými plůtky) (1927).

Biologická opatření

V počátcích sanace ploch po svahových sesuvech byla snaha o využití vlastní schopnosti lesních porostů k obnově. Tyto snahy však nebyly úspěšné, jelikož se v případě Jeseníků jedná o člověkem silně ovlivněné území s uměle založenými smrkovými monokulturami za silného spolupůsobení nepříznivých přírodních podmínek.

Vzhledem k tomuto bylo navrženo osázení těchto ploch pionýrskými (přípravnými) dřevinami a následně dřevinami cílovými. Jednalo se o zcela zásadní postup při opětovném zalesňování území po svahových sesuvech, kdy bylo využíváno zejména poznatků takovýchto sanací z Alp.

Jako pionýrské dřeviny byly použity zejména borovice kleč a olše zelená. Obě tyto dřeviny se v oblasti Jeseníků dobře osvědčily. Za nevhodnější byla považována olše zelená, jelikož dobře a rychle zakořeňuje a roste, poutá a obohacuje půdu o humus. Olše zelená byla vysazována jamkovou sadbou, kdy do jedné jamky byly umístěny 2-4 sazenice olše výšky 15-20 cm, jamky byly umístěny pod palisádami nebo kamennými zídkami, a to na celou šíři. Po 15-30 letech od výsadby, kdy byla již pod keří mocnost humusu od 4 – 20 cm, svahy byly stabilizovány a nebyl zaznamenán odnos zeminy z těchto svahů, došlo k zakládání cílových porostů. To bylo realizováno šachovnicovitým vysekáváním olše zelené ve sponech 10x10 m a vysazováním cílových dřevin, což byl ve vyšších polohách zejména jeřáb a klen, pod 1200 m n. m. dále jilm, buk, modřín i smrk sudetské provenience.

Obr. 6: Pohled na svahové sesuvy po šachovnicovitém vysekávání olše zelené ve sponech 10 × 10 m pro výsadbu cílových dřevin.

Význam olše zelené i kleče byl při sanaci svahových sesuvů v Jeseníkách zcela zásadní a spolu s technickými opatřeními umožnila tato cílená biologická příprava stanovišť obnovu lesních porostů na území zasažených svahovými sesuvy.

Obr. 7: Současný pohled na svah Červené hory – místo největších svahových sesuvů v údolí Hučivé Desné z roku 1921 – stabilizované svahy s lesními porosty po dříve provedených technických a biologických opatřeních (2014).

Význam míst paměti pro získávání vztahu lidí ke krajině - Cesta ke kořenům

Tomáš Hradil

Jesenické Sudety

Jesenicko podle statistik patří v posledních desetiletích k nejchudším regionům České republiky. Nebývalo tomu tak vždycky. Tento region, od vnitrozemí oddělený horami, patří odjakživa do historického Slezska a od Moravy je navíc oddělený masivem Jeseníků. Sudety, v nichž žilo před válkou téměř dvojnásobně obyvatel, hovořících až na výjimky Německy.

Původní Německé obyvatelstvo dokázalo potenciál tohoto regionu využívat lépe, než umí obyvatelé dnešní. Území bylo proslulé lázeňstvím, ale také textilnictvím, kamenictvím, či drobnou průmyslovou výrobou. Na řekách bylo ke dvěma desítkám vodních elektráren. Většina krajiny byla obdělávaná, rozdělena do malých políček a pastvin, která oddělovala stromořadí, meze a remízky. Osídlení bylo daleko více než dnes rozeseť do samot a osad rozptýlených v krajině.

Po odsunu Němců po II. světové válce v letech 1945 – 1947 se na tváři a životě Jesenicka mnoho změnilo. Nově příchozí obyvatelé svůj nový kraj neznali a neměli k němu důvod vytvořit si osobní hlubší vztah. Neznali místní pověsti, nevěděli, kde je vhodné co pěstovat, neznali se mnohdy ani mezi sebou navzájem. Zanikla většina tradic, ale také samot a osad, začala chátrat také spousta památek v krajině. I způsob obživy se změnil. Většina drobných zemědělství či firem zanikla buď vlivem odsunu původních obyvatel, nebo následkem kolektivizace a nástupu komunistické éry. I když by se za jiných okolností region s odsunem původních obyvatel vyrovnal o poznání snáze, 40 let v totalitním režimu, který brzdil svobodný živnostenský i spolkový život, dílo zkázy dovršil. Z kdysi prosperujícího koutu země se od 60. let až do dnešních dnů stalo místo, odkud se mnozí mladí lidé stěhovali bez touhy po návratu. Říkalo se: „na Jesenicku zdechl pes“, nebo také „tady nikoho nic nezajímá“.

Výjimky, jež vyvrací pravidlo

I přes převažující apatii místních obyvatel k jejich regionu i komunitnímu životu se našlo tu a tam pár výjimek. Například:

jistý „horal z Chebzí“ (u Písečné a České Vsi), původně přistěhovaný z Valašska, pro záchranu vzácných lučních společenstev několik desítek let sám ručně kosil louky, bez podpory úřadů a bez vědomí lidí. Dobrovolně tak přispíval k záchraně květnatých horských luk. I díky němu je dnes v těchto místech přírodní památka Chebzí a v okolí bohatě kvetoucí louky.

Nebo lze zmínit partu lesních dělníků, sídlící nad Jeseníkem – lázně, kteří sami v 80. letech opravili několik drobných památek – pramenů.

Podobných výjimek bychom jistě našli celou řadu. Byly však roztroušené, vzájemně nepropojené, jednotliví aktéři o sobě vzájemně nevěděli.

Probouzení zájmu – Cesta ke kořenům

V roce 2001 se skupina místních středoškolských studentů za pomoci několika zkušenějších kolegů rozhodla založit pobočku Hnutí Brontosaurus s myšlenkou, aby se začaly v jejich regionu dít nějaké zajímavé akce pro mladé lidi, pro přírodu a pro záchranu drobných památek. Brzy se do jejich řad podařilo získat také lidi se znalostí problematiky specifických místních drobných památek – pramenů a se znalostí postupů potřebných pro jejich opravu. Šlo o mladé nadšence, kteří v rámci svých zájmů pátrali u pamětníků a v archívech po

starých mapách a fotografiích Priessnitzovských pramenů. Spojení jejich dovedností se znalostmi organizátorů brontosauřích dobrovolnických akcí vedlo k první dobrovolnické prázdninové akci v roce 2002, jejímž výsledkem byly dva opravené prameny a jeden kříž. Na Jesenícku to byl jev poměrně nevídaný.

Je třeba si uvědomit, že v té době se nic podobného v regionu nedělo. Že naprostá většina drobných památek v krajině byla zchátralá a nikoho ani nenapadlo, že by stálo za to je opravovat. Brontosauři dobrovolnické akce však do ustálených vod začaly vnášet nový impulz. Nejprve bojovaly s nezájmem a nepochopením většiny místních obyvatel, ale i politiků. Akce však pokračovaly každým rokem a obnovených památek postupně přibývalo. Časem se o tomto dění začaly objevovat články v místních médiích. Když se mladí nedali odradit, začal se postupně probouzet i zájem dospělých místních obyvatel. V roce 2004 začali brontosauři obnovovat svůj dosud nejvýznamnější pramen, zvaný Meklenburský, který se nachází asi 3 km v lesích nad Jeseníkem - lázně. Když na jeho slavnostní otevření přišlo okolo 150 lidí. To začalo být znamením, že prvotní dlouhodobý nezájem místních obyvatel je prolomen.

Stezka Vincenze Priessnitze

V té samé době brontosauři přišli s myšlenkou vzniku Stezky Vincenze Priessnitze, která by propojila asi 12 pramenů po starých i nových stezkách a chodnicích. Stezku vytvářeli pomalu, do té doby nevídaně důsledně, se zapojováním místních obyvatel. Probíhala veřejná setkání k tématu trasování a pojetí stezky, sbírali se nápady, pořádali výlety k pramenům. Velkou práci na popularizaci díla odvedl výrazný spolupracovník z řad místních obyvatel, historik a spisovatel Tomáš Knop (původním povoláním učitel gymnázia, později státní úředník). Psal pravidelně o chystané stezce do místních periodik, editoval shromážděné texty na jednotlivá zastavení stezky. Když pak Brontosauři naučnou stezku v roce 2005 slavnostně otevřeli, přišlo na tuto událost do kopců nad Jeseníkem okolo 1.000 lidí. Tato akce se stala důkazem, že se postoj mnoha lidí k životnímu prostředí, drobným památkám, či k historii regionu nápadně a pozitivně proměnil.

Správcové drobných památek

Ukázalo se, že drobné památky mají pro nemálo lidí svoji hodnotu a přitažlivost. Toho jsme následně využili a nabídli lidem, většinou místním obyvatelům, aby se stali správcové drobných památek. Zajímavostí se stalo i několik jednotlivců, kteří byli ochotni za tímto účelem přijíždět z jiných regionů. Získali jsme tak asi 10 smluvních správců pramenů a drobných památek (v jednom případě kapličky na Holendech) a několik správců neformálních (bez písemné smlouvy).

Správcování památek znamená, že Hnutí Brontosaurus Jeseníky má smluvní vztah s majitelem památky (což jsou většinou Lesy České republiky), kterému se zavazuje o památku starat. S dobrovolným správcem památky pak Hnutí Brontosaurus Jeseníky uzavírá příkazní - dobrovolnickou smlouvu o péči o svěřenou památku. Hnutí Brontosaurus je odbornou pomocí dobrovolným správcům a vyžaduje pravidelnou návštěvu památky alespoň 3x ročně a péči o její bezvadný stav. Během několika let existence tohoto programu se neobjevily žádné závažnější nedostatky.

Folklorní kosení - další krůček na Cestě ke kořenům

Od počátku působení se Hnutí Brontosaurus Jeseníky věnovalo také ochraně přírody. Každoročně jsme na prázdninových akcích kosili orchidejové louky, rezervace, vzniklé kdysi díky pili nadšence a valašského horala z Chebží. Z úcty ke klasickému ručnímu kosení, které tento člověk vždy preferoval, jsme všechny louky kosili výhradně ručními kosami.

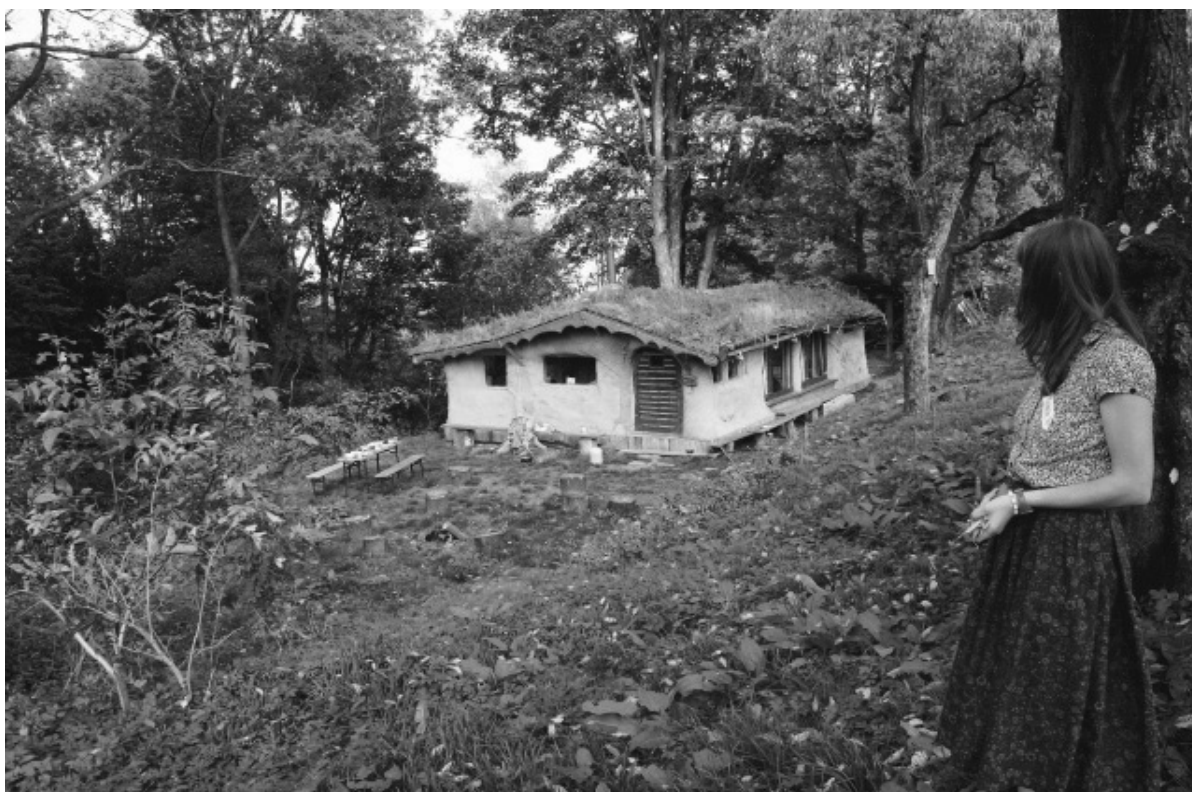
Obr. 1: Folklorní kosení je akcí, která se snaží novou cestou obnovit tradiční lidové práce a setkávání. Probíhá každý rok 3 soboty v červenci. Místní obyvatelé se na ni nejenže dobře baví, ale také se do určité míry dobrovolně angažují ve prospěch ochrany přírody.

Protože i zde nám šlo o zapojení místních obyvatel, po několika letech práce se studenty jsme přišli s další myšlenkou, jak zapojit do péče o svůj region a do ochrany přírody dospělé místní obyvatelé. Založili jsme tzv. Folklorní kosení. Jeho princip je jednoduchý. Na začátku dne, bývá to zpravidla sobota, se lidé v 6.00 ráno shromáždí mnohdy v tradičním lidovém oblečení a jsou jim sděleny základní organizační informace, včetně významu práce pro ochranu přírody. Potom se s přestávkami pracuje zhruba 5 hodin, do čehož hraje a zpívá lidová muzika, sem tam probíhají občerstvovací přestávky. Po skončení probíhá mše u opuštěných božích mukou, kterou následuje luční oslava s občerstvením a muzikou. Akce probíhá již od roku 2007, tedy 8. rok a pokaždé z ní převládá dobrý dojem. Účast bývá mezi 30 až 60 lidmi a zvládne se pokosit mezi 1 až 2 hektary luk. Díky krásné přírodě, dobré náladě a často i hezkému oblečení má akce své stálé příznivce a je hezká i na fotografiích.

Zaniká osada Zastávka (Stillstand)

V roce 2007 jsme objevili v Rychlebských horách lokalitu, v níž se v té době na starých jabloních urodilo velké množství jablek. Staré ovocné odrůdy nás zaujaly pro svoji odolnost. Díky kouzlu tohoto místa jsme se zde začali vracet a starat se o něj pravidelně. Zpustlá lokalita se postupně změnila na krásné místo. Staré jabloně, mnohdy na konci životnosti, postupně nahrazujeme novými, na nichž se snažíme udržet původní odrůdy.

Abychom toto pozoruhodné místo udělali ještě více příjemně obydlitelným a zajímavým, pokusili jsme se zde v roce 2012 vytvořit domek z přírodních materiálů – balíků slámy, z hlíny a ze tavebních odpadů domek, který jsme nazvali Hobitín. Na tomto pozoruhodném projektu se podíleli desítky dobrovolníků a jeho financování umožnily sbírky od příznivců.

Obr. 2: Hobitín – domeček z přírodních materiálů hlíny, dřeva a slámy, je postavený v zaniklé osadě v Rychlebských horách na místě jednoho z 11 někdejších stavení. Byl vystaven částečně dobrovolnický, mladými lidmi, kteří se na toto místo rádi vracívají.

Dnes má zaniklá osada Zastávka (Německy Stillstand) takové kouzlo, že si lehce získá srdce téměř každého, kdo jej navštíví.

Muna

Nedaleko obce Mikulovice se nachází historický vojenský areál, který vznikl v časech II. světové války. Pro svoji původně muniční výrobu získal mezi lidmi zažitý název Muna. Za druhé světové války zde museli pracovat váleční zajatci. Po válce byli skrze Munu odsunuti téměř všichni Sudetští Němci, kteří byli vysídleni z Regionu. Na 50.000 lidí zde mělo poslední zastávku své staré vlasti.

Po válce na Muně sídlila naše armáda. V roce 2008 jej opustila a předala jej obci Mikulovice. S areálem však nebyly obci předány pozemky Muny, kterých je zhruba 160 hektarů. Předány byly pouze vojenské skladové objekty, kterých je okolo 100, postavených většinou za II. světové války, včetně vybavení, a asi 20 km silnic. Po několika pokusech najít pro areál za těchto okolností využití obec vzdala myšlenku areál využít jako celek a začala rozprodávat jeho jednotlivé části soukromým majitelům a firmám. Dokonce asi 6 km kolejí nechala obec vytrhat a odvézt soukromou firmu do sběru a místo někdejšího kolejiště nechala zaplnit někde asfaltem, někde sutí a navrch hlínou. Osud Muny začal vypadat díky těmto a podobným zásahům beznadějně. Jiné podobné areály v ČR zchátraly, jejich zařízení a budovy zničily zloději a přírodní živly. Muna však je významné historické i přírodně hodnotné místo a byla by škoda je nechat zdevastovat.

V roce 2011 jsme přišli s myšlenkou vzniku Městečka neziskových organizací. Od obce Mikulovice jsme získali asi 3 desítky skladových objektů. Následně jsme vyhlásili neziskovým organizacím, že tyto objekty rozdáváme – každá organizace, která zde chce vyvíjet svoji činnost, získá zadarmo některý z objektů, pokud zde bude konat veřejně prospěšnou práci pro děti, mládež či pro přírodu, bude s ostatními organizacemi spolupracovat a scházet se

s nimi alespoň 2x do roka. Dnes sídlí v Areálu Muny okolo 10 neziskových organizací. Nezájem o Munu se tak podařilo částečně překonat.

Na Muně jsme v roce 2011 vztyčili Smírčí kříž na památku válečných zajatců, ale také nespravedlností při odsunu Sudetských Němců. Místní lidé tento smírčí kříž vesměs respektují a mezi Sudetskými Němci získal uznání a vyvolal vděčnost.

Obr. 3: Vztyčování smírčího kříže na Muně v roce 2011. Kříž je věnován vzpomínce válečným zajatcům, kteří na muně za II. světové války zahynuli, ale také připomínkou odsunu Němců a zbytečným nespravedlnostem, které jej provázely (přes Munu prošlo na 50.000 Sudetských Němců z Jesenicka do odsunu).

Pro oživení života na Muně jsme areál ozdobili desítkou dřevěných soch bojovníků, kteří zde zdobí a hlídají rozcestí. Na požárních přístřešcích jsou panely Historické naučné stezky Munou. Uspořádali jsme zde také řadu akcí pro lidi: koncertů, festivalů i dobrovolnických táborů a workcampů. V jejich rámci jsme vybudovali Přírodovědnou naučnou stezku Munou.

Zvláštní pozornost však věnujeme stavbě přírodních domečků z balíků slámy a hlíny, které vestavujeme do velkých dřevěných objektů. Tyto práce probíhají v mnoha případech dobrovolnický. V mnoha případech inspirují další neziskovky k vlastním tvořivým stavebním přístupům. V neposlední řadě tyto zajímavé přírodní vestavby kultivují dříve více temné prostředí historického vojenského areálu Muna. Objekt. č. 104 má dnes romantické kouzlo, i jemnost.

Obr. 4: Stavění hliněných domečků do velké vojenské dřevěné haly z II. světové války. Zabydlování Munu probíhá formou různých dobrovolnických či kulturních akcí a zajímavých projektů, které Munu kultivují.

Závěr – význam míst paměti

Díky naší praxi se ukazuje, že lidé zdaleka nejsou lhostejní ke svému okolí. Důležité je, aby dostali správný impuls. Důležité pro inspiraci lidí bývá příklad „že to jde“, nebo také jiní zajímaví lidé, ale i přenos zodpovědnosti přímo na ně.

Obr. 5: Oprava Beeckmanova kříže v Jeseníku proběhla v roce 2012 na opakovanou žádost jednoho z občanů, který si jej následně vzal do péče. Zájem místních obyvatel o drobné památky bývá dobrým znamením jejich zájmu o své okolí.

Osvědčené brontosauří nástroje pro zapojování lidí:

Při obnově drobných památek klást důraz na zapojování místních obyvatel (je třeba mít s taktó zdlouhavějším procesem trpělivost). Mezi osvědčené metody patří: akci vhodně a citlivě ohlásit místním obyvatelům, i vedení obce, popř. vyjednat nejprve záležitost s úřady, uspořádat veřejné projednávání myšlenek projektu, brigádu pro ochranu přírody či záchranu památky, exkurzi po okolní krajině v kontextu myšlenky projektu, popularizační koncert na místě projektu, slavnostní otevírání opravené památky/stezky apod. Vyplatí se být na místní lidi po celou dobu vlídný (i když to ne vždy bývá jednoduché) a respektovat i jejich názory. Díky tomu často získáme nejen obnovenou kapličku, pramen, kříž... ale také zájem lidí - znovuoživení místa, památky.

Krásná, pravidelně udržovaná památka vypráví kolemjdoucím, že se kolem ní odehrál nějaký příběh lidí, kterým nebyl lhostejný svět okolo nich. A kolemjdoucí těmto příběhům naslouchají a nechají se rádi inspirovat.

Dobrovolnické brontosauří akce pro mládež (tzv. brontárny): mladí účastníci těchto akcí (jsou inzerovány plošně, nikoli třeba jen členům HB) se málokdy ptají, zda má ochrana přírody, či péče o památky, smysl. Často jsou nadšení a svým nadšením umí ovlivnit i mnohé dospělé místní obyvatele.

Trpělivost a čas. Některé věci je lepší neuspěchat. Je řada případů rychle opravených památek, firmou a bez zapojení lidí. Tyto akce však mívají mnohdy nulový, někdy až záporný význam. Dlouhodobost spojená s trpělivostí však láme ledy a mění vnímání událostí v lidech... až se angažmá lidí pro své okolí stane něčím úplně běžným, jakousi radostnou samozřejmostí.

Z historie a současnosti Moravského sladkoplodého jeřábu v Jeseníkách

Bohumila Tinzová

Jeřabiny byly v minulosti, u Keltů nebo např. též v křesťanské mytologii, spojovány se symbolikou plodnosti, zdraví, vytrvalosti a radosti, se schopností se prosadit, využít sílu a krásu (Löser, Löserová 2010). Setkáváme se i s příměrem strom života.

I v české literatuře najdeme zajímavý příměr: „... podle množství kulatých, krásně červených malvic prostý lid usuzuje na množství dětí, které se narodí. Poněvadž však těchto červených, zřídka žlutých plodů se každoročně urodí hojnost, bývá v horských chalupách také větší počet dětí.“ (Pejml 1945)

Obr. 1: Franz Kraetzl, ilustrace z knihy, 1890.

Ostružná a Petříkov – tam, kde to všechno začalo

„V severní části Moravy leží v politickém okrese Šumperk (Mährisch Schönberg) obec Ostružná (Spornhau) a od ní půl hodiny vzdálená obec Petříkov (Peterswald)... Klima je zde drsné, střední roční teplota v oblasti Sudet se pohybuje mezi 6,3 °C v údolích až k 1 °C na hřebenech hor...

...v údolích se pěstuje pouze oves a něco málo žita, jejichž sklizeň přichází teprve v září, kdy však oves častokrát pod sněhem bývá. Pěstování ovocného stromu je v těchto horských oblastech kolem 530 metrů nad mořem již nevýnosné, jediné, co se zde ještě vyplatí do výšky 600 metrů nad mořem pěstovat, jsou ptáčnice (plané třešně, Vogelkirschen), jejichž plody ve vysokých polohách dozrávají až v srpnu... V tomto kraji a v celých moravsko-slezských Sudetech se velmi často vyskytují jeřáby, a to nejen podél silnic a ve vesnicích, nýbrž často v lesích, zejména v jejich nejvýše položených částech.“ (Kraetzl 1890)

Ostružná byla historicky vždy příslušná k Moravě, teprve od r. 1996 připadla k okresu Jeseník ve Slezsku a leží na jižní hranici okresu. Rozrostla se podél státní silnice Jeseník – Lipová-lázně – Hanušovice, stejně jako její místní část Ramzová. Druhá místní část obce, Petříkov, leží v bočním údolí na severozápadě. Ves byla založena v roce 1591 a patřila až

do konce feudálního období k panství Branná (německy Goldenstein, česky Kolštejn, okres Šumperk). Od roku 1850 se stala Ostružná jako samostatná obec součástí politického okresu Šumperk. Obec byla především zemědělskou horskou vsí s převahou pastevectví. Její význam vzrostl s otevřením železniční tratě z Hanušovic do Jeseníku r. 1888. S příchodem železnice souvisel mimo jiné rozvoj letní i zimní turistiky. Po skončení 2. světové války bylo původní německé obyvatelstvo odsunuto a dosídlení obce probíhalo vzhledem k její poloze a malému významu pozvolna. V roce 1950 tak měla Ostružná pouhých 314 obyvatel, tedy necelou polovinu předválečného stavu. Přestože byla r. 1967 prohlášena za rekreační oblast, vylidňovala se i nadále.; v roce 2007 zde žilo 174 stálých obyvatel. Rozvoj turistiky, zejména po vybudování lanové dráhy na Čerňavu (1976), odtud na Šerák (1981) a lyžařského centra v Petříkově přinesl obci nové možnosti rozvoje.

Jeřáby jako botanický rod, pojmenování

Jeřáb patří do botanické čeledi růžovitých. Dosud bylo popsáno na 150 druhů (Velička 2012). Jeřáby jsou rozšířené po celém světě. V Evropě nejrozšířenější jeřáb ptačí se vyskytuje od jižní části kontinentu až na polární hranici ve Skandinávii, od západu pak od evropského přímoří až po Ural a východní Kavkaz. U nás se nachází jeho původní domovina od nížin až po alpské pásmo. Jeřáb často spoluvytváří vysokohorskou hranici lesa a díky své velmi dobré odolnosti vůči mrazu má širokou hranici tolerance na podmínky prostředí. Úspěšně roste na nejrozličnějších půdách, nevadí mu ani vlhkost.

V České republice se vyskytuje minimálně 17 různých druhů. Do skupiny základních druhů bývá nejčastěji řazeno pět druhů. Vedle jeřábu ptačího (*Sorbus aucuparia* L.), jehož sladkoplodé odrůdění (*Sorbus aucuparia* L. subsp. *Moravica* dřívě var. *edulis*) se budeme věnovat, sem patří jeřáb břek (*Sorbus torminalis* Crantz), jeřáb muk (*Sorbus aria* Crantz), jeřáb oskeruše (*Sorbus domestica* L.) a jeřáb mišpulka (*Sorbus chamaemespilus*). Není bez zajímavosti, že samotné druhové pojmenování *Sorbus* poukazuje podle některých autorů na keltské *sorb*, které znamená trpký, a má tak spojitost s chutí tohoto ovoce. Čeština odlišuje původní jeřáb ptačí od sladkoplodé varioly pouze rodovým přídomkem moravský sladkoplodý nebo sladkoplodý. V němčině je tomu podobně – Vogelbeere (jeřáb ptačí) a süße Vogelbeere nebo eßbare Vogelbeere (sladkoplodá varianta). V místním slezském nářečí se pro sladké jeřabiny vžil název süße Eberesche.

Zrození Moravského sladkoplodého jeřábu

Německá literatura přinášela o původu sladkoplodého jeřábu rozporupná svědectví. V publikaci věnované údolí Desné (Heimatbuch Tesstal) je např. uvedeno, že sladkoplodý jeřáb k nám dovezl z rakouského Štýrska lesník, pocházející z Ostružné. Naopak, ve svazku Morava a Slezsko díla Rakousko-uherská monarchie slovem a obrazem (Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild) je u odkazu na sladkoplodý jeřáb zmínka o spontánní odrůdě objevené před lety na Severní Moravě atd. Česká kniha Chadta-Ševětinského z r. 1913 vycházela evidentně z Kraetzlova podání a domovinu sladkoplodého jeřábu kladla do Ostružné. V padesátých letech 20. stol. se v pamětech profesora Vysoké školy zemědělské v Brně, Ing. Josefa Opletala objevuje v části věnované sladkoplodému jeřábu údaj o jeho původu v Rudě nad Moravou. V tomto případě se jedná o určení lesní správy, k níž Ostružná příslušela, tudíž nejde o zavádějící údaj. Ještě v šedesátých letech 20. stol. byla tomuto stromu věnována i v Československu značná pozornost. Josef Šobek v knize Sladkoplodý jeřáb a jeho pěstování z r. 1962 vyzýval k zajištění kontinuity v jeho šlechtění. I on vycházel z F. Kraetzla.

U něj začneme i my.

**Legenda o pasáčcích a místní šlechtitelé:
Christof Harmut a Josef Heintel**

O původu a rozšíření sladkoplodé varioly jeřábu se vůbec poprvé zmínil lichtenštejnský lesník Franz Kraetzl ve Vídeňském zahradnickém časopise v roce 1885. Uvedl, že jde o první zveřejněný text o tomto stromu. Věhlas citrónům severu, jak jeřabiny nazval, přinesla jeho následující monografie Die süsse Eberesche vydaná v roce 1890. „Před necelými asi 80 lety objevili s největší pravděpodobností pasáčci krav, že plody jednoho z ptačích jeřábů, který rostl na návrší na poli za selským dvorem č. p. 38 v Ostružné, chutnají lépe než ty z ostatních stromů.“ (Kraetzl 1890) Tento objev zaujal Christofa Harmuta z vedlejší usedlosti č. p. 39, který se věnoval mj. sadařství, natolik, že se pokusil naroubovat rouby z tohoto jeřábu na podnož jeřábu ptačího. Při první úrodě zjistil, že plody z jeho stromu jsou ještě chutnější než z původního stromu. Harmut tedy učinil další pokus s ještě větším šlechtitelským úspěchem – na pláňku narouboval již šlechtěný jeřáb. Když pak převzal hospodářství jeho syn a krajem se roznesla zpráva o chutných plodech jeřábu, pokračovalo se s pokusy o další šlechtění jeřábu, které byly velkou měrou úspěšné. Kraetzl (1890) dokonce zaznamenal osudy obou prvních šlechtěných stromů: jeden z nich odumřel v roce 1830, druhý byl zničen vichřicí v roce 1860.

Nejsilnější jeřáby sladké (*Sorbus aucuparia* L. var. *dulcis* Kraetzl
v Petřikově u Ostružné na Moravě.

Obr. 2: Petřikov, hájenka se sladkoplodými jeřáby, 1911.

Josef Heintel, domkář z č. p. 10 ve vedlejší osadě Petřikov byl dalším, kdo se zasloužil o rozšíření pěstování sladkoplodého jeřábu. V roce 1838 šlechtitelsky pracoval se třemi planými jeřáby vysazenými u kříže vedle lichtenštejnské knížecí hájovny. Z přenesených rouby se jeden neujal, takže zde nadále rostly dva sladkoplodé jeřáby a jeden planý (Kraetzl 1890). Heintel měl naštěpit další tři pláňata v zahradě svého domu.

V r. 1885, v době vydání Kraetzlovy první zprávy, se proto již „... v Petříkově dají najít zčásti úplně mladé, z části již odrostlé stromy jeřábu, které byly naštěpeny rouby jednoho ze dvou starších jeřábů, radostně rostou a plodí lahodné plody.“ (Kraetzl 1890). V knize Jana Evangelisty Chadta-Ševětínského Dějiny lesů a lesnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku z r. 1913 můžeme najít patrně nejstarší a jedinou známou fotografii zmiňovaných dvou petříkovských sladkoplodých jeřábů, jež dle autora měly v době pořízení fotografie a vydání publikace stáří 77 let.

Rouby na další výsadby v Petříkově a okolí se braly nejčastěji ze dvou naroubovaných jeřábů u kříže vedle čp 10. (Chadt-Ševětínský 1913, s. 524)

Franz Kraetzl - propagátor

Lichtenštejnskému lesmistru z Petříkova Franzi Kraetzlovi a jeho neúnavné činnosti vděčíme za rozšíření tohoto ovocného stromu, za to, že jej potkáváme v mnoha zahradách, parcích, alejích a ovocných sadech celé Evropy. O jeho osobě nevíme jinak celkem nic, to bude cílem dalšího pátrání v archivech.

Mezi léty 1885 až 1890 dostali vlastníci starších vyšlechtěných stromů jeřábů objednávku na 140 roubů, zájemci odebírali rouby i z dalších sladkoplodých jeřábů v Ostružné a Petříkově. Pro některé zdejší obyvatele, jak uvádí Franz Kraetzl na konci své knihy (1890), se navíc školování sladkoplodých jeřábů stalo výnosným zdrojem příjmů. Chadt-Ševětínský zdůrazňuje fakt, že se „založením školek v Petříkově se rozšířil jeřáb sladký nejen v Rakousku, ale zvláště v Německu a ve Švédsku“ (1913). V rakouské monarchii byl od počátku o výsadbu sladkého jeřábu velký zájem. Celé věci prospěla skutečnost, že se rozšíření sladkého jeřábu ujalo prostřednictvím zemské inspekce v Brně c. k. ministerstvo zemědělství. V letech 1886 – 1888 byly majitelům ovocných školek v Petříkově a okolí poskytovány na jeho pěstování státní subvence (Erlbeck 1997, s. 18-19). Učilo se o něm ve školách a byl pěstován ve školních zahradách. V r. 1888 bylo ze zdejších školek vyprodukováno celkem 386 sladkoplodých jeřábů pro Rakousko-Uhersko a německé země (Prusko, Sasko, Bavorsko, Baden-Würtenbersko, Thüringen), následujícího roku bylo rozesláno 401 sazenic. Mimořádný zájem byl o pěstování sladkoplodého jeřábu na Moravě, kde např. v oblasti lesního úřadu Bystřice pod Hostýnem bylo dále pěstováno ve třech lesních školkách na tisíc kusů stromků; velice agilní byl též Zemědělský spolek údolí Desné.

Rozšíření do Evropy

Velké zastánce mělo pěstování moravského jeřábu i v německých zemích. Patřil mezi ně bádenský poslanec Duffner z Furtwangu, který v r. 1904 žádal vládu o pomoc při vysazování jeřábu podél cest tam, kde se běžnému ovoci špatně daří: „Tento strom s výborně chutnajícími plody je nicméně povolán k tomu, aby se ve výše položených oblastech země stal dobrodiním velkého národohospodářského významu.“ (Erlbeck 1997). Vycházel ze své vlastní zkušenosti, jeřáby sám pěstoval. Jeho plody, podle něj, předčí brusinky. Referoval mj. též o sušených jeřabinách, o jeřabinových marmeládách, želé i o jeřabinovém likéru, který je „... světlehnědý jako koňak a je oblíbeným artiklem v Rakousku, Haliči i Maďarsku“ (Erlbeck 1997). Důsledkem této iniciativy bylo vysazování jeřábů nejen kolem cest na mnoha místech v Německu.

Při výčtu osobností spojených se snahami o rozšíření pěstování moravského sladkoplodého jeřábu nesmíme opomenout dalšího lesníka Eysselta, velkolosinského lékaře Dr. Riedela a profesora vysoké školy zemědělské ve Vídni (Hochschule für Bodenkultur) Leopolda Adametze, který se zabýval užitkovou botanikou, zejména odrůdami ovocných stromů, odolnými vůči zimě. Kromě proslulého chovu karakulských ovcí se na svém statku ve Velkých Losínách věnoval také pěstování sladkoplodého jeřábu (Erlbeck 1997, s. 21).

Kromě již zmíněných zemí se moravský sladkoplodý jeřáb dostal i do Polska, Švédska a dokonce i do Severní Ameriky, rozšíření do Ruska nebylo potvrzeno, tamní nález

sladkoplodého jeřábu spadá do roku 1900 (Velička 2012). V Rusku na šlechtění jeřábů pracoval intenzivně známý šlechtitel Mičurin, s jehož výpěstky se může zájemce setkat i nyní.

K podpoře pěstování jeřábu docházelo zejména v obdobích nouze, jelikož jeřabiny byly důležitým zdrojem vitamínu C. Platilo to např. pro období obou světových válek. V poválečných letech se několik pracovišť, především v německy mluvících zemích, věnovalo šlechtitelské práci s tímto ovocným stromem, postupem času však zájem o jeřabiny opadl v důsledku lepší dostupnosti exotického ovoce s vysokým obsahem vitamínu C.

Aleje jeřábů jako krajinotvorný prvek a zdroj potravy pro zvířata

Pevné místo mají jeřáby v horské a podhorské krajině. Jeho stromy rostou i ve vysokých nadmořských výškách – jeřáb ptačí je v našich podmínkách prakticky jediný listnatý strom, jenž snáší extrémní klimatické podmínky stejně jako smrk ztepilý. Běžně nalézáme plodné stromy i v klečových porostech Krkonoš, či Karpat. V Evropě ve výšce přes 1 000 m n. m., v Alpách téměř v 2 300 a na Kavkaze v 2 000 m n. m. (Löser, Löserová 2010). Pro jeřáby jsou optimální průměrné roční teploty od 4,5 do 7 °C. Přitom jeřáb dokáže bez viditelných poškození přežít teploty až – 30 °C.

Hodí se do plání, na meze, do přírodních zahrad, ale i do menších zahrádek. Uplatňují se také jako okrasné stromy či keře v parcích.

V drsných horských podmínkách byly jeřáby nenahraditelnými ve stromořadích, jen těžko najdeme k cestám vhodnější stromy. Bohužel jsou jejich přednosti v současnosti správou silnic opomíjeny a v jesenické krajině tak na ně kolem cest narazíme zřídka. Tu a tam rostou jednotlivé stromy či prosychající zbytky starých alejí. V nových výsadbách jsou nadále upřednostňovány jiné a méně odolné druhy, což je v domovině sladkoplodého jeřábu smutný paradox. Narůstající zájem starostů z okolí Jeseníku zaznamenaný během projektu Návrat sladkoplodého jeřábu na Jesenicko, o němž bude ještě řeč, může být příslibem pro nápravu současného neutěšeného stavu.

Plody, květy, listy měly a nadále mají význam nejen pro člověka, ale i pro zvířata. Množství druhů ptáků se živí jeřabinami. Plody i listy sloužily v minulosti často také jako krmivo pro prasata, kozy, ovce, slepice, doplňkové krmivo pro selata, pro čerstvě otelené krávy. Listy měly být také vhodnou medicínou např. pro nemocné kozy.

Pozdním kvetením (dle polohy v květnu nebo červnu) jsou atraktivní pro včely. Typický pach květů pochází z látky trimethylaminu a má hmyz nalákat.

Obr. 3: Alej sladkoplodých jeřábů v Horních Heřmanicích, 2012, foto B. Tinzová

Význam jeřábu dříve a dnes

Využívání jeřabin je známo již z dávnověku. Jejich konzumaci dokazují zbytky plodů, které byly nalezeny v jímkách sídlišť z období neolitu (5. – 3. tisíciletí př. n. l.), používány byly i v období antiky, navzdory trpké chuti, jež se částečně zmírní po přejití mrazem. Pragmatičtí vládci jako Karel Veliký a také téměř o 1 000 let později Marie Terezie nařizovali dekrety pěstování a využívání jeřabin.

K čemu se v minulosti plody, květy, listy nebo dřevo jeřábu ptačího používaly

Z plodů se připravovala šťáva, želé, marmelády, pasty, kompoty, v nichž se plody často míchaly s jinými ovocnými druhy: se šípkami, dřínky, jablky, hruškami a dalšími.

Šťáva nebo sirup se používaly na čištění krve, pyrě při nechutenství a žaludečních nevolnostech stejně jako při dně, revmatismu a průjmu. Zejména v zimních měsících se doporučovalo jíst sušené plody na lačno před snídaní, ve starých bylinkářských knihách se dokonce radilo pozřít třikrát denně 20 sušených plodů. Proti kašli byl předepisován lektvar, kdy se hrst jeřabin povařila asi 1 hodinu v 500 ml vody. Součástí bylinkových směsí proti kašli bývaly i květy. V léčení horních cest dýchacích pomáhaly především mošty, šťávy a sirupy připravené z plodů. Kloktání výluhu bobulí má pomáhat při zduření mandlí, problémech s hlasem atd. Jeřabiny mají pozitivně působit při menstruaci i problémech s prostatou, mají močopudné účinky. V lidovém léčitelství se jeřabiny používaly jako prostředek podpory tvorby mateřského mléka, proti epilepsii a při dětských horečnatých onemocněních.

Velmi známé byly jeřabinové likéry. Ve Slezsku se z plodů tradičně připravovala kořalka-jeřabinka, znalci velmi ceněná. Chutnala po marcipánu, mandlích a pomerančích (Löser, Löserová 2011).

Také listy byly ve starých bylinkářských knihách uváděny jako léčivé. Čaj z čerstvých nebo sušených listů pomáhal při žaludečních potížích. Společně s vybranými bylinami se jeřabinové listy používaly při výrobě bylinného piva nebo také tzv. léčivého piva (Löser, Löserová 2010). Nově rozvinuté lístky chutnají po marcipánu. Listy se dobře rozkládají, a proto tvoří dobrý kompost. Mimo to obsahují poměrně velký podíl vápníku, hořčíku a fosforu, čímž přispívají k oživení života v půdě a zvyšují obsah humusu.

Dřevo jeřábů má hustou strukturu s roztroušenými póry, je poměrně tvrdé, středně těžké a tuhé, zároveň pružné a elastické, s narůžovělou bělí a červenavě hnědým jádrem. Těžko se však štípe, při sušení se nezmenšuje. Po vybroušení se leskne a dá se dobře mořit. Používalo se při výrobě tužek, krabiček, sudů, kol, dřevěných šroubů, lžic, talířů, tkalcovských člunků, násad k náradí, ve stolařství a dřevořezbě nebo při výrobě hudebních nástrojů. Není bez zajímavosti, že se větvi jeřábu používalo i ve stavebnictví – na vyplétání zdí u hrázděných domů, výplety se následně vymazávaly blátem. Kůra se používala k barvení vlny, vznikaly z ní hnědé až červené odstíny (Löser, Löserová 2010).

Moravský sladkoplodý jeřáb a jeho využití v současnosti

Plody odrůdy 'Moravský sladkoplodý' obsahují 8 – 10 % cukru, zvláště sorbitu, kterého má více než ostatní ovoce. O obsahu malvic více napoví chemická analýza.

Ve 100 g plodů jsou obsaženy tyto složky (Kudlich 1986, s. 22):

- voda 71,7 g
- bílkoviny 1,5 g
- uhlovodíky 22,9 g
- vlákniny 3,2 g
- minerální látky 0,68 g

Mezi minerálními látkami jsou zastoupeny:

- sodík stopové množství
- draslík 234 mg
- hořčík 17 mg
- vápník 42 mg
- železo 2 mg
- fosfor 33 mg
- chlor 5 mg

Ve 100 g plodů je obsažen značný podíl vitamínů: 2,45 mg karotenu a 98 mg vitamínu C. Dále plody v tomto množství obsahují 2,38 g organických kyselin, 0,15 g sacharózy, 9,3 g monosacharidů, 8,5 g sorbitu, dále třísloviny, pektiny a hořčiny.

Vysoký obsah vitamínu C překračuje podíl v citrónech (80 mg/100 g), právě proto jsou sladkoplodé jeřáby nazývány citróny severu. Tento vitamín navíc vyniká v jeřabinách také značnou stabilitou. Zatímco u jiných ovocných druhů svou účinnost ztrácí vlivem světla, vyšších teplot a působení kyslíku, v jeřabinách je stabilní i v sušených a konzervovaných plodech.

Uvedené látky tiší bolesti, působí protizánětlivě, antibakteriálně, proti kurdějím a čistí krev. Sorbit, sladidlo diabetiků, se získává právě z plodů jeřábu.

V nejrůznějších knihách nalezne zájemce celou řadu receptů a postupů ke zpracování jeřabin. Podařilo se nám navázat kontakty a na světě jsou již dva roky první výrobky: jeřabinový džem, kompot jeřabin s hruškami nebo šťáva (sirup). Zatím není mnoho možností sklizně plodů, lze proto jen věřit, že až vysázené stromy dosáhnou plodného věku – od pěti let – budou výrobky z jeřabin patřit k oblíbeným dárkům z Jeseníků.

O spolku Eberesche, z.s.

Obr. 4: Logo Eberesche, o. s.

Vznik a činnost

Naše sdružení vzniklo v roce 2011 na sezení kamarádů, kdy jsme hledali platformu, na níž bychom mohli realizovat svoje sny, plány a projekty. Neměli jsme příliš dobré zkušenosti se spoluprací na různých projektech z dřívější doby, takže jsme se rozhodli, že zkusíme založit vlastní sdružení, které by mohlo realizovat naše vlastní projekty. Prvním projektem bylo vydání netradiční kuchařky s historickými recepty přímo z Jesenicka v roce 2011.

Další projekty v letech 2012 – 2013

Návrat sladkého jeřábu na Jesenicko

Projekt s tímto názvem byl zahájen v předjaří roku 2012. Jeho nositelem bylo občanské sdružení Eberesche, partnery Obec Ostružná a občanské sdružení Vitaregio, odborný garant projektu. Vše začalo odběrem roubů ze dvou tehdy známých matečných stromů a následným roubováním asi čtyřiceti podnoží a jejich školkováním. Druhou etapu projektu představovalo letní a podzimní mapování dalších starých sladkoplodých jeřábů na Jesenicku, které za pomoci pomocníků v terénu objevilo na deset starých stromů. Třetí část představovala výsadba 50 jeřábů v Ostružné. Čtvrtou a závěrečnou etapou v r. 2012 bylo vydání brožury o tomto místním ovocném stromu.

Iniciátorům projektu se již v r. 2012 podařilo zainteresovat do výsadby sladkoplodého jeřábu další subjekty: ZŠ Javorník ve spolupráci s Městem Javorník vysadili v dubnu 2012 v ovocné aleji k biocentru na 40 stromů různých odrůd jeřábu; Město Zlaté Hory vysadilo na podzim alej 120 sladkoplodých jeřábů při silnici Zlaté Hory – Jarnoltówek,

Obr. 5: Jeseník, Kalvodova ulice, výsadba aleje, říjen 2013, foto V. Janků

Město Jeseník se v r. 2013 přidalo výsadbou aleje šestnácti stromků nad Kalvodovou ulicí a hlásí se další zájemci – např. třeba z Krušných hor nebo Adršpachu. Finančně podpořily celý projekt: Lesy České republiky, s. p., Olomoucký kraj a výsadby obou alejí byly realizovány za finanční podpory Nadace Partnerství, Státního fondu životního prostředí ČR a Ministerstva životního prostředí.

Obr. 6: Ostružná, údržba aleje, září 2013, foto V. Janků

Výsadba aleje v Ostružné 26. a 27. 10. 2012

Vítr fičel, padaly namrzající krupky a parta nadšenců začala sázet. Jámy byly vykopány o den dříve. Nejprve byly vysazeny 4 sladkoplodé jeřáby u kostela: jeden za Eberesche, o. s. a tři za tři části obce: Ostružnou, Petříkov a Ramzovou. Navíc, kostel v Ostružné nese jméno Tří králů. Na mezi v louce přes silnici do Petříkova bylo vysazeno 44 stromků, včetně 7 stromků - ukázek dalších odrůd z Ruska a Německa a 20 planých podnoží určených k roubování na jaře 2013 z nově nalezených starých stromů v okolí. Nakonec přišly do země

2 stromky u kapličky na druhé straně silnice. Účast: 26.10.2012 – 23 osob (kopání jam); 27. 10. 2012 - cca 70 osob během výsadby. Účastníci přišli a přijeli s blízkého okolí, ale též ze Zlína, Prostějova, Opavy či Prahy. U kapličky jsme v létě 2013 osadili lavičky a informační panel o sladkoplodém jeřábu a projektu.

Brožurou „Moravský sladkoplodý jeřáb. Z Ostružné do světa.“ je veřejnost seznamována s významem jeřábu jako ovoce, s jeho historií, se způsobem jeho výsadby a ošetřování a také s využitím jeho plodů v kuchyni a domácí lékárně (včetně původních lidových receptur). Brožura byla vydána v počtu 300 kusů jako neprodejná roku 2012 a během začátku roku 2013 byla spolu s výzvou ke spolupráci v dalších letech rozšířena po celém regionu Jesenicka (informační centra, obce, školy, místní sdružení a spolky, knihovny). Následně byla v r. 2013 vydána znovu – je zájemcům stále k dispozici.

Více informací o práci našeho sdružení nalezou zájemci na www.eberesche.cz

Zpracováno s použitím stati Radima Lokoče a Ondřeje Dovaly

Literatura:

- Horáček, P. (2007): Encyklopedie listnatých stromů a keřů. Brno.
- Chadt-Ševětínský, J., E. (1913): Dějiny lesů a lesnictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Písek.
- Kraetzl, F. (1885): Die süße Eberesche. In: Wiener Illustrierte-Garten-Zeitung. Wien.
- Kraetzl, F. (1890): Die süße Eberesche. Wien u. Olmütz.
- Kremer, B., P. (1995): Stromy. V Evropě zdomácnělé a zavedené druhy. Praha,.
- Kříž, Z. a kol. (1971): Lesnická botanika. Praha.
- Die Mährische Eberesche. Ein Obstbaum aus dem Sudetenland. München, Verlagshaus Sudetenland, 1982.
- Martinovský, J. a kol. (1959): Naše rostliny. Klíč k určování. Praha.
- Löser, F., Löserová., E. (2010): Die Eberesche. Wissenswertes, Verwendung & Rezepte. Bad Langensalza.
- Mücke, J. (1929): Führer durch das Mährisch-Schlesische Sudetengebirge. 3. bedeutend erweiterte Auflage. Freiwaldau und Leipzig. Verlag A. Blažek Freiwaldau.
- Opletal, J. (1951): Moje paměti. Díl 1 – 4. Vysoká škola zemědělská v Brně, 1. vydání.
- Šobek, J. (1962): Sladkoplodý jeřáb a jeho pěstování. MZLVH Praha. 46 s.
- Velička, M. (2012): „Jeřabina ptačí“ a moravský jeřáb sladkoplodý. In: Vlastivědné listy. Ročník 38, č. 2/2012, s. 37-39.
- Vinklárková, K. (2010): Chemické charakteristiky druhů a odrůd jeřábu (Sorbus). Diplomová práce. Univerzita Tomáše Baťi ve Zlíně.
- Vít, P. et Suda, J.: Endemické jeřáby – perly mezi českými dřevinami. In: Živa, roč. 157, č. 6, s. 252 – 255.

Ochrana přírody v CHKO Jeseníky – historie, současnost a zajímavá budoucnost

Jindřich Chlapek

Historie

K historickému příběhu ochrany přírody musíme vedle konkrétních kroků a opatření zajišťujících ochranu jednotlivých cenných, zajímavých (přírodovědecky hodnotných) nebo prostě jen hezkých (esteticky hodnotných) lokalit přiřadit i historii vědeckého i nevědeckého bádání. Právě výsledky prvních zpráv dávných přírodovědců daly základ poznání, že některé části krajiny se liší od jiných a jeví se biologicky bohatší, cennější či dokonce zranitelnější než části jiné a jsou tak hodny zvláštní ochrany i péče.

První zprávy o rozmanitosti cévnatých rostlin nejvyšších poloh Hrubého Jeseníku podávali již v 1. polovině 19. století vysloužilý důstojník Franz von Mückusch, rytmistr Max S. F. von Uechtritz, vatislavský lékárník H. Grabowski, profesor Ch. F. H. Wimmer nebo docent C. J. Schauer. Tito v některých případech amatérští milovníci přírody přinášejí skutečně zajímavé a pro současnost velice cenné floristické údaje, které naznačují, že vysoké polohy Hrubého Jeseníku v minulosti a dnes jsou z pohledu biologa velice odlišné. Přirozeným středem jejich zájmu byla zejména oblast karu Velké kotliny, biologicky nejzajímavější místo hrubého Jeseníku. V 2. polovině 19. století na tyto leckdy kusé a obtížně lokalizovatelné údaje navazuje Rudolph von Uechtritz v díle Flora von Schlesien z roku 1881 a zejména zásadní osobnost, přírodovědec širokého záběru Friedrich Anton Kolenati, zabývající se jak obratlovci, zejména netopýry, tak i botanikou. Pro poznání jesenické květeny je přínosná jeho práce Hohenflora des Altvaters z roku 1860. Mnohem podrobněji je historie botanických průzkumů v Jeseníkách rozebrána v díle Chráněné a ohrožené rostliny CHKO Jeseníky (Bureš 2013).

Když přeskochíme do 2. poloviny 20. století, nelze opominout klíčové osobnosti naší vědy, jako je Jan Jeník, autor známé teorie anemo-orografických systémů, která vysvětluje některé příčiny druhové rozmanitosti a procesy probíhající v ledovcových karech a jim podobných útvech, fytoecolog Jan Šmarda, ornitolog Hubert Webber, lesník Alois Zlatník, lesnický geobiocenolog Antonín Buček, ornitolog Stanislav Bureš, chiropterolog Zdeněk Řehák a zejména geobotanici Leo a Zuzana Burešovi, kteří působí v Jeseníkách od počátku 70. let do současnosti. Na přelomu 20. a 21. století se na poli výzkumu jednotlivých složek přírody výrazně profilují bryoložka Magda Zmrhalová, geologové Josef Večeřa a Pavel Novotný, geobotanik Martin Kočí, univerzální přírodovědec Marek Banaš, geomorfolog Václav Tremel, entomolog Tomáš Kuras, mykolog Dan Dvořák, entomolog Josef Kašák, lesník Vojtěch Čada, chiropterolog Tomáš Bartonička a další.

Vlastní historii konkrétních ochrannářských počínů v oblasti Jeseníků popisuje Halfar (2009). Za zásadní milníky se považuje rok 1904, kdy byl tehdejší majitelem branenského panství Janem II Lichtenštejnským prohlášen za chráněný tzv. Lichtenštejnský prales v oblasti mezi Vozkou a Keprníkem, a rok 1946, kdy byly na popud Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko v Brně vyhlášeny přísné botanické rezervace Velká a Malá kotlina, „jihozápadní stráž od Petrštiny“, prostory kolem Tabulových skal, „Prales 172 ha“, tedy tzv. Lichtenštejnský prales a „Moosbruch“, tedy rejvízské rašeliniště. Za pozornost stojí navrhované ochranné podmínky, které v návrhu památkového ústavu zní: „Jest třeba v těchto prostorech co nejpřísněji zakázati hlavně pasení, táboření, dělání ohňů, vykopávání rostlin a vysekávání stromů, odvodňování.“ Jde totiž „vesměs o přírodní památky nesmírné ceny a v území je nyní mnoho obyvatel nových, neznalých místních poměrů, kteří by mohli i z nevědomosti způsobit nenahraditelné škody“. Tato ochrana dobře ilustruje způsoby tehdejšího využívání přírodního prostředí, tolik odlišné od současnosti.

Další události netřeba podrobněji rozvádět, v roce 1955 došlo ke zřízení většiny klíčových rezervací, dnes zařazených do kategorie národní přírodní rezervace (s výjimkou PR Bučina pod Františkovou myslivnou), a v přelomovém roce 1969 byla v Karlově Studánce vyhlášena chráněná krajinná oblast Jeseníky. Poněkud v zapomnění upadá vymezování a projednávání nedoceneného územního systému ekologické stability v 90. letech 20. století a v prvních letech 21. století. V případě důsledné nebo alespoň soustavné aplikace principu tří hierarchických úrovní biocenter vzájemně propojených biokoridory by byla budoucnost většiny ohrožených druhů naší krajiny a její ekologická kontinuita velmi dobře zajištěna. Natura 2000 jako důsledek transpozice evropských směrnic do naší legislativy permanentně zaměstnává ochranu přírody nejen v Jeseníkách již přibližně od roku 2000, kdy se započalo se shromažďováním odborných podkladů pro vymezování evropsky významných lokalit a ptačích oblastí. Vzhledem k nutnosti sledovat stav předmětů ochrany území soustavy Natura 2000 lze předpokládat, že toto téma bude v ochrannářských kruzích intenzivně rezonovat i nadále.

Na druhou stranu je potřebné zmínit i zásahy, které Jeseníky v posledních desítkách let postihly a které se mnohdy nesmazatelně podepsaly na tváři hor. Zcela zásadní a nevratný dopad má výstavba přečerpávací vodní elektrárny Dlouhé stráně (1978-1996), která zahrnuje nádrž s rozlohou 15 ha na plochem hřbetu Dlouhých stráni v nadmořské výšce 1350 m a dolní nádrž s hydroelektrárnou na toku Divoké Desné, která v tomto důsledku už divoká není. Můžeme jen snít o tom, že pokud by tato technicky bezesporu velmi důmyslná a zajímavá stavba nebyla realizovaná, přírodní hodnoty Hrubého Jeseníku jako celku by vzhledem k rozsáhlému klidovému území v této oblasti byly významně vyšší.

Současnost

Není cílem tohoto příspěvku přinést výčet všech problematických staveb a aktivit, je třeba hledat řešení a řešit aktuální problémy úbytku biologické rozmanitosti a nejrůznějších požadavků na využívání krajiny a přírodního prostředí v souvislosti s rekreačními aktivitami, myslivostí, zemědělstvím či lesnictvím. K takovým řešením jsou nezbytné kvalitní informace a odborné podklady, které se postupně daří získávat.

Jsou zpracovány inventarizační průzkumy mnohých rezervací v oblasti botaniky včetně mechorostů a hub, dostatek aktuálních údajů je díky celostátnímu projektu Implementace soustavy Natura 2000 podpořeném Operačním programem Životní prostředí i v oblasti výskytu vybraných skupin živočichů. K dispozici jsou tři studie zabývající se problematikou nepůvodní borovice kleče nebo výsledky komplexního víceletého výzkumu Analýza antropických vlivů v nejcennějších částech CHKO Jeseníky (Bureš 2008). V lesních porostech se postupně ve spolupráci s Českou zemědělskou univerzitou sbírají a zpracovávají informace o věku a struktuře přirozených lesních porostů (Čada 2013). Na návštěvnicky exponovaných místech zejména na území národních přírodních rezervací probíhá od roku 2009 kontinuální sběr dat o návštěvnosti, k dispozici jsou dvě studie hodnotící krajinný ráz (Brychtová 2000, Vorel 2011), probíhá dlouhodobý pravidelný monitoring vzácných druhů, jako jsou například lipnice jesenická, zvonek jesenický, sokol stěhovavý, netopýři na zimovištích, rys ostrovid a další. Výstupy z těchto průzkumů ukazují na pozvolné zlepšování stavu populací většiny sledovaných druhů a tedy i přírodního prostředí. Pro rysa v Jeseníkách a okolních lesních komplexech zůstává stále kritickým faktorem nelegální lov.

I přes dlouhodobé působení řady přírodovědců v minulosti bylo v posledním desetiletí učiněno hned několik významných floristických a faunistických nálezů. Mezi nejvýznamnější patří objevení kriticky ohrožené lesní kapradiny puchýřníku sudetského (*Cystopteris sudetica*) s jedinou lokalitou v rámci ČR a rovněž kriticky ohrožené vratičky mnohoklanné (*Botrychium multifidum*). Z živočichů jde o opětovné zjištění vzácného roháčka jedlového (*Ceruchus chrysomelinus*) po 100 letech, drobného plže vřetenatky moravské (*Vestia ranojevici*)

moravica) nebo horské smrčiny obývajícího datlíka tříprstého (*Picoides tridactylus*). Posledně uváděný druh je z Jeseníků znám teprve od roku 2010.

Obr. 1: Datlík tříprstý (*Picoides tridactylus*)

Práce praktické ochrany přírody spočívá v důsledné diferenciaci přístupu v péči o přírodní prostředí i posuzování rozmanitých aktivit dle stupně ochrany. Ta vyplývá z vymezení maloplošných zvláště chráněných území a ze zonace. V současné době, přesněji od novely zákona o ochrany přírody a krajiny v roce 2009, je ochrana zastavěných území v CHKO na stejné úrovni jako okolní „nechráněná“ krajina, tzn. nové stavby jsou posuzovány pouze v režimu § 12 (ochrana krajinného rázu) zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Tento posun představuje významný moment zejména s ohledem na postavení ochrany přírody v očích místních obyvatel, Správa CHKO Jeseníky si v minulosti vysloužila hodně negativních ohlasů a celkově poměrně nepříznivou pověst právě v důsledku některých stanovisek k novým stavbám. A nutno dodat, že v některých případech byly tyto kritické ohlasy oprávněné.

Zejména v reakci na připravovaný rozvoj lyžařského střediska na Ovčárně došlo v posledních letech k nebývalé aktivizaci neziskových organizací – spolků (dříve občanských sdružení), které se zapojují do správních řízení a zpracovávají a podávají nejrůznější podněty k činnosti Správy CHKO Jeseníky.

Dlouhodobý problém jesenické ochrany přírody spočívá v přístupu k nepůvodním, dobře adaptovaným druhům flóry a fauny, zejména k borovici kleči a kamzíku horskému. Borovici kleč se začíná i přes četné praktické a administrativní problémy po dohodě a ve spolupráci s Lesy ČR, s. p., dařit postupně a pozvolna z nejcennějších partií odstraňovat (Šerák, Keprník, Petrovy kameny). Na budoucnosti kamzíka v Jeseníkách nyní panuje shoda, kterou se ovšem nedaří zcela držet, kdy dohodnutá únosná velikost populace ve výši přibližně 200 jedinců poslední roky překračuje 300 ks. Součástí řešení problému je monitoring kamzíka ve Velké kotlině pomocí fotopastí a monitoring kamzíkem nejvíce ohrožených druhů rostlin jako jsou chráněné druhy jestřábníků nebo jesenický endemit jitrocel černavý sudetský (*Plantago atrata* subsp. *sudetica*).

Významnou součástí práce Správy CHKO Jeseníky je komunikace s veřejností a interpretace přírodního dědictví. V posledních letech došlo k realizaci nových a modernizaci všech naučných stezek a to obsahově, graficky i technicky. Změna přístupu se projevila zejména snížením množství textu na panelech a větším důrazem na grafickou atraktivitu panelů. Celkem Správa CHKO Jeseníky v současnosti spravuje 8 naučných stezek a podílela se na vytvoření dalších dvou. V rámci projektu AOPK ČR „Návštěvnická infrastruktura“ byly obnoveny a vytvořeny nové informační panely u většiny přírodních rezervací a přírodních památek a došlo k obnově řady prvků na turistických stezkách procházejících nejcennějšími částmi Jeseníků.

Obr. 2: Ukázka některých opatření v údolí Bílé Opavy, kterým každoročně projde přibližně 90 tisíc návštěvníků

Budoucnost

Bez dalšího výzkumu a monitoringu není možné v nadcházejícím období, které bude patrně charakterizováno trvalými změnami a novými požadavky společnosti, provádět odpovědnou, účinnou a efektivní ochranu přírody. V oblasti výzkumu, sledování a hodnocení stavu přírodního prostředí zůstává celá řada neznámých a patrně další otázky a neznámé se budou objevovat. Globální změna klimatu, jakkoliv bychom ji neměli přeceňovat, se patrně projevuje již nyní. Samotná skutečnost, která proběhla všemi médii, uvádějící, že aktuální koncentrace CO₂ je nejvyšší za posledních 800 tisíc let je jasným signálem o situaci, jejíž důsledky nelze při úvahách o dalším vývoji přírodního prostředí opomíjet. Projevy jako postupný posun vegetačních stupňů do vyšších nadmořských výšek a s tím související větší zranitelnost reliktních a azonálních biocenóz, především v ekosystémech primárního bezlesí (vysokohorské bezlesí, rašeliniště), lze považovat za velmi pravděpodobné.

S tím velmi úzce souvisí i stav jednoho z hlavních předmětů ochrany CHKO Jeseníky, kterým jsou přirozené horské smrkové lesy. Rostoucí výskyt extrémních jevů, zejména

vichřic a suchých period, může zásadně změnit tvář horských lesů, které se po staletí vyvíjely v relativně klidném a stabilním povětří. Rostoucí délka aktivity kůrovce spolu se suchými periodami by mohly vést k rozsáhlejšímu odumírání smrku a s nutností rozsáhlejších a destruktivnějších intervencí se všemi negativními dopady na strukturu a biologickou rozmanitost těchto prastarých porostů. Obdobně nepříznivé důsledky mohou přinést častější narušení horských lesů větrem. A to by byla velká škoda, neboť stále jsme v situaci, kdy v poznání biologické rozmanitosti horských lesů máme velké nedostatky.

Obr. 3: Pralesovitý porost v údolí Bílé Opavy, NPR Praděd

Budoucí výzkum by se tedy měl zaměřit na studium dynamiky a biodiverzity horských lesů v souvislosti s vyšším uplatněním přírodních procesů a na možnosti a limity udržení druhového bohatství alpských biotopů, které již nyní procházejí poměrně dramatickými změnami, které se nejvýrazněji projevují místy masivním šířením borůvky a dobře patrným a doloženému ochuzování horských trávníků.

Těžiště úkolů praktické ochrany přírody vedle priorit definovaných v plánu péče o CHKO Jeseníky na období 2014-2023, jako je např. pokračování v redukci borovice kleče a tlak na alespoň přechodné snížení stavů zvěře v lesích, bude v budoucnu ležet v trvalé komunikaci s širokou veřejností, v monitoringu návštěvnosti a vyhodnocování jejího dopadu na chráněné fenomény, přípravě moderního návštěvnického centra nebo zajištění výroby celovečerního dokumentárního filmu o přírodě a krajině Jeseníků.

Tématem nejen na samostatný odstavec je otázka související s uvažovaným jesenickým národním parkem. Centrální část CHKO Jeseníky si zachovalostí a jedinečností přírodních hodnot takový statut nepochybně zaslouží a na základě zkušeností z jiných nedávno zařazených národních parků lze reálně předpovídat, že takový krok prospěje i regionu, který je výrazně orientován na cestovní ruch. Myšlenku národního parku, nikoliv jako nástroje

přísnější ochrany nebo dokonce vytěsnění lidí z přírody, jak je někdy odpůrci této představy proklamováno, ale především jako příležitosti pro mnohem účinnější a kvalitnější péči o přírodní prostředí, které umožní dlouhodobou existenci všech cenných prvků živé i neživé přírody je potřeba i nadále před veřejností citlivě rozvíjet. Druhým a neméně významný přínos národního parku lze spatřovat ve zdrojích na (spolu-)práci s veřejností a rozvoj aktivní stráže přírody, která má v Jeseníkách mimořádnou tradici a je v současnosti postavená především na dobrovolnictví, se všemi výhodami i nevýhodami takového uspořádání.

Státní ochrana přírody, ať už v podobě Správy CHKO Jeseníky v rámci Agentury ochrany přírody a krajiny České republiky nebo správy národního parku by měla být výraznou, čitelnou, sebevědomou a suverénní regionální institucí s jasným posláním, úkoly, ale i dlouhodobými cíly a vizemi. Ochrana přírody by měla nejen inspirovat k činnosti spolky a další subjekty a motivovat k zamyšlení a sebereflexi veřejnou správu i subjekty působící v lesnictví či v cestovním ruchu, ale stejně tak citlivě vnímat a reagovat na podněty přicházející od všech hráčů v širším regionu.

Literatura

- Bureš, L. [ed.] (2008): Analýza antropických vlivů v nejcennějších částech CHKO Jeseníky. Ms, depon in: Správa CHKO Jeseníky, Jeseník.
- Bureš, L. (2013): Chráněné a ohrožené rostliny Chráněné krajinné oblasti Jeseníky. Agentura Rubico, Olomouc.
- Brychtová, J. (2000): Vyhodnocení krajinného rázu Chráněné krajinné oblasti Jeseníky. Ms, depon in: Správa CHKO Jeseníky, Jeseník.
- Čada, V. (2013): Vyhodnocení rizik dalšího vývoje horských smrčín Hrubého Jeseníku, část na Moravskoslezském kraji. Studie v rámci POPFK-009a/83/12. Ms, depon in: Správa CHKO Jeseníky, Jeseník.
- Halfar, J. (2009): Od Lichtenštejnského pralesa k národnímu parku. pp. 1-3. In: V. Slezák [ed.]: Campanula. Sborník referátů z konference ke 40. výročí chráněné krajinné oblasti Jeseníky. Správa CHKO Jeseníky, Jeseník.
- Vorel, I. et al. (2011): Preventivní hodnocení území CHKO Jeseníky z hlediska krajinného rázu podle § 12 zákona ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Ms, depon in: Správa CHKO Jeseníky, Jeseník.

Vliv zemědělství na životní prostředí a možnosti využití finančních nástrojů politiky na příkladu dvou komplexních projektů v zemědělsky obhospodařované krajině

Klára Čámská

Zemědělská výroba ovlivňuje čistotu a množství vody v krajině, úrodnost půdy a její ztráty např. erozí, druhovou rozmanitost a početnost živočichů a rostlin na obdělávané půdě, stejně jako vzhled krajiny a zachování jejích ekologických funkcí. Při podpoře kladných vlivů a zmírňování negativních vlivů zemědělského hospodaření na životní prostředí je nutné uvažovat také ekonomické a sociální hledisko. Na příkladech dvou komplexních projektů v krajině jsou ukázány možnosti řešení některých sporných situací a negativních dopadů hospodaření s využitím stávající a plánované dotační politiky rezortů MŽP a MZe.

Úvod

Krajina a přirozené funkce krajiny mohou být v současnosti negativně ovlivněny jak příliš intenzivním hospodařením, tak upouštěním od hospodaření i na extenzivní úrovni. Oba trendy souvisí s ekonomickou situací a se sociálním vývojem venkovské společnosti. Stát může – a měl by – svou politikou přispívat k nápravě a obecně k podpoře šetrných forem hospodaření, což se děje v souladu se společnou zemědělskou politikou a politikou životního prostředí na evropské úrovni.

Revitalizace Křemežské kotliny

Na jihu Čech, na území chráněné krajinné oblasti Blanský les, vznikl a postupně je realizován projekt, který řeší komplexně problémy životního prostředí způsobené do značné míry zemědělským hospodařením. V povodí Křemežského potoka se nachází úrodná půda, kde došlo v historickém kontextu ke scelování pozemků a odstraňování mezí a cest a k intenzivnímu využívání orné půdy. Na polích se projevovala silná degradace půdy vodní erozí s odnosem ornice. Snížená retenční schopnost území se naplno ukázala při povodni v roce 2002, kdy byly obce v dolní části údolí zaplavené.

Správa CHKO spolu se společností Daphne ČR – Institut aplikované ekologie připravily projekt Revitalizace Křemežské kotliny – obnova přirozených funkcí krajiny pro zlepšení života komunity jádrové oblasti CHKO Blanský les, financovaný z Programu péče o krajinu Ministerstva životního prostředí ČR (2007-8) a následně z grantu z Islandu, Lichtenštejnska a Norska v rámci Finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu prostřednictvím Nadace rozvoje občanské společnosti (2008-10). V letech 2008-10 vznikla (s využitím starších podkladů) odborná studie Generel revitalizace Křemežské kotliny, na jejímž základě prodiskutovali nositelé projektu revitalizační návrhy s majiteli pozemků, zemědělsky hospodařícími subjekty a s místní samosprávou. Paralelně probíhala jednání o revitalizačních návrzích s úřady s územní působností v Křemežské kotlině. Postupně vznikl kompromisní, realizovatelný a pro všechny přijatelný návrh, který se stal podkladem pro činnost příslušných úřadů v zájmovém území a pro rozpracování návrhu v dílčích pilotních projektech.

Hlavním nástrojem realizace projektu jsou komplexní pozemkové úpravy, financované z Programu rozvoje venkova Ministerstva zemědělství ČR, dále bude možné využít také Operační program životní prostředí MŽP, samotný šetrný – a tedy méně výnosný - způsob obhospodařování může být podpořen díky agroenvironmentálnímu opatření PRV zatravňování orné půdy a ošetřování travních porostů. V rámci pozemkových úprav se kromě vypořádání vlastnických vztahů k pozemkům plánují a realizují tzv. společná zařízení, meze, cesty, doprovodné výsadby a vodohospodářská opatření. Tato vycházejí v Křemežské kotlině z konečného – místními aktéry přijatého - návrhu revitalizace celého území a

využívají pozemky státu v majetku Agentury ochrany přírody a krajiny ČR a ve správě CHKO Blanský les. Oba jmenované faktory významně napomáhají rychlejší realizaci.

V současnosti je před dokončením KPÚ Chlum u Křemže, další budou následovat v závislosti na pokračování pozemkových úprav, jednoduchých i komplexních. Přes velmi dobrý základ je pro pokračování projektu i nadále zásadně důležitá aktivní spolupráce a ochota naslouchat mezi správou, pozemkovými úřady, obecními zastupitelstvy, zemědělci a majiteli pozemků.

Obnova květnatých horských luk v projektu LIFE CORCONTICA

V horských a podhorských oblastech dochází občas k opouštění od hospodaření díky nevýhodným ekonomickým výsledkům. Oblasti v bývalých Sudetech prošly po druhé světové válce razantními změnami ve vlastnických poměrech k půdě a ve společnosti, včetně postupného nástupu státních zásahů v podobě ochrany přírody na velkoplošných chráněných územích. Vše dohromady vede k poměrně složitému řešení údržby krajiny, v níž hrají podstatnou úlohu i ekosystémy, závislé na zemědělské činnosti.

V Krkonošském národním parku vznikly díky vhodným přírodním podmínkám a pečlivému hospodaření v minulosti - tzv. budnímu hospodářství - květnaté horské louky s převahou nízkých trav smilky tuhé, kostřavy červené, trojštětu žlutavého aj. Seno z těchto luk se prodávalo kdysi lukrativně až do podhůří, protože bylo proslulé svými dietetickými účinky. Tyto trávníky představují nejen přírodní, ale i kulturní bohatství hor na evropské úrovni. Bohužel je v současnosti jejich zachování v dobrém stavu závislé silně na podpoře státu, protože hospodářů je na horách málo a tradiční mozaikovitě sečení či vypásání luk je ekonomicky ztrátové.

Správa KRNP se spolu se společností DAPHNE – Institut aplikované ekologie a Ministerstvem životního prostředí ČR rozhodla pro komplexní zásah a podala a získala projekt nazvaný LIFE CORCONTICA z evropského programu LIFE+ s cíli obnovit tradičně obhospodařované horské luční porosty, převážně s výskytem smilkových trávníků- stovky ha; podpořit populaci hořečku mnohotvarého českého a podpořit populaci vranky obecné. Projekt se soustřeďuje především na evropsky významná stanoviště na území Natury2000 v Krkonoších (29 nejcennějších horských lučních enkláv), ale vědomě se pracuje se současným zapojením zemědělců do systému zemědělských dotací.

Jaký je rozsah projektu? Druhově bohaté smilkové trávníky zauímají v Krkonoších více než 1 000 ha, předmětem ochrany je 873 ha. Celkem na smilkových trávnících hospodaří 110 zemědělců, většinou jde o rozdrobené zbytky původních luk. Obnova a následná údržba se děje pomocí kosení a hrabání luk, pastvy, výřezu nežádoucích náletových dřevin, úprav vodního režimu a likvidace invazivních druhů rostlin a dalších nezbytných činností. V rámci projektu bylo osloveno 19 farem s více než 200 ha smilkových trávníků v podhůří, podařilo se domluvit spolupráci s devíti farmami s celkovou rozlohou cca 150 ha.

Zúčastnění zemědělci mají své pozemky, podporované z LIFE CORCONTICA, přihlášené v evidenci uživatelských vztahů k půdě LPIS, a pokud lze, tak čerpají i dotace z rezortu Ministerstva zemědělství ČR. S kombinací obou zdrojů se počítá i v novém programovacím období podle aktualizovaných podmínek jednotlivých dotací a podpora z rezortu zemědělství by měla také zajistit podstatnou část pokračování žádoucího hospodaření po ukončení projektu LIFE (v kombinaci s krajinnými programy MŽP pro nejcennější a nejcitlivější stanoviště). Což znamená předem připravit velmi precizní vyladění čerpání z obou zdrojů, včetně vyloučení dvojího financování všech operací spojených s údržbou. Problematika kombinace zdrojů se netýká jen krkonošských luk, takže by měla být řešena od úrovně ministerstev až po jednotlivé farmy a jednotlivé pozemky. Významnou podporou pro farmáře jsou a budou poučení pracovníci správy a partnera projektu DAPHNE a dobrou pomůckou

tzv. plány šetrného hospodaření neboli faremní environmentální plány, zohledňující jak potřeby ochrany přírody, tak realie zemědělského hospodaření na úrovni podniku-farmy.

Závěr

Krajina má dlouhou paměť, to lidé snadno zapomínají jak na minulé zkušenosti, tak na potřebu plánovat na desetiletí dopředu. Naštěstí se najdou lidé, kteří mají odvahu využít veřejné podpory pro zlepšení konkrétních problémů životního prostředí a zároveň dost pokory k přírodě a vstřícnosti vůči člověku-hospodáři. Projekty na krajinné úrovni jsou velmi náročné na přípravu (přírodovědné znalosti, ekonomické propočty, projednání se všemi aktéry aj.), tak v průběhu realizace, kdy je nutné vytrvat v projednávání, vysvětlování, sledování a vyhodnocování výsledků projektu a často pružně reagovat na změny. Jsou ovšem také obrovskou příležitostí, jak nastavit dobrou koncepci rozvoje určitého území. Příspěvek se pokusil ukázat možnost uskutečnění dlouhodobých a komplexních projektů v krajině, potřebných pro přírodu a obnovu ekologických funkcí krajiny a sladěných s potřebami a možnostmi šetrného zemědělského hospodaření, na dvou konkrétních příkladech.

Děkuji za podporu a připomínkování textu T. Vosátkovi (správa CHKO Blanský les), T. Janatovi (správa KRNAP) a Z. Hrázskému (DAPHNE ČR)

Obr. 1: Intenzivně obhospodařovaná krajina v dolní části Křemežské kotliny (T. Vosátka, 2010)

Obr 2: Projevy eroze půdy na nevhodně obdělávaných polích v Křemežské kotlině (T. Vosátka, 2010)

Obr. 3: Zachovalá struktura mezí a luk v horní části Křemežské kotliny (T. Vosátka, 2010)

Obr. 4: Pastva ovcí na horských loukách v Krkonošském národním parku (K. Čámská, 2013)

Obr. 5: Obnova neobhospodařované louky u Vosecké boudy (KRNAP) sečením křovinořezem (K. Čámská, 2013)

Lesní hospodářství a ochrana přírody v CHKO Jeseníky

Jiří Stonawski

Chráněná krajinná oblast Jeseníky (dále CHKO Jeseníky) byla vyhlášena výnosem Ministerstva kultury České socialistické republiky č. j. 9886/1969 – II/2 ze dne 19. června 1969. Letos tedy slaví 45 let své existence. U lidí představuje 45 let obvykle více než polovinu délky jejich života. Naproti tomu v životě lesa se jedná o krátký okamžik. A 5 let od poslední konference k 40. výročí CHKO není tak dlouhá doba, aby les zaznamenal výrazné změny, pokud ovšem nedošlo k nějaké katastrofické události. Protože se tématu lesního hospodářství a ochrany přírody věnuje již můj příspěvek ve sborníku k 40. výročí CHKO Jeseníky, v tomto příspěvku uvádím spíše změny, jež nastaly od té doby a jež mají či budou mít vliv na budoucí vývoj tohoto území a jeho obyvatel.

Lesy v CHKO Jeseníky

Dle nového plánu péče na období 2014 – 2023 činí celková rozloha CHKO Jeseníky 74 370 ha. Lesy přitom pokrývají 80,83 % území CHKO. Historickou součástí lesa u nás jsou i pozemky nad jeho horní hranicí.

Současný stav lesa je mimo jiné výsledkem hospodaření minulých generací vlastníků lesa a jejich lesních hospodářů, a to jak s jeho pozitivními, tak i negativními aspekty. Jedním z negativních aspektů jsou do dnešní doby přetrvávající smrkové monokultury, často vypěstované z osiva nevhodné proveniencí. Údaj o výsledku inventarizace přirozených lesů v ČR (<http://www.pralesy.cz>) se pro území CHKO Jeseníky od roku 2009 změnil takto:

CHKO Jeseníky	Les původní	Les přírodní	Les přírodě blízký	Celkem
2009	66,70	0	777,38	844,08
2012	0	89,82	1525,76	1615,58

Novější data nejsou dostupná. Zbývající lesy jsou významně změněny dosavadní lidskou činností.

Majetková držba lesů

Z důvodů historického vývoje majetkové držby zůstává většina lesů v CHKO v majetku státu. Pouze necelých 10 % výměry lesů v CHKO je ve vlastnictví obcí a soukromých osob. V současnosti probíhá proces tzv. církevních restitucí podle zákona č. 428/2012 Sb.

Státní podnik Lesy České republiky

Majoritním správcem lesního majetku státu v CHKO Jeseníky je státní podnik Lesy České republiky (dále Lesy ČR, <http://www.lesy-cr.cz>) se sídlem v Hradci Králové. Zakladatelem Lesů ČR je Ministerstvo zemědělství. Zadání státu ve vztahu ke státnímu podniku vyplývá ze zákona č. 77/1997 Sb., o státním podniku. Tento zákon ukládá podniku uspokojování významných celospolečenských, strategických nebo veřejných zájmů. Hlavním úkolem podniku v této souvislosti je zajišťovat trvalou produkci kvalitní dřevní hmoty při současném respektování a rozvíjení environmentálních funkcí lesa. Podnik je přitom ekonomicky nezávislý na státním rozpočtu.

Organizační struktura Lesů ČR v obvodu CHKO Jeseníky se během uplynulých 5 let nezměnila. Nadále v něm hospodaří celkem 8 lesních správ, spadajících územně pod 2 krajská ředitelství Lesů ČR – viz tabulka.

Podíl lesů s právem hospodařit Lesů ČR dle jednotlivých organizačních jednotek

Krajské ředitelství	Lesní správa	% výměry lesa v CHKO
Frýdek-Místek	Město Albrechtice	3,0
Frýdek-Místek	Karlovice	17,2
Frýdek-Místek	Janovice	19,2
Šumperk	Ruda nad Moravou	0,1
Šumperk	Hanušovice	5,8
Šumperk	Loučná nad Desnou	20,3
Šumperk	Javorník	1,7
Šumperk	Jeseník	22,9
Celkem Lesy ČR		90,2

Hospodaření Lesů ČR

Hlavní činnost podniku je zaměřena na zachování lesa, jeho obnovu a péči o něj jako národní bohatství, na plnění všech funkcí lesa a na podporu trvale udržitelného hospodaření v něm. Konkrétní práce jsou prováděny převážně prostřednictvím vybraných podnikatelských subjektů. Lesy ČR jsou veřejným zadavatelem ve smyslu zákona č. 137/2006 Sb., o veřejných zakázkách.

Pro všechny lesní pozemky v CHKO, k nimž mají Lesy ČR právo hospodařit, jsou, stejně jako na zbývajícím území státu, zpracovány a v desetiletém intervalu obnovovány lesní hospodářské plány (LHP). K těmto plánům jsou v rámci schvalovacího procesu vydávána správou CHKO závazná stanoviska z hlediska zákona o ochraně přírody a krajiny. Následně jsou LHP schvalovány příslušnými orgány státní správy lesů – krajskými úřady.

Současné pojetí obhospodařování státního lesního majetku svěřeného do správy Lesů ČR je formulováno v Programu trvale udržitelného hospodaření v lesích (1997, 2000). V péči o dřevinnou složku lesních ekosystémů je prakticky naplňováno zejména podporou druhové rozmanitosti při obnově a výchově lesních porostů, s cílem postupného vytvoření prostorově, věkově i druhově skupinovitě diferencovaného, ekologicky stabilního lesa. Významnou roli v něm hraje péče o genofond lesních dřevin, s cílem podpořit původní kvalitní zdroje pro obnovu porostů. Při vlastní obnově porostů se tam, kde to lze, uplatňuje přirozená obnova. Cíleně je také zvyšováno zastoupení ohrožených druhů lesních dřevin a v porostech jsou ponechávány neškodící druhy dřevin. Při volbě mechanizovaných technologií pro těžbu a dopravu dřeva mají přednost šetrné technologie snižující poškození lesních porostů, půdy a dopravní sítě.

Hospodaření Lesů ČR probíhá v souladu s právními předpisy. V CHKO je pak diferencováno dle jednotlivých zón odstupňované ochrany přírody, dále s ohledem na cenné biotopy, kulturní památky, prameniště a objekty či zařízení sloužící veřejnosti. Je prověřováno nejen vlastní vnitropodnikovou inspekcí, ale i k tomu určenými státními kontrolními orgány a v neposlední řadě také nezávislými třetími osobami v rámci certifikace lesního hospodaření podle mezinárodně platného systému PEFC (<http://www.pefc.cz>).

Do území CHKO Jeseníky dále zasahují svou působností 2 správy vodních toků Lesů ČR: Správa toků - oblast povodí Moravy a Správa toků - oblast povodí Odry. Tématu správ toků byl na konferenci věnován samostatný příspěvek.

Specifická témata CHKO Jeseníky

Lesy ČR usilují o věcnou a konstruktivní komunikaci týkající se jednotlivých aspektů jejich činnosti.

Jedním ze specifických témat CHKO Jeseníky je problematika managementu území nad horní hranicí lesa. Je zřejmé, že tato území byla v průběhu několika set let podstatně ovlivňována pastvou hospodářských zvířat. Absence pastvy v posledních desetiletích je

spolu s dalšími faktory (zvýšenou depozicí oxidů dusíku aj.) důvodem úbytku řady chráněných druhů.

(Tématu kamzíka a jeho vlivu na ekosystémy Jeseníků byl věnován samostatný příspěvek.)

Souvisejícím tématem je přítomnost borovice kleče (*Pinus mugo*) a otázky jejího vlivu na přírodní procesy a dochované předměty ochrany při horní hranici lesa. Borovice kleč byla v Jeseníkách vysazována od konce 19. století jako ochrana níže položených lesů. V současnosti zde prokazatelně úspěšně brání výrazným škodám erozí a svahovým sesuvům. Samovolné šíření kleče mimo místa původních výsadeb je naprosto minimální.

Do roku 2007 byly realizovány 2 studie vlivu kleče na dochované předměty ochrany - studie dr. Bureše a studie VaV MŽP. Následně byl v letech 2008 – 2011 realizován projekt v rámci Grantové služby Lesů ČR s názvem Geobiocenózy horní hranice lesa a vliv porostů borovice kleče na horskou krajinu v Hrubém Jeseníku, jehož cílem bylo odpovědět mimo jiné na otázku, jaká rizika plynou z případného odstranění jednotlivých segmentů kleče ve vztahu k dalším funkcím lesa. Řešitelem byla Mendelova univerzita v Brně.

V návaznosti na výše uvedené studie zajistily Lesy ČR zpracování a realizaci projektu Redukce borovice kleče v NPR Šerák – Keprník (2014 – 2015). Jeho cílem je nejen samotná redukce kleče na vybraných místech (včetně šetrného odstranění vyřezané biomasy), ale také monitoring vlivu zásahu na druhovou rozmanitost zdejších společenstev. Projekt byl zpracován v úzké součinnosti s pracovníky Správy CHKO Jeseníky i dalšími dotčenými orgány veřejné správy. Celkové náklady na realizaci činí s podporou MŽP a fondů Evropské unie v rámci Operačního programu Životní prostředí více než 3 miliony korun českých.

Realizace Programu 2020 v CHKO Jeseníky a blízkém okolí

Za účelem definování a podpory veřejně prospěšných funkcí lesa podnik v roce 1999 zpracoval a vydal Program 2000 – zajištění cílů veřejného zájmu u LČR. V roce 2011 byl tento dokument aktualizován pod názvem Program 2020 – zajištění cílů veřejného zájmu u LČR. Aktualizovaný dokument zohledňuje vývoj poznání v oblasti funkcí lesů (ekosystémových služeb) a potřeb společnosti a stanoví pravidla realizace a financování pro další období. Dokument je také zveřejněn na webu Lesů ČR, s možností pro kohokoliv navrhnout a zaslat elektronicky na tam uvedenou e-mailovou adresu konkrétní námět na realizaci opatření v souladu s ním. Všechny obdržené náměty jsou posouzeny z hlediska proveditelnosti s ohledem na související aspekty. Kladně posouzené náměty jsou zařazeny do zásobníku projektů a následně realizovány.

V rámci Programu 2000 (2020) byla a je realizována řada konkrétních investičních i neinvestičních akcí na obnovu a údržbu turistických cest, naučných stezek, odpočinkových míst, studánek, kulturních památek, opatření na ochranu biologické rozmanitosti a mnoho dalších činností v lesích obhospodařovaných Lesy ČR. Nemalé prostředky jsou vynakládány také na údržbu a opravy vybudovaných zařízení.

Lesy ČR rovněž aktivně spolupracují na celostátní i regionální úrovni se státní ochranou přírody anebo nevládními organizacemi (spolky), například Českým svazem ochránců přírody a Českou společností ornitologickou, na mapování výskytu chráněných druhů apod. V tomto roce se například v pořadí již potřetí zapojily do celostátního sčítání hnízdního výskytu čápů černých (1994 – 2004 – 2014). Od roku 1999 také smluvně spolupracují s Klubem českých turistů na značení turistických cest.

Drtivá většina činností podniku je financována z vlastních zdrojů, zejména z prodeje dřeva jakožto hlavního hmotného produktu lesa. Pouze některé specifické záležitosti jsou zčásti hrazeny prostřednictvím dotačních titulů Evropské unie, nebo příspěvků z národních zdrojů.

Na rozdíl od správ národních parků, které jsou rovněž správci lesního majetku státu, nepředstavuje hospodaření Lesů ČR nároky na mandatorní výdaje státního rozpočtu.

V CHKO Jeseníky a blízkém okolí byly v posledních letech realizovány například následující projekty v rámci Programu 2000 (2020):

- Rychlebské stezky (2009 – 2014), v roce 2014 - otevření nové trasy v okolí Černé Vody a Vidnavy.
- Dětské hřiště v zámeckém parku v Janovicích (LS Janovice, 2010).
- Dětské hřiště ve Staré Vsi u Rýmařova (LS Janovice, 2011).
- Lávka přes Bílý potok (LS Karlovice, 2011).
- Obnova odpočívadla Svornost v Jeseníku (LS Jeseník, 2014).
- Zážitkový chodník u Bezručova pramene v Lázních Jeseník (LS Jeseník, 2014).
- Tetřeví chata a rozhledna na Medvědí hoře (LS Loučná, 2014).
- Naučná trasa Josefová – sklářská osada a lesní železnice (LS Hanušovice, 2014).

Lesy ČR pořádají každoročně řadu akcí pro širokou veřejnost. Na Jesenicku jsou zřejmě nejznámější Slavnosti lapků z Drakova. V roce 2014 se uskutečnil jubilejní 10. ročník.

Podrobnější informace o činnosti podniku, včetně konkrétních opatření realizovaných v rámci Programu 2000 (2020), naleznete na <http://www.lesy.cz>.

Literatura:

- Bureš, L., Kočvara, R., Kuras, T. et Hradecký J. (2005): Problematika kleče v Hrubém Jeseníku. Ms, Správa CHKO Jeseníky, Ekoservis, 36 s.
- Hošek, J. a kol. (2007): Vliv výsadeb borovice kleče (Pinus mugo) na biotopovou a druhovou diverzitu arкто-alpínské tundry ve Východních Sudetech (CHKO Jeseníky, NPR Králický Sněžník). Návrh managementu těchto porostů. Závěrečná zpráva VaV SM/6/70/05. MŽP.
- Maděra, P. a kol. (2011): Geobiocenózy horní hranice lesa a vliv porostů borovice kleče na horskou krajinu v Hrubém Jeseníku a rizika spojená s jejich odstraněním. Závěrečná zpráva, http://www.lesy.cz/odborne-rady/granty-a-dotace/Documents/klec_jeseniky-web.pdf.
- Morávek, F. a kol. (1999): Program 2000, Zajištění cílů veřejného zájmu u LČR. Hradec Králové, 63 s., ISBN 80-902503-7-8.
- Plán péče o CHKO Jeseníky 2014 - 2023, AOPK ČR, Správa CHKO Jeseníky, 2013.
- Slezák, V. [ed.] (2010): Sborník referátů z konference k 40. výročí CHKO Jeseníky, 11. – 12. 11. 2009, Karlova Studánka. AOPK ČR – Správa CHKO Jeseníky, Jeseník, ISBN 978-80-87051-93-1.
- Stonawski, J. a kol. (2011): Program 2020 – zajištění cílů veřejného zájmu u LČR. Lesy České republiky, s. p., Hradec Králové, 64 s. ISBN 80-86945-17-0.
- Zezula, J. (1997): Program trvale udržitelného hospodaření v lesích. Výchova a obnova lesa. Lesy ČR, s. p., Hradec Králové, 1999, 63 s., ISBN 80-902503-7-8.
- <http://www.lesy.cz>
- <http://www.pefc.org>
- <http://www.pralesy.cz>

Obr. 1: Hřiště Stará Ves u Rýmařova – LS Janovice

Obr. 2: Přístřešek na Medvědí hoře – LS Loučná nad Desnou

Obr. 3: Čertův kámen – LS Janovice

Program konference

Téma: Člověk v krajině Jeseníků – včera, dnes a zítra

Termín: 4. a 5. listopadu 2014

Místo: Penzion Rejvíz

Moderátor: Petr Šaj

Úterý 4. 11. 2014

Uvítání a úvodní přednáška (10:00-11:30)

- Zahájení konference – AOPK ČR Praha (František Pojer)
Olomoucký kraj (Michal Symerský)
Správa CHKO Jeseníky (Michaela Pruknerová)
- Smysl a nesmysl v ochraně přírody (Ivan Rynda)

Blok „včera“ (13:00-18:00)

- Vývoj lesů a historie lesnictví na Jesenicku (Norbert Buchta)
- Janovické lesy za posledních Harrachů (Petra Malá)
- Vývoj lesů na Bruntálsku (Igor Hornišer)
- Řád německých rytířů a jeho působení v oblasti Jeseníků (Radomír Hofman)
- Co nám tu nechali Kleini (Jitka Štáblová)
- Stavební vývoj a obnova kulturních památek na Rejvíze (Eva Pulkrtová)
- Antropicky podmíněné změny subalpínské vegetace Hrubého Jeseníku (Leo Bureš)
- Zimování netopýrů v podzemí Jeseníků: historie výzkumů, současnost a nejistá budoucnost (Zdeněk Řehák)
- Využívání přírodních zdrojů při výrobě alkoholických a nealkoholických nápojů v Jeseníkách v 19. a 20. století (Richard Jašš)

komentovaná degustace produktů z Pálenice Maršíkovský mlýn

Středa 5. 11. 2014

Blok „dnes“ (8:30-12:15)

- Monitoring návštěvnosti v CHKO Jeseníky (David Zahradník)
- Epigrafický výzkum a restaurátorské práce v NPP Na Špičáku (Evelyna Vozábalová)
- Životní milníky jesenických kamzíků (Jaromír Latner)
- Hrazení bystřin a strží v oblasti Jeseníků (Pavel Hopjan)
- Význam „míst paměti“ pro získávání zájmu veřejnosti (Tomáš Hradil)
- Z historie a současnosti Moravského sladkoplodého jeřábu v Jeseníkách (Bohumila Tinzová)
- Ochrana přírody v Jeseníkách: trocha historie, současnosti a zajímavé budoucnosti (Jindřich Chlapek)

Blok „zítra“ (13:30-15:30)

- Lesní hospodářství a ochrana přírody v CHKO Jeseníky (Jiří Stonawski)
- Vliv zemědělství na životní prostředí a možnosti využití finančních nástrojů (Klára Čámská)
- Princip partnerství v praxi: Jeseníky – Sdružení cestovního ruchu jako destinační a regionální management Jeseníků (Andrea Závěšická)
- Shrnutí konference (Michaela Pruknerová)

Anotace k příspěvkům na konferenci

Úvodní přednáška

Smysl a nesmysl v ochraně přírody

PhDr. Ivan Rynda; vedoucí katedry Sociální a kulturní ekologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy

Zamyšlení nad současnou ochranou přírody a životního prostředí.

Blok včera

Vývoj lesů a historie lesnictví na Jesenicku

Ing. Norbert Buchta; Ministerstvo životního prostředí

Příspěvek seznámí účastníky konference s vývojem rozlohy lesů a předpokládaných porostních zásob na Jesenicku od raného středověku do dnešní doby, bude nastíněn rozvoj lesnického hospodaření v jednotlivých etapách rozvoje Jeseníků a také změny hodnocení funkcí lesů v jednotlivých etapách.

Janovické lesy za posledních Harrachů

Mgr. Petra Malá; Městské muzeum Rýmařov

Příspěvek se bude věnovat druhé polovině 19. a začátku 20. století, kdy janovické panství patřilo rodu Harrachů. Území panství tvořily z 90 % lesy, o které se poslední dva aristokratičtí majitelé Karel Alfréd a František Arnošt dokázali vzorně starat, ke správě území zaměstnávat schopné lidi a také využívat v péči o lesy moderní přístup a techniku.

Vývoj lesů na Bruntálsku

Mgr. Igor Hornišer; Muzeum v Bruntále

Příspěvek se věnuje vývoji lesů a lesního hospodaření na Bruntálsku. Připomíná nejstarší archeologické nálezy, které dokládají užití zdejších dřevin, věnuje se prvním lesním řádům a hospodaření v lesích na počátku 17. století a popisuje lesní hospodářství druhé poloviny 18. století. Úzkou vazbu lze vysledovat mezi produkcí dřevěného uhlí a rozvojem řádových železáren v prostoru Malé Morávky, Hubertova a Ludvíkova. Od počátku 19. století sleduje příspěvek intenzivní výsadbu lesních monokultur v Jeseníkách a s tím spojené snahy o zalesňování holin nejvyšších horských partií. Výjimečná hodnota lesních porostů a krajiny východních svahů Jeseníků vedl v roce 1946 k tomu, že v oblasti Petrových kamenů byla okresní komisí v Bruntále vyhlášena "přísná rezervace." V roce 1955 pak byla rozšířená plocha přeměněna na státní přírodní rezervaci.

Řád německých rytířů a jeho působení v oblasti Jeseníků

P. Mgr. Radomír Metoděj Hofman; Německý řád

Příspěvek seznámí účastníky konference s historií a posláním Německého řádu (dříve Řádu německých rytířů), jeho příchodem a působením v oblasti Jeseníků.

Co nám tu nechali Kleini...

Ing. arch. Jitka Štáblová; Národní památkový ústav, ú.o.p. Olomouc

Seznámení se životem a činností významné podnikatelské rodiny bratří Kleinů se zaměřením na jejich stavební aktivitu v podhůří Jeseníku, především na Sobotínsku a v bývalém Vízemberku, dnešní Loučné nad Desnou. Přednáška připomene hutní i důlní činnost rodiny a výstavbu silnic a železnic v daném regionu ale také přestavbu zámku v Sobotíně a Loučné a vznik dalších menších i větších staveb jako je například rodinné mauzoleum či tzv. Kleinovské chodníčky.

Stavební vývoj a obnova kulturních památek na Rejvíze

Ing. Eva Pulkrtová; Národní památkový ústav

Přednáška se zaměří na dvě památky v osadě Rejvíc - Penzion Rejvíc a kostel Panny Marie. Posluchači se seznámí s proměnou kostela v průběhu dvou století a osudem penzionu u cesty, který pochází z konce 18. století. Obě památky jsou výpovědí doby ve které vznikaly a ukazují na vývoj zdejší architektury i celé obce.

Antropicky podmíněné změny subalpínské vegetace Hrubého Jeseníku

RNDr. Leo Bureš; soukromník

Představy o nedotknutelné panenské přírodě nad současnou hranicí lesa v Hrubém Jeseníku v různých formách a rudimentech sice dožívají a promítají se i do ochrany přírody, ale konkrétní důkazy o značných změnách vegetace těchto biotopů existují a stále jich přibývá. Pro pochopení dimenzí antropického ovlivnění vegetace a její přirozené sukcese ovšem často chybějí souvislosti s historickými údaji, v nichž je možné hledat mnohá vysvětlení. V příspěvku je formulováno několik konkrétních dotazů adresovaných regionálním historikům.

Zimování netopýrů v podzemí Jeseníků: historie výzkumů, současnost a nejistá budoucnost

doc. RNDr. Zdeněk Řehák, Ph.D.; Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity

Je podán přehled historie chiropterologických výzkumů zimovišť v oblasti Jesenicka od poloviny 19. století (Friedrich Anton Kolenati) až po konec 20. století (Souček, Gaisler, Wagner, Řehák a další). Současnost pak představují pokračující výzkumy Jozefa Wagnera, Tomáše Bartoničky, Jiřího Šafáře, Zdeňka Buřiče a jeho spolupracovníků. V posledních 10 letech jsou rozsáhlé výzkumy zimovišť organizovány Tomášem Bartoničkou a jeho týmem spolupracovníků. Sčítání na Bruntálsku již léta koordinuje Dušan Duhonský ze Správy CHKO Jeseníky.

Počet zimovišť s výskytem netopýrů se stále zvyšuje v souvislosti s intenzivnějším průzkumem podzemí Jesenické oblasti. Je podán i aktualizovaný seznam zimujících druhů, celkový přehled významných zimovišť a díky dlouhým časovým řadám jsou také nastíněny trendy ve vývoji početnosti dominantních druhů netopýrů na největších zimovištích v oblasti. Na závěr je uvedena odborná literatura, v níž je možno nalézt další informace o výskytu zimujících netopýrů v oblasti Jesenicka.

Využívání přírodních zdrojů při výrobě alkoholických a nealkoholických nápojů v Jeseníkách v 19. a 20. století

Mgr. Richard Jašš, Ph.D.; Pálenice Maršíkovský mlýn

Od začátku industriální doby vzniklo v Jeseníkách a jejich podhůří několik méně či více významných závodů, které vyráběly alkoholické i nealkoholické nápoje - především likéry, destiláty a ovocné mošty. Je jistě zajímavé odpovědět na otázky, jakou roli hrál pro vznik a provoz těchto podniků zdroj místních surovin - bylin, ovoce, lesních plodů, jak se projevilo užití těchto zdrojů v názvech výrobků a v samotném výrobním sortimentu a jaký byl ohlas těchto jesenických výrobků na trhu.

Blok dnes

Monitoring návštěvnosti v CHKO Jeseníky

Mgr. David Zahradník; Monitoring návštěvnosti s.r.o.

V příspěvku budou představeny výsledky monitoringu návštěvnosti v turisticky různě zatížených částech CHKO Jeseníky, např. NPR Praděd, NPR Rejvíc, NPR Šerák-Keprník, PR Rabštejn. Budou diskutovány meziroční rozdíly v návštěvnosti a další zajímavosti v chování návštěvníků CHKO Jeseníky.

Epigrafický výzkum a restaurátorské práce v NPP Na Špičáku

Evelyna Vozábalová; Správa jeskyní ČR, Správa Jeskyně na Špičáku

Jeskyně Na Špičáku představuje epigraficky nejbohatší dochovanou lokalitu na území České republiky, která je jako jediná zpřístupněna veřejnosti. V letech 2003 – 2010 probíhal v jeskyni rozsáhlý projekt záchranné dokumentace historických maleb a nápisů, jehož výsledkem je zhruba 4000 epigrafických objektů. Nejcenější malby z 15. a 16. století v centrální části jeskyně byly vloni na podzim odborně zrestaurovány a nově nasvětleny tak, aby se omezila jejich degradace nežádoucí lampenflorou.

Životní milníky jesenických kamzíků

Ing. Jaromír Latner, CSc.; Spolek Jesenický kamzík

Životní etapa jesenických kamzíků je již stoletá. V průběhu tohoto období prožili kamzíci mnohé životní etapy, vždy však ovlivňované lidmi. Etapa nadměrné péče, byla nahrazena postupně absolutní ochranou, mysliveckým, ale i nemysliveckým obhospodařováním, ochranným zatracováním a nakonec etapou smíru. V příspěvku jsou uvedeny chronologicky jednotlivé časové údaje se stručným komentářem.

Hrazení bystřin a strží v oblasti Jeseníků

Ing. Pavel Hopjan; Lesy České republiky, s.p., Správa toků-oblast povodí Moravy

Příspěvek bude prezentovat historii hrazení bystřin v oblasti Jeseníků, a to od jejich počátků až po současnost, včetně postupů hrazení strží v jejich centrální části. Součástí prezentace bude i představení nově používaných, přírodě blízkých objektů hrazení bystřin při stabilizaci koryt vodních toků i v rámci protipovodňových opatření.

Význam „míst paměti“ pro získávání zájmu veřejnosti

Tomáš Hradil; Hnutí Brontosaurus Jeseníky

Bývalý vojenský areál Muna u Mikulovic, zaniklá osada Zastávka (Stillstand), přírodní památka na Chebzi, prameny a kapličky v okolí Jeseníku – co mají společného? Proč nenechávají lhostejnými mnohé místní obyvatele nebo turisty? Čím je silný jejich příběh? O možnostech získávat zájem lidí a zapojovat je do péče o přírodu a krajinu, ale také o obtížích a nevyužitých možnostech takovéto práce vypráví (a promítá) předseda Hnutí Brontosaurus Jeseníky Tomáš Hradil.

Z historie a současnosti Moravského sladkoplodého jeřábu v Jeseníkách

Mgr. Bohumila Tinzová; Eberesche o.s.

Moravský sladkoplodý jeřáb (süße Eberesche) má svoji domovinu v Ostružné a Petříkově, odkud se od druhé poloviny 19. století začal šířit do celé Evropy. Svými vlastnostmi, především odolností vůči nepříznivému klimatu byl určen pro horské a studené oblasti, kde jiné ovoce nedozrávalo. Výrobky z jeřabin byly zásobárnou vitamínu C a rozšířeným prostředkem lidového léčení. Skoro zapomenutý ovocný druh se od roku 2012 pokouší vzkřísit Eberesche, o. s., které kromě vydané brožury iniciuje i samo vysazuje sladkoplodé jeřáby v Jeseníkách, roubuje a školkuje stromky této odrůdy.

Ochrana přírody v Jeseníkách: trocha historie, současnosti a zajímavé budoucnosti

Mgr. Jindřich Chlapek; AOPK ČR - Správa CHKO Jeseníky

Příspěvek shrnuje současnou pozici a roli ochrany přírody v Jeseníkách postavenou především na dlouhodobé tradici a objektivní potřebě aktivní ochrany mimořádných přírodních hodnot území. Současně je zamyšlení věnováno klíčovému střednědobým strategickým úkolům a dlouhodobým výhledům a cílům, ke kterým by zdejší ochrana přírody a krajiny měla systematicky směřovat, jako jsou kvalitní interpretace přírodních hodnot veřejnosti, zvyšování odolnosti horských ekosystémů vůči (potenciálním) dopadům klimatické změny nebo zřízení národního parku, jakožto vrcholného stupně ochrany podtrhujícího význam přírody Jeseníků nejen v národním kontextu a zvyšujícího hrdost místních lidí i atraktivitu území pro měkké formy turismu.

Blok zítra

Lesní hospodářství a ochrana přírody v CHKO Jeseníky

RNDr. Jiří Stonawski; Lesy České republiky, s. p.

Lesy pokrývají celých 80 % území CHKO Jeseníky. Majoritním správcem lesního majetku státu v této CHKO je státní podnik Lesy České republiky (dále „LČR“). Zakladatelem podniku je Ministerstvo zemědělství.

Hlavní činnost podniku je zaměřena na zachování lesa, na jeho ochranu a péči o něj jako o národní bohatství, na plnění všech funkcí lesa a na podporu trvale udržitelného hospodaření v něm. Hospodaření v lesích probíhá v souladu s platnými právními předpisy. V pravidelném desetiletém intervalu jsou vyhotovovány lesní hospodářské plány, do nichž jsou zapracovávány všechny oprávněné požadavky ochrany přírody. Hospodaření LČR je prověřováno k tomu určenými státními kontrolními orgány a také nezávislými třetími osobami v rámci certifikace lesního hospodaření systémem PEFC.

Drtivá většina činností LČR je financována z vlastních zdrojů podniku, pouze některé specifické záležitosti jsou zčásti hrazeny prostřednictvím dotačních titulů Evropské unie nebo příspěvků z národních zdrojů. Na rozdíl od správ národních parků neznamena hospodaření LČR další mandatorní výdaje státního rozpočtu.

LČR se dlouhodobě aktivně podílí jak ve vlastní režii, tak ve spolupráci s odbornými pracovišti či nevládními neziskovými organizacemi (KČT, ČSOP) na cílené podpoře mimoprodukčních funkcí lesů. Pracovníci podniku aktivně spolupracují na mapování výskytu a opatření k ochraně vybraných ohrožených druhů rostlin a živočichů. Podnik také financuje výzkumné projekty týkající se problematiky hospodaření v lesích, včetně souvisejících témat ochrany přírody.

Vliv zemědělství na životní prostředí a možnosti využití finančních nástrojů

Ing. Klára Čámská Ph.D.; Ústav zemědělské ekonomiky a informací

Zemědělská výroba ovlivňuje čistotu a množství vody v krajině, úrodnost půdy a její ztráty např. erozí, druhovou rozmanitost a početnost živočichů a rostlin na obdělávané půdě, stejně jako vzhled krajiny a zachování jejích ekologických funkcí. Při podpoře kladných vlivů a zmírňování negativních vlivů zemědělského hospodaření na životní prostředí je nutné uvažovat také ekonomické a sociální hledisko.

Na příkladech dvou komplexních projektů v krajině budou ukázány možnosti řešení některých sporných situací a negativních dopadů hospodaření s využitím stávající a plánované dotační politiky rezortů MŽP a MZe. Stručně bude představen Program rozvoje venkova na období 2014-2020 a opatření zaměřená na životní prostředí.

Princip partnerství v praxi: Jeseníky–Sdružení cestovního ruchu jako destinační a regionální management Jeseníků

Ing. Andrea Závěšická; Jeseníky - Sdružení cestovního ruchu

Cílem konferenčního příspěvku je představit na základě teoretického rámce a metodologického vymezení podstatu a principy fungování organizace destinačního managementu, které plní své poslání v souladu s principy udržitelného rozvoje. Na konkrétním případě Jeseníky - Sdružení cestovního ruchu bude představena geneze vývoje organizace podporující rozvoj cestovního ruchu, současný stav a vize do budoucnosti. Podstatným aspektem činnosti J-SCR je partnerství a vzájemná podpora se Správou CHKO Jeseníky.

Sponzoři:

Člověk v krajině Jeseníků – včera, dnes a zítra